

Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України

Мета статті - визначити основні наукові розробки економістів-аграрників Національної академії аграрних наук України, охарактеризувати зміст їх ключових положень і механізмів, сферу, масштаби та результативність застосування, можливості реалізації в сучасних умовах.

Методика дослідження. Дослідження переважно здійснювалось за допомогою історичного, монографічного, абстрактно-логічного методів, при оцінці результативності частково використовувалися статистико-економічний та розрахунково-конструктивний методи на основі діалектичного підходу.

Результати дослідження. На основі аналізу результатів наукових досліджень в системі НААН та її попередників було визначено найбільш резонансні та ефективні розробки у сфері економіки сільського господарства та інших, пов'язаних з ним сфер. Розкрито основний зміст таких розробок, їх наукова новизна та практична значущість, характер впливу на розвиток економіки галузі, окреслені окремі механізми таких розробок, що мали найбільший вплив у галузі. Сформульовано ключові напрями подальших економічних досліджень щодо розв'язання проблем розвитку аграрного сектору економіки

Елементи наукової новизни. Застосовано методологічний підхід щодо формування змісту наукових розробок на підставі логічного, організаційно-економічного та причинно-наслідкового поєднання їх результатів.

Практична значущість. Результати дослідження дають можливість оцінити наукові розробки вчених економістів-аграрників в історичній ретроспективі, з урахуванням особливостей того чи іншого етапу розвитку аграрної сфери, можуть бути використані для визначення перспективних напрямів економічних досліджень, обґрунтування їх результатів. Бібліогр.: 8.

Ключові слова: аграрна реформа; аграрний сектор економіки; аграрний ринок; економіка сільського господарства; кооперація; підприємництво; наукові дослідження; науково-методологічне забезпечення; Національна академія аграрних наук України; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»; організація та оплата праці; розміщення, спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва; ціноутворення.

Лупенко Юрій Олександрович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Постановка проблеми. Відповідно до постанови Верховної Ради України від 8 лютого 2018 року № 2287-VIII у листопаді ц.р. вітчизняна наукова спільнота відзначає 100 років з часу утворення у складі Міністерства земельних справ комітетів - вченого і сільськогосподарської освіти (нині - Національна академія аграрних наук України). Ця дата є вагомим підставою для оцінки пройденого шляху, наукових здобутків НААН, в тому числі у сфері аграрної економіки. За час існування НААН змінилося чимало поколінь вчених, серед яких були визнані на світовому рівні видатні дослідники актуальних наукових напрямів, за-

сновники наукових шкіл, творці оригінальних розробок та ефективних механізмів. Про їхні здобутки сьогодні можна дізнатися лише з малопопулярних нині друкованих видань, до яких звертаються переважно такі ж дослідники, а широкому загалу відомі тільки найвидатніші результати, часто без згадування імен їх авторів. Це іноді використовується певним обмеженням колом осіб для применшення ролі вітчизняної науки, формування у суспільстві негативного ставлення до науковців, які у творчому пошуку мало приділяють уваги популяризації результатів власних, часто унікальних досліджень.

Серед вагомого майже 100-річного доробку науковців Національної академії аграр-

них наук України помітне місце належить економічним розробкам, більшість з яких стали методологічною і практичною базою для оцінки доцільності, вибору способів та форм ведення сільського господарства в Україні, забезпечення ефективного господарювання, освоєння внутрішнього та зовнішніх ринків. Визначення змісту їх розробок, характеристика обставин створення, практики застосування та оцінки результативності мають важливе значення не лише для ілюстрації наукових здобутків, а й для започаткування та проведення нових досліджень, врахування досвіду для оперативного реагування на гострі виклики сьогодення, пошуку вдалих та успішних рішень нових проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація наукових досліджень в Україні передбачає їх державну реєстрацію, подання інформаційних та заключних звітів, публікацію одержаних результатів у наукових виданнях, засобах масової інформації. В узагальненому вигляді наукові дослідження аналізуються при оцінці роботи наукових установ та вищих навчальних закладів, напрямів наукових досліджень, проблем, на розв'язання яких спрямовані ці дослідження. Стосовно НААН у цілому результати досліджень висвітлюються у щорічних звітах [2], публікаціях в наукових виданнях [7]. Проблеми оцінки результативності наукових досліджень розглядаються в багатьох публікаціях. Серед авторів, які досліджують питання вітчизняного наукового потенціалу загалом, можна виділити публікації С.М. Злупка [3], Л.Я. Корнійчук [4], І.С. Корецького [5], Е.Л. Лортикяна [6], Б.А. Маліцького [8] та ін. Стосовно результативності аграрних досліджень можна виділити публікації В.А. Вергунова [1].

Мета статті - визначити основні наукові розробки економістів-аграрників Національної академії аграрних наук України, охарактеризувати зміст їх ключових положень і механізмів, сферу, масштаби та результативність застосування, можливості реалізації в сучасних умовах.

Виклад основних результатів дослідження. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України в радянський і післярадянський періоди здійснювалося переважно спеціалізованими науково-дослідними устано-

вами. Серед таких установ ключове місце посідає Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (далі «Інститут») - єдина в системі Національної академії аграрних наук України, та й взагалі у країні, державна наукова установа, що спеціалізується на дослідженнях проблем економіки сільського господарства. Зазначена установа веде свій початок від Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства, створеного 1956 р., який у 1992 р. було перейменовано в Інститут аграрної економіки, а у 2004 р. - присвоєно статус національного наукового центру. В 1963 р. Інститут було затверджено Головною науковою установою з координації досліджень аграрно-економічних проблем в Україні. Вся діяльність Інституту здійснювалась в системі Української академії сільськогосподарських наук, нині Національної академії аграрних наук України, 100-річчя якої відзначається у цьому році.

Вчені Інституту постійно досліджували проблеми розвитку економіки сільського господарства, обґрунтовували оптимальні шляхи їх розв'язання, розробляли організаційні, економічні, фінансові, соціально-економічні та інші механізми діяльності у галузі.

Уже наприкінці 1950-х років нещодавно сформований науковий колектив забезпечив розробку наукових засад та реалізацію на практиці механізмів організації сільськогосподарського виробництва, визначення собівартості сільськогосподарської продукції (1959-1961), спеціалізації сільського господарства (1961), внутрігосподарського розрахунку (1961), авансування, нормування та грошової оплати праці в колгоспах (1959-1961) та ін.

Ці розробки постійно поглиблювалися і вдосконалювалися, доповнювалися новими, покликаними розв'язувати нові проблеми в процесі забезпечення підвищення ефективності сільського господарства. В різні періоди діяльності Інституту, залежно від викликів, що стояли перед галуззю на тому чи іншому етапі її розвитку, вченими розроблялися теоретичні засади, методичні принципи та практичні механізми реалізації власних ідей, передового досвіду та пропозицій.

Серед перших найбільших розробок, якими, по суті, була започаткована масштабна економічна робота в галузі, стали Нау-

кові засади ціноутворення на продукцію сільського господарства. В процесі реалізації цієї розробки було введено категорію собівартості сільськогосподарської продукції та методику її розрахунку, розроблено методику нормативів собівартості та рентабельності по окремих видах продукції в сільськогосподарських підприємствах України, здійснено методичні розробки зональної диференціації закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію та запропоновано практичні рекомендації до формування відповідних прейскурантів. Вперше була розроблена методика та визначені на її основі конкретні рівні закупівельних цін з урахуванням якості сільськогосподарської продукції. Логічним продовженням таких розробок стали методичні і практичні засади з удосконалення економічних взаємовідносин сільського господарства зі сферою заготівлі, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.

Із переходом економіки України на ринкові засади були розроблені концептуальні, методологічні основи та практичні пропозиції функціонування механізму ринкового ціноутворення та формування ринкової інфраструктури АПК, зокрема біржового ринку. Інститутом була розроблена методика та запроваджена практика підготовки ринкових оглядів поточної кон'юнктури і прогнозів ринку сільськогосподарської продукції та продовольства за програмою ERS USDA. Вперше розроблено методику визначення собівартості та ефективності виробництва продукції в особистих господарствах населення, механізми державної цінової підтримки сільського господарства з метою забезпечення еквівалентності обміну (заставні закупівлі, інтервенційні операції, мінімальні ціни, доплати і дотації, митні обмеження).

У подальшому було удосконалено організаційно-економічні засади формування і функціонування аграрного ринку та його інфраструктури, методику формування системи ціноутворення на основі поєднання ринкових методів з елементами державного регулювання. Розроблено організаційно-методичний підхід до моніторингу цін у продовольчих ланцюгах та формування бази таких цін; вперше в Україні розроблено підходи до формування міжгалузевих узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів в інтеграційних ланках. Розроблено механізм

введення обмежень на експорт насіння соняшнику з України, практична реалізація якого зумовила потужний розвиток олієжирової промисловості. Загальнонаціональний ефект проявився у розбудові переробних потужностей, прирості доданої вартості в країні, збільшенні робочих місць, зростанні валютних надходжень від експорту насіння олійних культур і продуктів їх переробки протягом 18 років у 27 разів до 6,7 млрд дол. Україна посіла перше місце серед експортерів соняшникової олії на світовому ринку.

Таким чином розробка, яка спочатку охоплювала лише проблему ціноутворення, розширилася за рахунок інших питань. На сьогодні більш повна її назва - *Наукові засади ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, формування та розвитку аграрного ринку і його інфраструктури*. Серед найбільш відомих авторів такої слід виділити академіка НАНУ і НААН І.І. Лукінова, члена-кореспондента ВАСГНІЛ О.О. Сторожука, академіків НААН П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, докторів економічних наук В.Н. Зимовця, О.В. Боднар, Л.В. Федорову, О.Г. Шпикуляка, кандидатів економічних наук Ю.П. Воскобійника, Є.О. Маслюкова, В.Ю. Протасова, З.П. Ніколаєву, Г.О. Шевченко, Т.В. Ярославську та ін.

Іншою, не менш важливою розробкою є *Науково-методологічне та практичне забезпечення організації та оплати праці в сільському господарстві*, яку започаткував доктор економічних наук, професор М.І. Нижній. Вперше у тодішньому Радянському Союзі були обґрунтовані і доведені до практичного впровадження в усіх колгоспах України пропозиції щодо переходу від оплати по трудоднях до гарантованої оплати праці, яка до 1989 року забезпечила один із вищих показників продуктивності праці серед республік колишнього СРСР і зростання виробництва валової продукції в Україні у 2 рази. Новація полягала в широкому впровадженні оплати праці з урахуванням кінцевих результатів виробництва - акордно-преміальної системи, при якій гарантований заробіток протягом року за відпрацьований час доповнювався в кінці року доплатою за кількість і якість одержаної продукції. Вперше в аграрній сфері була розроблена й запроваджена методика з тарифікації праці механізаторів і працівників тваринницьких

комплексів та спеціалізованих ферм, порядок організації оплати праці в умовах запропонованих змін.

Методологічний принцип оплати за кінцевими результатами було реалізовано при розробці та запровадженні оплати праці керівників і спеціалістів залежно від валового доходу колгоспів, а також, ще більшою мірою, при масштабному запровадженні колективного (бригадного) підряду, в умовах внутрігосподарського розрахунку.

Уперше протягом 1975-1980 рр. розроблено та проведено експерименти з впровадження наукової організації праці в колгоспах і радгоспах, яка поряд з іншими заходами забезпечувала тут ефективне використання робочої сили, формування оптимальних трудових колективів, землі та техніки й на цій основі безперервне нарощування виробництва продукції і зниження її собівартості, забезпечивши підвищення продуктивності праці на 15%. Основний зміст наукової організації праці (НОП) у сільському господарстві включав: оптимальну систему поділу і кооперації праці, створення оптимальних за економічною ефективністю трудових колективів (бригад, ланок, загонів), впровадження науково обґрунтованого нормування праці, раціональну організацію й обслуговування робочих місць, виробничих процесів, а також прийомів і методів роботи, введення ефективних режимів праці та відпочинку; забезпечення привабливості і безпеки праці, зміцнення дисципліни праці, створення сприятливих культурно-побутових, психофізіологічних і санітарно-гігієнічних умов на роботі, підвищення кваліфікації і розвиток творчої ініціативи працівників.

Уперше розроблені й впроваджені у виробництво системно-комплексна методологія управління колгоспно-радгоспним господарством через впровадження науково обґрунтованих нормативів: норм виробітку і обслуговування для виробничих і обслуговуючих галузей, штатної чисельності керівників і спеціалістів колгоспів, їх функціональних обов'язків, методика диспетчерського оперативного управління виробництвом.

Уперше в тодішньому СРСР розроблено механізми формування внутрігосподарських підрядних колективів з подальшою їх трансформацією у внутрігосподарсь-

кі кооперативи, що забезпечило перехід до ринкових відносин і створення виробничих та обслуговуючих кооперативів.

Пізніше ці розробки стали основою для теоретичного обґрунтування Інститутом реформування внутрішньогосподарських економічних відносин, підготовки практичних рекомендацій з питань реорганізації державних підприємств і колгоспів, створення на їх основі кооперативів, асоціацій та спілок юридичних і фізичних осіб з різними формами власності, що дозволило в подальшому формування нових організаційних форм, зокрема фермерських господарств, виробничих кооперативів, приватно-орендних і приватних підприємств, акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та особистих селянських господарств.

Серед основних авторів розробки, крім вже згаданого М.І. Нижнього, слід виокремити докторів економічних наук М.П. Вітковського, В.С. Дієсперова, І.Х. Степаненка, М.П. Поліщука, академіків НААН Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка та ін.

У 70-х роках минулого століття Інститут забезпечив розробку *Наукових засад розміщення, спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва* на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції. Творчим колективом під керівництвом академіка І.І. Лукінова, за участю доктора економічних наук П.Г. Дубінова, кандидатів економічних наук В.Я. Амбросова, В.І. Бойка, І.І. Жадана, О.В. Крисального, М.Я. Кушвіда, В.Я. Месель-Веселяка, П.В. Щепієнка та інших були теоретично обґрунтовані можливості спеціалізації і концентрації для збільшення обсягів та підвищення ефективності сільгосппродукції, раціональні форми міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції, методологічні й методичні підходи до вдосконалення системи зонального розміщення, спеціалізації та концентрації агровиробництва. Були визначені техніко-економічні нормативи перспективних типів спеціалізованих підприємств і об'єднань, механізми економічних взаємовідносин при міжгосподарській кооперації і агропромисловій інтеграції, розрахунку економічного ефекту від запропонованих заходів тощо. Реалізація розробки забезпечувала приріст обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні на 52%.

Найбільш масштабною і резонансною науковою розробкою Інституту можна вказати *Теоретико-методологічне забезпечення і науковий супровід аграрної та земельної реформи*. Ця розробка здійснювалася починаючи з 1990 року за ініціативою і під керівництвом академіка НААН П.Т. Саблука за участі провідних науковців інших установ та організацій України. Серед них академіки НААН П.І. Гайдуцький, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, М.Я. Дем'яненко, В.М. Жук, М.Ф. Кропивко, О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин, члени - кореспонденти НААН Г.М. Підлісецький, М.М. Федоров, доктори економічних наук В.І. Бойко, О.В. Крисальний, кандидати економічних наук О.Г. Булавка, М.І. Кісіль та ін.

Розробка включає науково-методологічні, законодавчо-нормативні та практичні механізми створення і розвитку аграрного сектору економіки на приватних засадах. В ній були обґрунтовані та доведені до практичного використання механізми: передачі сільськогосподарських земель у колективну власність та їх паювання, реформування і приватизації сільгосппідприємств, створення аграрних формувань ринкового типу, грошової оцінки сільськогосподарських земель та плати за землю, спеціального режиму оподаткування сільського господарства (ФСП), оренди земель та майна колективної власності, механізмів ціноутворення на продукцію АПК, формування й функціонування аграрного ринку, системи державної підтримки сільського господарства та сільського розвитку і т.п.

У рамках розробки було опубліковано понад 890 наукових праць, з них більше 80 монографій; практичні посібники, науково-практичні рекомендації, статті та ін.; прийнято понад 140 Законів України, Указів Президента України та інших нормативно-правових актів; підготовлено більше 100 пропозицій ЦОВ (Президенту України, Верховній Раді України, міністерствам та ін.).

Було сформовано законодавчо-нормативну базу розвитку багатуукладного аграрного сектору економіки, приватної власності на засоби виробництва у сільському господарстві, обігу сільськогосподарських земель та прав на них, системи державної підтримки цін та доходів с.-г. товаровиробників, розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та підприєм-

ництва, системи фінансового забезпечення сільського господарства, системи саморегулювання та самоуправління галузі, залучення інвестицій у сільське господарство, підвищення доходів та соціального захисту сільських жителів, розвитку сільських територій.

У процесі реалізації розробки суттєво збільшилися обсяги виробництва валової продукції сільського господарства (у 2014 р. у 1,8 раза проти 1999 р.), валовий збір зерна стабільно перевищує 60 млн тонн (у 2014 р. 64 проти 50,1 млн тонн у 1990 р.). Сільське господарство з дотаційного перетворилося на прибуткове, селяни одержали нове стабільне джерело доходів - орендну плату за землю, яка у 2013 р. досягла майже 1 млрд грн.

За значний вклад у цю розробку, точніше «за розробку засад реформування сфери сільськогосподарського виробництва», керівнику авторського колективу П.Т. Саблуку було присвоєно звання Героя України (2004) і він єдиний у незалежній Україні, за рекомендацією нобелівського лауреата Muhammad Yunus (Бангладеш), був номінований на Нобелівську премію з економіки (2016).

Логічним продовженням розробки з аграрної і земельної реформи стала наукова робота *Науково-методологічне та організаційно-методичне забезпечення розвитку сільськогосподарського підприємництва та кооперації*. Ця розробка здійснювалася переважно під керівництвом академіка НААН М.Й. Маліка за активної участі академіків НААН П.Т. Саблука, Ю.О. Лупенка, докторів економічних наук В.В. Зіновчука, Е.Г. Ляско-вця, О.І. Пилипченка, О.А. Рябчика, Л.В. Романової, О.Г. Шпикуляка, кандидатів економічних наук В.А. Пуліма, В.П. Немчука, В.А. Мамчура, Л.М. Малік, В.С. Півторака та ін.

Інститутом здійснено теоретичне обґрунтування процесів реформування внутрішньогосподарських економічних відносин та розроблено практичні рекомендації з питань реорганізації державних підприємств і колгоспів, створення на їх основі кооперативів, асоціацій та спілок юридичних і фізичних осіб різних форм власності, що забезпечило формування нових організаційних форм, зокрема фермерських господарств, виробничих кооперативів, приватно-орендних та приватних підприємств, акціонерних това-

риств, товариств з обмеженою відповідальністю та особистих селянських господарств.

Розроблено рекомендації з формування особистих селянських господарств, якими виробляється майже 46% валової сільськогосподарської продукції, з подальшою їх трансформацією в сімейні фермерські господарства. Це забезпечить об'єднання їх у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, дасть можливість долучитися до державної підтримки і формувати великі товарні партії аграрної продукції з подальшим виходом на зовнішні ринки та збереження і розвиток сільських територій (селозберігаючих структур).

Розробка включає рекомендації з організації економічних відносин в умовах внутрішньогосподарської кооперації; управління майном спільної часткової власності, створення акціонерних товариств в АПК; практичні посібники зі створення і діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК), зернового, машинно-технологічного, молочарського СОК, стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року; інвестиційний проект створення сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу; методичні рекомендації з формування системи кооперативних відносин; методичні рекомендації з організації молочарських обслуговуючих кооперативів.

До числа комплексних результатів, що дістали свій початок з досліджень із часів колгоспно-радгоспної системи, але зберігають свою актуальність і значущість до сьогодні, слід віднести наукову розробку *Теоретико-методологічне забезпечення формування збалансованої матеріально-технічної бази та розвитку ринків матеріально-технічних ресурсів аграрного сектору економіки*. Розробку цього напряму було започатковано під керівництвом доктора економічних наук І.Й. Дороша, а в процесі аграрної реформи - члена-кореспондента НААН Г.М. Підлісецького. У складі наукового колективу працювали доктори економічних наук В.Г. Більський, О.В. Захарчук, В.І. Котелянець, М.М. Могилова, М.І. Пугачов, кандидати економічних наук Я.К. Білоусько, В.О. Білько, М.І. Герун, П.А. Денисенко, М.І. Кісіль, М.П. Кононенко, В.О. Питулько, В.Л. Товстопят та ін.

У рамках зазначеної роботи розроблені та доведені до практичного використання нормативи основних засобів сільськогосподарського призначення по будівлях, спорудах, машинах та обладнанні, транспортних засобах, багаторічних насадженнях, робочій худобі для різних видів продукції і природно-економічних зон. В умовах планової економіки система нормативів розроблялася кожні 5 років.

В умовах переходу до ринкової економіки були обґрунтовані основні засади становлення і розвитку ринку матеріально-технічних ресурсів АПК, удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських виробників, формування й реалізації державної технічної політики як підґрунтя розроблених ННЦ «Інститут аграрної економіки» Законів України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» та «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», а також Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року.

Для забезпечення об'єктивної оцінки сільськогосподарського майна (зокрема під час його паювання, передачі у приватну власність, до статутного капіталу, при кредитуванні, страхуванні та ін.) розроблені Методичні рекомендації і Стандарти з експертної оцінки майна в агропромисловому комплексі України, які враховують характерні ознаки сільськогосподарського майна, специфіку національної економіки та її аграрного сектору, особливості ринків матеріально-технічних ресурсів галузевого призначення. Як і інші, ці результати застосовувалися в усій галузі, а також враховувалися в методології для інших галузей економіки.

Важливе місце в результатах діяльності Інституту належить розробці *Обґрунтування та науково-аналітичне забезпечення стратегій розвитку аграрного сектору економіки*. На базі результатів досліджень були обґрунтовані ключові напрями розвитку аграрного сектору на короткострокову і середньострокову перспективу, визначені основні першочергові заходи щодо їх забезпечення, індикатори оцінки запропонованих заходів, прогнозні параметри (рівні) очікуваних результатів, необхідне законодавчо-

нормативне забезпечення і т.п. Серед наймасштабніших документів розробки можна виділити проекти Стратегії розвитку агропромислового комплексу України (2005), Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (2007), Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року (2010), Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року (2012), проект Концепції розвитку сільських територій до 2020 року (2013), Стратегію розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року (2015) та ін.

Такі документи супроводжувалися потужними науково-аналітичними матеріалами, в яких узагальнювалась оригінальна статистична та аналітична інформація, результати наукових досліджень і передового практичного досвіду, нормативні документи та ін. Серед них слід виділити наукові доповіді Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери (2011), Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. (2016), Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення (2018), серію інформаційно-аналітичних збірників Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку (1997-2003), Довідник економіста-аграрника (1991, 2003), Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств (2000), практичний посібник Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (2000), Аграрний сектор економіки (стан і перспективи розвитку) (2011), Аналіз поточної кон'юнктури та прогноз світових ринків сільськогосподарської продукції (2012, 2015, 2017), щорічні моніторинги Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (з 2007 р.) та ін.

Зважаючи на масштабність і комплексний характер таких документів, до їх підготовки залучалися практично всі провідні вчені Інституту, а у багатьох випадках і науковці з інших установ та організацій, в першу чергу із системи НААН. Більшість творчих колективів очолювали керівники програм та підпрограм наукових досліджень - академіки НААН М.Я. Дем'яненко, Ю.О. Лупенко,

М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак.

За безпосередньої участі науковців Інституту розроблялися та втілювалися в життя закони України, які до сьогодні визначають діяльність вітчизняного аграрного сектору. Серед них Закони України: «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (1990), Земельний кодекс України (1990, 1992), «Про селянське (фермерське) господарство» (1991), «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992), «Про плату за землю» (1992), «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» (1996), «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997), «Про оренду землі» (1998, 2002), «Про особисте селянське господарство» (1998, 2003), «Про оцінку земель» (2003), «Про землеустрій» (2003), «Про фермерське господарство» (2003), «Про державну підтримку сільського господарства України» (2004) та ін.

Звичайно, повний перелік наукових розробок Інституту є значно ширшим. Серед інших, не менш вагомих розробок можна вказати теоретичні та практичні засади розвитку сільських територій, залучення інвестицій в аграрному секторі економіки, підтримки доходів сільськогосподарських товаровиробників, української селозберігаючої моделі запровадження обігу сільськогосподарських земель, адаптації аграрного сектору в умовах інтеграції України і ЄС, формування та розвитку продуктових ринків, організації бухгалтерського обліку та звітності, продуктивності та ефективності сільськогосподарської праці, соціально-економічного розвитку села та сільських територій і багато інших.

Сьогодні наукова тематика Інституту все більше кореспондується з викликами, що постають перед економікою держави в цілому та сільського господарства зокрема. Крім традиційних напрямів розширюються дослідження проблем сталого розвитку сільських територій, економіки органічного виробництва, розвитку саморегулювання та децентралізації, забезпечення конкурентоспроможності виробництва на інноваційній основі, переходу до інклюзивної економіки та ін.

Наукові дослідження Інституту все більше інтегруються у світовий науковий простір,

спрямовуються на гармонізацію теорії і практики розвитку аграрного сектору економіки України і ЄС, пошуки оптимальних шляхів розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем глобального розвитку. Вагомі результати наукових досліджень Національного наукового центру «Інститут

аграрної економіки» за всю історію діяльності свідчать про його можливості своєчасно і адекватно реагувати на виклики сьогодення, сповна задовольняти потреби вітчизняних і зарубіжних споживачів у науковій продукції агроекономічного профілю.

Список бібліографічних посилань

1. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / УААН, ДНСГБ. Київ : Аграрна наука, 2006. 492 с.
2. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук за 2017 рік. Київ : Аграрна наука, 2018. 590 с.
3. Злупко С. М. Економічна історія України : навч. посіб. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Київ : Знання, 2006. 367 с.
4. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. Київ : КНЕУ, 2001. 564 с.
5. Коропецький І. С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. Київ : Либідь, 1995. 240 с.
6. Лортикян Э. Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX-XX вв. Харьков : Консум, 1999. 288 с.
7. Лупенко Ю. О. Моделювання соціально-економічних відносин у процесі наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 5-13.
8. Міжнародні та національні організації в галузі дослідження науки : короткий довідник / відп. ред. Б. А. Маліцький, Ю. О. Храмов. Київ : Фенікс, 2017. 72 с. (у.д.а. 3,78) ISBN 978-966-136-423-2.

References

1. Verhunov, V.A. (2006). *Narysy istorii ahrarnoi nauky, osvity ta tekhniky; UAAN, DNSHB* [Essays on the history of agrarian science, education and technology; UAAS, DNSHB]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
2. *Zvit pro diialnist Natsionalnoi akademii ahrarnykh nauk za 2017 rik* [Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences for 2017]. (2018). Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
3. Zlupko, S.M. (2006). *Ekonomichna istoriia Ukrainy : navch. posib* [Economic history of Ukraine: tutorial]. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].
4. Korniiichuk, L.Ya., Tatarenko, N.O., Poruchnyk, A.M., et al. (2001). *Istoriia ekonomichnykh uchen : pidruchnyk* [History of economic doctrines: tutorial]. L.Ya. Korniiichuk, N.O. Tatarenko (Eds.). Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
5. Koropetskyi, I.S. (1995). *Deshcho pro mynule, nedavnie mynule ta suchasne ukrainskoi ekonomiky* [Something about the past, the recent past and modern Ukrainian economy]. Kyiv: Lybid [In Ukrainian].
6. Lortikjan, Je.L. (1999). *Istoriia jekonomicheskikh reform: Mirovoj opyt vtoroj poloviny XIX-XX vv* [The history of economic reforms: World experience of the second half of the XIX - XX centuries]. Kharkiv: Konsum [In Russian].
7. Lupenko, Yu.O. (2018). *Modeliuvannia sotsialno-ekonomichnykh vidnosyn u protsesi naukovykh doslidzhen* [Modeling socio-economic relations in the process of scientific research]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 5-13 [In Ukrainian].
8. Malitskyi, B.A. & Khramov, Yu.O. (Eds.) (2017). *Mizhnarodni ta natsionalni orhanizatsii v haluzi doslidzhennia nauky : korotkyi dovidnyk* [International and national organizations in the field of research in science: short guide]. Kyiv: "Feniks" [In Ukrainian].

Lupenko Yu.O. Scientific and methodical provision for development of agricultural economics in Ukraine

The purpose of the article is to identify main scientific developments of the economists-agrarians of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (NAAN), and characterize content of the key positions and mechanisms, their application's sphere, scope, and effectiveness, as well as possibility of implementation in modern conditions.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: historical, monographic, abstract and logical methods, statistical-economic and calculation-constructive for evaluating effectiveness based on the dialectical approach.

Research results. On basis of analysis of the scientific research in system of NAAN and its predecessors, the most resonant and effective developments in agriculture and other related spheres have been identified. The basic content of such developments, their scientific novelty and practical significance, nature of influence on economic development of the industry, separate mechanisms of such developments, which had the greatest influence on the industry, have been outlined. The key directions for further economic researches on solving problems of the agrarian sector of the economy have been formulated.

Elements of scientific novelty. The methodological approach has been applied in order to formate a content of the scientific developments based on the logical, organizational, and economic and causal combination of their results.

Practical significance. The research results provide an opportunity to evaluate the scientific developments of the agrarian economists in the historical retrospective, taking into account peculiarities of each stage of development of the agrarian sphere. Moreover, the results can also be used to determine perspective directions for economic research and substantiation of their results. Refs.: 8.

Keywords: agrarian reform; agrarian sector of the economy; agrarian market; agricultural economics, cooperation; entrepreneurship; scientific research; scientific and methodological support; National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine; National Science Centre "Institute of Agrarian Economics"; labour organization and payment; placement, specialization, and concentration of agricultural production; pricing.

Lupenko Yuri Oleksiiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Цель статьи - определить основные научные разработки экономистов-аграрников Национальной академии аграрных наук Украины, охарактеризовать содержание их ключевых положений и механизмов, сферу, масштабы и результативность применения, возможности реализации в современных условиях.

Методика исследования. Исследование преимущественно осуществлялось с помощью исторического, монографического, абстрактно-логического методов, при оценке результативности частично использовались статистико-экономический и расчетно-конструктивный методы на основе диалектического подхода.

Результаты исследования. На основе анализа результатов научных исследований в системе НААН и его предшественников были определены наиболее резонансные и эффективные разработки в сфере экономики сельского хозяйства и других, связанных с ним сфер. Раскрыто основное содержание таких разработок, их научная новизна и практическая значимость, характер воздействия на развитие экономики отрасли, очерчены отдельные механизмы таких разработок, которые имели наибольшее влияние в отрасли. Сформулированы ключевые направления дальнейших экономических исследований по решению проблем развития аграрного сектора экономики.

Элементы научной новизны. Применен методологический подход к формированию содержания научных разработок на основании логического, организационно-экономического и причинно-следственного совмещения их результатов.

Практическая значимость. Результаты исследования дают возможность оценить научные разработки ученых экономистов-аграрников в исторической ретроспективе, с учетом особенностей того или иного этапа развития аграрной сферы, могут быть использованы для определения перспективных направлений экономических исследований, обоснования их результатов. Библиогр.: 8.

Ключевые слова: аграрная реформа; аграрный сектор экономики; аграрный рынок; экономика сельского хозяйства; кооперация; предпринимательство; научные исследования; научно-методологическое обеспечение; Национальная академия аграрных наук Украины; Национальный научный центр «Институт аграрной экономики»; организация и оплата труда; размещение, специализация и концентрация сельскохозяйственного производства; ценообразования.

Лупенко Юрий Алексеевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018 р.

Фахове рецензування: 12.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 6 — 14.

* * *

О.В. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор
Р.В. ЛОГОША, доктор економічних наук, доцент
О.Г. ПІДВАЛЬНА, кандидат економічних наук, доцент

Опис моделі еквівалентності ринкового обміну на прикладі ринку овочевої продукції України

Мета статті – узагальнити та формалізувати модель еквівалентності ринкового обміну на ринку овочевої продукції в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методологію аналізу стану ринку через критерії і показники еквівалентності ринкового обміну, запропоновано відповідну методику обрахунку зазначених показників. Крім цього, застосовано загальнонаукові методи дослідження, такі як діалектичні (пізнання процесів і явищ), монографічний (аналіз еволюції наукових поглядів українських та іноземних учених щодо проблем розвитку ринкового обміну в сільському господарстві), емпіричний (стосовно комплексної оцінки сучасного стану ринку овочевої продукції в Україні), порівняльного аналізу (визначено проблеми й цілі еквівалентності ринкового обміну у державах-членах ЄС та в Україні), абстрактно-логічний та ін.

Результати дослідження. У процесі вивчення питань еквівалентності ринкового обміну на ринку овочевої продукції в Україні та на прикладі відповідних ринків низки інших країн доведено, що національний ринок перебуває у стані маргінального, що виражається як у значно нижчих цінах на овочеву продукцію, так і купівельної спроможності населення. З цього обґрунтовано еталонність найбільш ефективно функціонуючих ринків, а також причини дисфункцій національного ринку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення загальної теорії ринку в аспекті еквівалентності ринкового обміну, де в основу авторської позиції покладено кількісні і відносні показники (співвідношення цін на споріднений товар, купівельна спроможність населення окремої країни) еквівалентності ринкового обміну, що дали змогу оцінити ефективність/досконалість ринків однієї і тієї ж продукції різних економічних систем. Такий підхід дозволяє оцінювати як стан окремих ринків, так і ієрархічність галузевих ринків світової економічної системи за критерієм ефективності їхнього функціонування.

Практична значущість. Запропонований підхід має прикладне значення передусім з огляду на можливість надавати більш достовірну інформацію про стан окремих ринків, на основі чого можливе коректне розроблення управлінських заходів та прийняття рішень іншого змісту (інвестиційного наприклад) щодо даного ринку. Бенефіціарами такої інформації виступають представники регулятивних органів, а також учасники ринкових відносин, що є реципієнтами до функціонування даного ринку. Табл.: 5. Рис.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: еквівалентність; обмін; ринок; овочева продукція; досконалість ринку; ефективність ринку.

Мороз Олег Васильович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки, Вінницький національний технічний університет (м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95)

E-mail: Ovmoroz@ukr.net

Логоша Роман Васильович – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та аграрного бізнесу, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Підвальна Оксана Григорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: Np070101@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Постановка проблеми. Реформування аграрного сектору України зумовило кардинальні зміни економічної системи. Одним із важливих аспектів подальшого вдосконалення економічних відносин в аграрному секторі

є вирішення проблем еквівалентності ринкового обміну. В ринковій економіці обмін благами, ресурсами, інформацією є основною формою взаємозв'язку між суб'єктами аграрного ринку. Саме обмін являє собою головний важіль функціонування ринкового механізму, що забезпечує перерозподіл доданих

© О.В. Мороз, Р.В. Логоша, О.Г. Підвальна, 2018

вартостей між учасниками процесу товарообміну. Від умов обміну безпосередньо залежать можливості виробника сільськогосподарської продукції відновлювати виробництво, а також кількісне та якісне задоволення потреб споживачів. Саме в обміні відбуваються визнання результатів виробництва, порівняння з потребами та результатами діяльності інших суб'єктів ринку.

Механізм формування ціни - найбільш проблемне питання на шляху розвитку та розширення національного аграрного ринку. Зокрема, основною проблемою залишається нееквівалентність ринкового обміну та диспропорція цін, оскільки механізм ціноутворення повинен функціонувати таким чином, щоб не допустити дисбалансу у цінах між сільським господарством та іншими галузями. Тому важливим етапом розвитку галузей сільського господарства є створення умов регулювання аграрного ринку через встановлення еквівалентних цін, що відповідають розміру живої та уречевленої праці і тим самим забезпечувати розширене відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема встановлення об'єктивних основ ринкового обміну (оптимальних мінових пропорцій) і водночас самостійне та фундаментальне питання визначення вартості товарів розглядалися в працях філософів стародавнього світу, класиків економічної науки до сучасних економістів. Образну та влучну оцінку проблемам пропорційного ринкового обміну свого часу надали Дж. Кейнс, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, А. Сміт, Е. Чемберлін, назвавши їх «основним питанням» політичної економії [1, 8, 14, 15]. На переконання дослідників, проблеми об'єктивності та стійкості пропорцій обміну виявилися важливішими для економічної теорії, ніж питання про первинність свідомості в теорії філософії.

Проблемами еквівалентності ринкового обміну та диспропорцій цін в аграрному секторі займалися такі відомі вчені, як М. Я. Дем'яненко [10], В.Я. Месель-Веселяк [1, 10], Б.Й. Пасхавер [15], Г.М. Підлісецький [10], П.Т. Саблук [1, 10], О.М. Шпичак [21] та ін. Разом із тим низка проблем, пов'язаних з еквівалентністю ринкового обміну та диспропорціями цін, у сучасних умовах ринкових трансформацій аграрного сектору потребують подальшого дослідження.

Мета статті - узагальнити та формалізувати модель еквівалентності ринкового обміну на ринку овочевої продукції в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Під еквівалентністю ринкового обміну розуміють емпіричне відображення основних інформаційних показників, що можуть бути індикаторами такої еквівалентності стосовно якихось конкретних, сегментно споріднених (за товаром) ринків. Такими показниками є ціни на одні і ті ж товари та заробітні плати (платоспроможність населення) в різних країнах. Еквівалентний ринковий обмін досягається як ефект вирівнювання основних показників у зазначеному порівнянні. Під нееквівалентністю, відповідно, розуміють явище порушення такого співвідношення або ж наявність суттєвих відмінностей між різними ринками.

Методологічна роль характеристик еквівалентності та нееквівалентності вбачається у наступному: оцінювання ефективності/досконалості ринків однієї і тієї ж продукції різних економічних систем, що є диференційованими за національними межами, необхідно здійснювати за сукупністю кількісних і відносних показників, які надають уяву про: 1) співвідношення цін на споріднений товар; 2) купівельну спроможність населення даної країни. При цьому індексне зіставлення цих значень являє собою універсальну характеристику досліджуваного ринку порівняно з певним аналогом ринку, що визнаний як ідеальний об'єкт. Оцінювання зазначеного і дозволяє визначити досконалість якогось ринку. Такий підхід вважаємо методологічно коректним відносно ринків товарів масового споживання, які мало різняться у різних країнах. В інших випадках постає питання коректного співвідношення таких товарів - наприклад, авто вітчизняного і зарубіжного виробництва тощо.

Гіпотеза такої методології будувалася на припущенні, що у реальному економічному середовищі ринки різних країн і економічних систем, навіть за достатньо високого рівня економічного лібералізму, через сукупність причин перебувають у різному стані, що може бути визначене кількісно. Це відбиває стан горизонтальної ієрархії ринків за їхньою ефективністю, а також повсюдну складну - багатокomпонентну - модель еволюції різних ринків. Додаткова аргументація щодо об'єктивності методології дослідження ринків

за критерієм еквівалентності ринкового обміну може бути здійснена у такому вигляді.

Зазначена логіка диференціації ринків будувалася історично на припущенні А. Сміта [18] про визначальну роль неспотережуваних функцій ринку (так званої «невидимої руки»), які А. Курно визначав як здатності - за вільних відносин між покупцями і продавцями - цін на ті самі товари «легко й швидко вимірюватися» (*кін. цит.*) [7, с. 135-147], а з точки зору Д. Рікардо [17, с. 361] - бути підставою для формування найбільш ефективної структури національної економіки у масштабах світового ринкового обміну, коли факт економічної свободи визначає вирівнювання цін врешті-решт. При цьому А. Маршалл визначив як критерій самовдосконалення ринку здатність «...в певний проміжок часу сплачувати за той самий товар однакову ціну» (*кін. цит.*) [13, с. 795]. Подібна здатність, як уже зазначалося, Дж. Міллем [24, с. 99], Ф. Броделем [5, с. 35] та іншими, була віднесена до однієї з основних характеристик ринку капіталістичного типу.

Водночас універсальність «невидимої руки» та принципу вільної конкуренції у реальному економічному середовищі, на основі якого така універсальність і досягається, ставилися під сумнів неодноразово різними методологічними школами - Дж. Кейнсом [9], Я. Корнаї [11], Дж. Робінсон [2], Е. Чемберліном та ін. Характерним є термін, залучений В. Железновим [7, с. 144] із цього приводу - «штучні перепони» для ринку; іншим аналогом означення подібних факторів є варіант Я. Корнаї [11, с. 329] - так звані «успадковані несприятливі умови» ринку. Іншим, принципово відмінним підходом до констатації часто визначальної ролі політичних та економічних факторів - так званих естрактичних інститутів (таких, що дозволяють правлячій еліті керувати економікою країни задля власної вигоди у занепаді націй, національних економік та ринків) - можна вважати точку зору Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон [2].

У процесі аналізування реального функціонування ринків та ринкових обмінів, що є похідними від стану таких ринків, це означає необхідність врахування таких неекономічних факторів як додаткових чинників ціноутворень.

При цьому численними авторами, наприклад Ф. Броделем [5], І. Валлерстайном [6],

В. Железновим [7], М. Кемпбеллом та Б. Стенлі [12] та іншими було акцентовано увагу на тому, що ринок в якийсь історичний проміжок часу не є сформованою субстанцією, а передусім еволюційним інститутом, який постійно змінюється. Такі зміни, зауважимо, відбуваються у більшою чи меншою мірою ефективно функціонуючих економічних системах і країнах, тобто до ринків навіть в економічно розвинутих країнах можуть бути претензії з боку його учасників, суспільства тощо. Така критика формується на фоні можливих негативних ефектів зменшення функціональності ринків до гіпертрофованого стану як масового явища через згасання конкуренції та функції максимізації суспільного ефекту від функціонування ринку, несправедливий чи нераціональний розподіл благ, невиправдану нерівність доходів, необґрунтовану низьку зайнятість, завищені ціни і т. под.

На фоні такої динаміки слід виходити також із припущення, що капіталістичний ринок не є єдиним чи переважаючим в якійсь системі або країні: опис зазначеного ефекту підпадає під термін «пунктирного капіталізму» [5, с. 413], а також розглянутих теорій Ш. Фур'є [22], В. Зомбарта [8], Р. Арона [4] та ін.

Саме на основі вищезазначеного було обґрунтовано специфіку методології у контексті розгляду ринку через його діалектичність, багатоаспектність, ієрархічність. І саме на основі цього було обґрунтовано тезу про ефект масового підпорядкування у сучасній світовій економіці ринків менш ефективних економічних систем з боку більш досконалих ринків. Таке підпорядкування і означає ефект нееквівалентного обміну, який визначає сутність процесу. Знову ж таки, роль відповідної методології полягає у наданні нової аргументації про те, що наявні на даний момент недосконалі/неефективні ринки окремих національних економік повинні вдосконалюватися у напрямі зменшення такого підпорядкування через зменшення нееквівалентності ринкових обмінів. Розвиток ринків через таке зменшення має багатоаспектний позитивний ефект для всіх учасників ринкових відносин окремої недосконалої національної економіки. Таким чином, універсальна функція репрезентативного ринку передбачає вирівнювання цін, але лише у *довгостроковому* періоді та за *досягнення* умови досконалості даного рин-

ку. Обґрунтування моделі досягнення такого стану є основою для відповідної управлінської задачі щодо цього ринку.

Отже, явище еквівалентності ринкового обміну потребує методологічного та методичного опису, оцінювання, моделювання.

Так, методика визначення рівня еквівалентності окремого ринку передбачає наступний алгоритм визначення:

1) ідеального параметра стосовно досліджуваного ринку (з цією метою обрано ринок овочевої продукції економічно розвинутих країн світу - США, Німеччини, ринок яких було визнано як умовно досконалий, а також для відносного порівняння ринки Польщі, Молдови, Еквадору);

2) «споживчого кошика» даного ринку продукції;

3) порівняльних цін кошика та його відносна фіксація щодо платоспроможності населення відповідної країни;

4) відносних індексних показників, які надають уяву про рівень еквівалентності ринкового обміну в досліджуваних об'єктах.

Принципами такої методики є наступні:

1) принцип фіксації показників на чітко визначений період у різних економічних системах (у проведеному дослідженні таким було обрано дату на 1 листопада 2017 р.);

2) принцип аналізування порівняльних даних (споживчий кошик визначався за показником фізіологічних норм споживання овочів);

3) принцип цінового співвідношення у споживанні, де до 20% припадає на продукцію за мінімальними, близько 70% - за середніми та 10% - за максимальними цінами.

Акцентуація чіткої дати аналізування була викликана значними відмінностями, що спостерігаються у часі. Так, за даними сайтів ринків оптової торгівлі [3] України та Польщі, ціни на овочі у вересні та листопаді 2017 р. відрізнялися дуже істотно, причому не тільки за рівнем цін, а й у співвідношенні щодо окремих культур та країн. Зокрема, у вересні ціни на низку овочевої продукції у Польщі були нижчими аніж в Україні, тоді як у листопаді цього взагалі не спостерігалось; на будь-який період сезону споживання можна навести подібні відмінності. Тому аналізування доцільне на будь-яку, але чітко визначену для всіх досліджуваних ринків дату.

Принцип цінового співвідношення важливий з огляду на значні відмінності між цінами на один і той же вид продукції, який час-

то досягає 100% і більше. Це простежувалося і на оптових ринках, і у роздрібній торгівлі. Крім того, необхідно обрахувати єдиний показник споживання окремого кошика. У середньому по Україні різниця між мінімальними та максимальними цінами на овочі становила за одержаними даними 2,3 рази. Тому виходили із припущення, що співвідношення 20%: 70%: 10% є правильним для будь-яких країн; подібна точка зору наведена у роботах з маркетингу, наприклад у [16].

Прикінцевими показниками оцінювання еквівалентності ринкового обміну (*EPO*) запропоновано наступні:

1. *Індекс ринкового обміну (ІнРО)* - встановлюється стосовно кожної окремої країни і кожного окремого ринку (у досліджуваному випадку - овочевої продукції). Згаданий індекс є результатом показником у процесі аналізування *EPO* за співвідношенням цін та заробітної плати в окремих країнах. Математично являє собою відношення вартості споживчого кошика до середнього рівня заробітної плати, де позитивна динаміка пов'язується із зменшенням кінцевих даних, і навпаки.

2. *Індекс еквівалентності ринкового обміну (ІнЕРО)* - розраховується від ідеального значення - параметра якоїсь обраної країни як еталона, де *ІнРО* приймається за (1,0), а стосовно досліджуваного ринку - як відносної частки від цього значення. Позитивна динаміка пов'язується із збільшенням даних щодо досліджуваного ринку, і навпаки.

Зазначена методика може бути реалізована наступним чином. Так, при визначенні споживчого кошика виходили із рекомендованих в Україні і ФАО даних щодо фізіологічного рівня споживання овочів (табл. 1-2), а саме - 161,0 кг на душу населення щорічно у зазначеному співвідношенні між різними культурами. Тобто, цей показник був прийнятий як універсальний за будь-яких умов.

За подібного аналізу необхідно акцентувати увагу на особливостях споживання овочів у різних країнах та на динаміці у часі по Україні. Так, за статистичними даними (табл. 2-3), упродовж 1990-2010 рр. в Україні спостерігалася значна динаміка рівня споживання овочів, де його усталене зростання припало на період від 2000 р. і до останнього часу, досягнувши фізіологічно раціональних норм, починаючи з 2011 р. Криза 90-х років, як можна зазначити, відбувалася на фоні істотного зменшення згаданого показника.

1. Річна норма фізіологічного обґрунтованого споживання овочів на душу населення

Продукт	Кількість, кг	Від загальної кількості, %
Усього овочів	161,0	100,0
У тому числі:		
томати	39,0	24,2
огірки	15,5	9,6
часник	5,25	3,3
цибуля	5,25	3,3
капуста білоголова	30,0	18,6
капуста цвітна, брюссельська та ін.	11,6	7,2
морква	15,5	9,6
буряки столові	7,0	4,3
редиска, редька	1,6	1,0
перець солодкий	7,0	4,3
баклажани	3,3	2,1
кабачки, патисони	3,3	2,1
горох овочевий	3,3	2,1
кукурудза цукрова	3,7	2,3
шпинат, щавель	1,6	1,0
салат	2,9	1,8
інші овочі	5,2	3,2

Джерело: Сформовано на основі [20].

2. Споживання основних продуктів харчування в Україні з розрахунку на одну особу за рік, кг

Продукти	Мінімальна норма*	Раціональна норма**	Рік***				
			1990	2000	2005	2010	2016
М'ясо і м'ясопродукти	52	80	68,0	32,8	39,2	52,0	51,4
Молоко і молокопродукти	341	380	373,0	199,1	225,6	206,4	209,5
Яйця, шт.	231	290	272,0	166	238,0	290	267
Хліб і хлібопродукти	94	101	141,0	124,9	123,5	111,3	101,0
Картопля	96	124	131,0	135,4	135,6	128,9	139,8
Овочі й баштанні	105	161	103,0	101,7	120,2	143,5	163,7
Плоди, ягоди, виноград	68	90	47,0	29,3	37,1	48,0	49,7
Риба і рибні продукти	12	20	18,0	8,4	14,4	14,5	9,6
Цукор	32	38	50,0	36,8	38,1	37,1	33,3
Олія	8	13	12,0	9,4	13,5	14,8	11,7

* Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 р. № 56.

** За термінологією МОЗ України «Орієнтовний набір продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення на 2005-2015 рр.».

*** Баланс та споживання основних продуктів харчування населення України: [19].

Джерело: Сформовано на основі [19].

Аналіз структури виробництва та споживання овочів в Україні впродовж 1990-2016 рр. (табл. 3) підтверджує визначену вище тезу

про негативну динаміку показників у 90-х роках та позитивну - від початку 2000-х.

3. Динаміка виробництва та споживання овочевої продукції в Україні

Показник	Роки										
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Виробництво, млн т	7,5	6,3	6,2	7,6	8,9	10,6	10,8	10,7	10,3	9,8	10,0
Зміна запасів на кінець року, тис. т	132	100	201	196	-22	514	458	-13	183	-213	-100
Імпорт, тис. т	17	41	29	100	311	285	213	237	225	95	115
Усього ресурсів, млн т	7,3	6,3	6,0	7,5	9,2	10,2	10,5	10,9	10,3	10,1	10,2
Експорт, тис. т	145	194	30	150	335	303	346	379	294	212	268

Витрачено на корм, тис. т	721	755	728	1214	1337	1473	1568	1747	1620	1564	1591
Витрачено на посадку, тис. т	73	68	86	90	118	126	127	130	117	110	115
Втрати, тис. т	231	322	177	393	835	991	1077	1231	1223	1203	1209
Фонд споживання	6,1	5,0	5,0	5,7	6,6	7,4	7,5	7,4	7,0	6,9	7,0
у розрахунку на 1 особу, кг	119,7	96,7	102	120,2	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	160,8	164,4

Джерело: Сформовано на основі [19].

У контексті розгляду проблеми слід враховувати особливості національного споживання овочів. Так, на 2016 р. за даними ФАО [23], таке споживання щорічно становило в Україні 164,4 кг, у Молдові - 175,0, у Польщі - 195,0, у Німеччині - 225,0, у США - 240,0 кг на душу населення (табл. 4). Очевидно, зростання у такій послідовності індексу достатності споживання овочів від 1,02 до 1,49 в. од. є непрямим свідченням досконалості цього ринку. Так само слід сприймати як економічний успіх окремого ринку зростання цього індексу в Україні від початку ринкових реформ майже удвічі.

Оцінювання вартості споживчого кошика та купівельної спроможності населення у різних країнах засвідчило, що національні економіки стосовно реалізації власних ринків овочевої продукції відрізняються більш

ніж істотно. По-перше, як уже зазначалося, інтенсивністю споживання овочів, на що вказує діапазон коливань індикатора достатності майже у 1,5 раза; по-друге, купівельною спроможністю населення, яка різнилась по вказаних країнах більше ніж у 20 разів; по-третє, цінами на овочі, які підвищуються у міру зростання показника заробітної плати, але у значно менших пропорціях - лише у 2,5 раза. Звідси можна пояснити й істотні відмінності між показниками *Ipo* - по згаданих країнах цей діапазон становив 12,3 до 1,5 в. од., або більш ніж у 8 разів. Слід зазначити можливість групування країн за показником *Ipo*: так, його значення щодо економічно розвинутих країн світу (США, Німеччини, Польщі) знаходилися в межах 1,5-2,4 в. од., тоді як інших (Еквадор, Молдова, Україна) - від 8,8 до 12,3 в. од.

4. Споживчий овочевий кошик у країнах світу

Показник	Україна	Молдова	Еквадор	Польща	Німеччина	США
Індикатор достатності	1,02	1,08	1,11	1,21	1,39	1,49
Середній рівень заробітної плати, дол. США	175,0	260,0	350,0	1536,0	2820,0	3563,0
Ціна реалізації овочевого кошика, дол. США*	$\frac{117-215^{**}}{180^{***}}$	$\frac{121-248^{**}}{202^{***}}$	$\frac{146-323^{**}}{257^{***}}$	$\frac{169-409^{**}}{301^{***}}$	$\frac{207-516^{**}}{378^{***}}$	$\frac{258-602^{**}}{450^{***}}$
<i>Ipo</i> в. од. ****	12,3	9,3	8,8	2,4	1,6	1,5

*На 1.11.2017 р., овочевий кошик - 161,0 кг згідно з даними таблиці, що відрізняється від реального споживання овочів у цих країнах (за індексом достатності).

**Діапазон цін від мінімальних до максимальних.

***Середня ціна, що була обрана для подальших розрахунків, обраховувалася згідно з наведеною вище структурою споживання за різними цінами.

****Індекс ринкового обміну, розраховувався за формулою: середня ціна овочевого кошика/щорічна середня заробітна плата.

Джерело: Розраховано відповідно до запропонованої методики обрахунку *Ipo* та на основі [19, 23].

Якщо розглядати ринок овочевої продукції США як найбільш досконалий з досліджуваних за критерієм співвідношення цін та купівельної спроможності населення, то тоді результати обчислення рівня еквівалентності ринкового обміну різних країн мо-

жуть бути представлені наступним чином (табл. 5). Знову, як і щодо *Ipo*, можна спостерігати різкий розподіл показників між двома групами країн, де відповідні ринки Польщі та Німеччини наближаються до еталонного рівня, тоді як ринки України, Мол-

дови, Еквадору - становлять лише 12-17% від ідеальних параметрів.

Слід підкреслити, що вітчизняний ринок овочевої продукції не є винятком: аналогічні диспропорції мають місце і щодо інших по-

зицій, наприклад, м'ясної та молочної продукції. Зауважимо, що за запропонованої методики аналоговий ринок (де $IEPo = 1,00$ в. од.) може належати різним країнам.

5. Індекс еквівалентності ринкового обміну різних країн

Продукція	Країна					
	Україна	Молдова	Еквадор	Польща	Німеччина	США
Овочева $IEPo$, в. од.	0,12	0,16	0,17	0,70	0,94	1,00
М'ясна $IEPo$, в. од.	0,17	0,22	0,43	0,72	1,00	0,96
Молочна $IEPo$, в. од.	0,15	0,19	0,29	0,75	0,98	1,00

Джерело: Результати авторських досліджень.

Таким чином, незважаючи на відносно величезні у світовому масштабі обсяги виробництва овочів в Україні, у тому числі імпортний потенціал галузі, загалом національний ринок овочевої продукції перебуває у стані маргінального. Це виражається як у значно нижчих цінах на продукцію, так і купівельної спроможності населення. Тобто вітчизняний ринок на порядок поступається за досконалістю перед еталонним, тому є недосконалим і неефективним загалом. При цьому, головною причиною зазначеного після формування ринкової економіки в Україні в цілому від початку 2000-х років є політичні, правильніше - політекономічні, а не економічні фактори. Саме ця обставина, а не собівартість, конкурентоспроможність чи якість вітчизняної продукції становить проблему досліджуваного ринку.

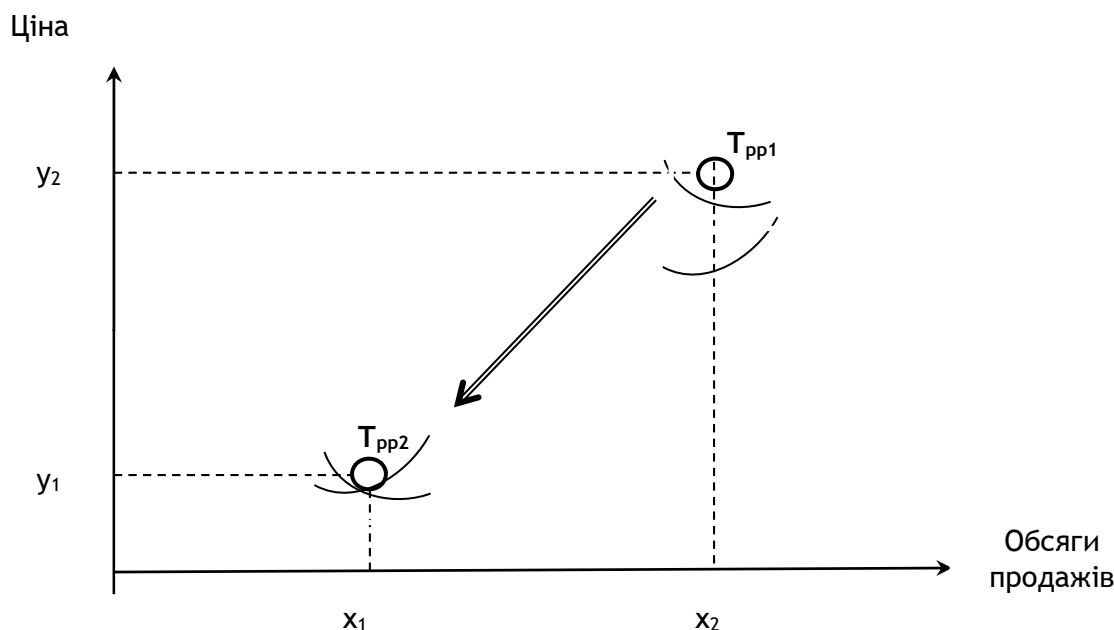
Звідси, перспективи останнього полягають у максимальній інтеграції до світового ринку саме за показниками цін та заробітних плат. Разом із тим зміни можуть реалізовуватися лише у межах двох відповідних векторів: 1) зростання цін на овочеву продукцію (за даними на 2017 р.) - приблизно у 2,3-2,5 рази; 2) заробітних плат (за тією ж часовою інтерпретацією) - у 20 разів. І якщо зростання цін регулюватиметься економічними механізмами в міру посилення інтеграції вітчизняного ринку до світового, то позитивна динаміка заробітних плат уявляється, як вже зазначалося, переважно політичним процесом, який відбуватиметься у

безпосередній координації з універсальними ринковими законами та відповідними економічними механізмами.

Наскільки подібні пропозиції кореспондуються з історичними прикладами? Посилаємося на так званий «парадокс Кене», описаний у [5, с. 137-140], згідно з яким ще у XVIII ст. було зроблено висновок, що «...достаток і дорожнеча - це багатство» (кін. цит.) [14, с. 138]. Таким чином, макроекономічне зростання може бути усталено досягнуто за умови максимізації: 1) цін; 2) вартості ринку, що здатний задовольнити потреби найповнішим чином; 3) зростання доходів (заробітних плат). Стверджуємо, що ці умови логічно узгоджені у згаданому вище «законі ринків».

Отже, еквівалентність ринкового обміну у зазначеній інтерпретації можна віднести до безпосередніх ефектоутворюючих факторів ефективності ринку. На нашу думку, щодо неефективних ринків механізм його дії дозволяє розглядати такий як додатковий фактор ціноутворення, формуючи за особливим сценарієм додаткову цінову надбавку (рис.).

Відповідно на такому неефективному ринку ціни є нижчими, проте і вартість ринку індексно - ще меншою. Тобто пропорції (x) будуть значно більшими ніж зменшення ціни (y): на рисунку це відображено більшим діапазоном зменшення значень обсягів продажу (x) на відрізках ($x_2 - x_1$) та зростання значень цін (y) ($y_2 - y_1$).

T_{pp1} - точка ринкової рівноваги за трьома факторами ціноутворення А. Маршалла;

T_{pp2} - точка ринкової рівноваги, скоригована впливом фактора нееквівалентності ринкового обміну на неефективних ринках порівняно з ефективними.

Інтерпретація додаткових факторів ціноутворення, зумовлених нееквівалентністю ринкового обміну на неефективних галузевих ринках у порівнянні з більш ефективними аналогами

Джерело: Авторські дослідження на основі теорії ціноутворення А. Маршалла.

В основі зазначеного ефекту (названий авторами «уявним парадоксом нижчих цін») знаходиться не закон ринків, а політичний, рентний зміст ситуації окремого недосконалого ринку, коли ціни на такому ринку будуть нижчими, вартість ринку - ще нижчою, однак - відносно купівельної спроможності населення еквівалентність ринкового обміну буде істотно нижчою. Звідси на ефективніших ринках - на фоні значно (або істотно) вищих цін - вартість ринку (попит і пропозиція) буде значно більшою за зростання вигоди для всіх учасників ринкових відносин.

Висновки. Індустріальний тип ринку аграрної продукції, демонструючи тривалий період високої результативності і ефективності окремих показників, тим не менше має істотні обмеження свого потенціалу. Це проявляється в першу чергу через відсутність дієвих механізмів екологічної безпеки, соціального захисту, обґрунтованого розподілу доданої вартості за соціальними, а відтак у тривалій перспективі - і економічними

критеріями; результатом зазначеного є олігархізація значної частини цього ринку, витіснення малого бізнесу, негативна за своїм функціональним впливом цінова політика, обмеження обсягів виробництва, якості продукції, а також доданої вартості на ринках за загального зниження рівня продовольчої безпеки у світовій економічній системі. Як підсумок зазначених обмежень та ризиків, для ринку овочевої продукції України це проявляється у нееквівалентному ринковому обміні, не вигідному практично для всіх реципієнтів національної системи ринкових координат. Звідси - і необхідність переходу до ринку постіндустріального типу. Постіндустріальне тлумачення ефективності моделі ринку передбачає максимізацію вигоди для всіх учасників ринку, низки соціально-економічних показників (кількості робочих місць) прибутковості, максимального задоволення потреб.

Перспективи подальших досліджень полягають у вирішенні управлінської задачі переходу до постіндустріального ринку.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / М. В. Присяжнюк, М. В. Зубець, П. Т. Саблук [та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
2. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Просихождение власти, процветания и нищеты. Москва : АСТ, 2016. 693 с.
3. Аналітика. URL : <https://info.shuvar.com/analytics>.
4. Арон Р. Воображаемые марксизмы. Москва : Либроком, 2012. 384 с.
5. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм: XV-XVIII вв. Т. 3. Москва : Мир, 1992. С. 550.
6. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / пер. с англ. Санкт-Петербург : Univ. кн., 2001. 416 с.
7. Железнов В. Я. Очерки политической экономии: рынок / сост. А. А. Чухно. Киев : Україна, 1995. С. 135-147.
8. Зомбарт В. Современный капитализм. Т. 2. Теория капиталистического развития. Москва : И. Н. Кушнерев и Ко, 1904. VI. 487 с.
9. Кейнс Дж. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей. Київ : Либідь, 1999. 190 с.
10. Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію / [П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко, Г. М. Підлісецький, М. М. Федоров, О. Г. Шпикуюлак, Ю. П. Воскобойник, О. В. Овсянников, В. П. Саблук, Л. М. Пархоменко]. Економіка АПК. 2008. № 1. С. 3-20.
11. Корнаи Я. Путь к свободной экономике. Москва : Экономика, 1990. 429 с.
12. Кэмпбелл Р. М., Стенли Л. Б. Экономикс: принципы, проблемы и политика : учебник / пер. с англ. 17-е изд. Москва : ИНФРА-М, 2009. XXVIII. 915 с.
13. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3 т. Москва : Прогресс-Универс, 1993. 1076 с.
14. Основи економічної теорії : підручник / Чухно А. А., Єщенко П. С., Климко Г. Н. та ін. ; за ред. А. А. Чухна. Київ : Виц. шк., 2001. 606 с.
15. Пасхвер Б. И. Аграрное ценообразование: требования и возможности совершенствования. Економіка АПК. 2011. № 2. С. 147-150.
16. Писаренко В. Маркетинг овочевої продукції (методичні та практичні аспекти) : монографія. Полтава : Говоров С. В., 2008. 304 с.
17. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Избранное / пер. с англ. П. Ключин. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.
18. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
19. Статистичний щорічник за 2016 р. / під заг. керівн. Ю. М. Остапчука. Київ : Держстат України, 2017. 139 с.
20. Фізіологічні норми споживання за Українського науково-дослідного інституту харчування. URL : <http://undih.pat.ua/emittents>.
21. Шпичак О. М. Теоретико-методологічні аспекти ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Економіка АПК. 2012. № 8. С. 3-10.
22. Щербенко Е. Фур'є Шарль. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламент. вид-во, 2011. С. 757.
23. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>.
24. Mill J. S. Collected Works of John Stuart Mill. Vol. 10. Essays on Ethics, Religion, and Society/edited by John M. Robson. London: Routledge and Kegan Paul. 1979. P. 413.

References

1. Prysiazniuk, M.V., Zubets, M.V., Sabluk, P.T., et al. (2011). *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektivy rozvytku)* [Agrarian sector of the economy of Ukraine (state and prospects of development)]. M.V. Prysiazniuk, M.V. Zubets, P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak, M.M. Fedorov (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
2. Adzhemoglu, D. & Robinson, Dzh.A. (2016). *Pochemu odni strany bogate, a drugie bednye. Prosihozhenie vlasti, procvetanja i nishhety* [Why some countries are rich and others are poor. Proceeding power, prosperity and poverty]. Moscow: AST [In Russian].
3. *Analityka* [Analytics]. Retrieved from: <https://info.shuvar.com/analytics> [In Ukrainian].
4. Aron, R. (2012). *Voobrazhaemye marksizmy* [Imaginary marxisms]. Moscow: Librokom [In Russian].
5. Brodel, F. (1992). *Materialnaja civilizacija, jekonomika i kapitalizm: XV- XVIII vv.* [Material civilization, economy and capitalism: XV - XVIII centuries]. (Vol. 3). Moscow: Mir [In Russian].
6. Vallerstajin, I. (2001). *Analiz mirovyh sistem i situacija v sovremennom mire* [Analysis of world systems and the situation in the modern world]. (Trans.). Sankt-Peterburg: Univ [In Russian].
7. Zheleznov, V.Ja. (1995). *Ocherki politicheskoy jekonomii: rynek* [Essays on political economy: market]. A.A. Chuhno (Ed.). Kyiv: Ukraina [In Russian].
8. Zombart, V. (1904). *Sovremennyy kapitalizm. Teorija kapitalisticheskogo razvitiya* [Modern capitalism. The theory of capitalist development]. (Vol. 2). Moscow: I.N. Kushnerev i Ko [In Russian].
9. Kejns, Dzh. (1999). *Traktat pro groshovu reformu. Zagalna teorija zajnatosti, vidotku ta groshej* [Treatise on monetary reform. General theory of employment, interest and money]. Kyiv: Libid [In Ukrainian].
10. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Demianenko, M.Ya., Pidlisetskyi, H.M., Fedorov, M.M., Shpykuliak, O.H., et al. (2008). *Kontseptsiiia tsinoutvorennia na silskohospodarsku produktsiiu* [Concept of pricing for agricultural products]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 3-20 [In Ukrainian].
11. Kornai, Ja. (1990). *Put k svobodnoj jekonomike* [The way to a free economy]. Moscow: Jekonomika [In Russian].
12. Kjempebell, R.M. & Stenli, L.B. (2009). *Jekonomiks: principy, problemy i politika: uchebnik* [Economics: principles, problems and policies: textbook]. (Trans.). Moscow: INFRA-M [In Russian].
13. Marshall, A. (1993). *Principy jekonomicheskoy nauki: v 3 t.* [Principles of economic science: 3 Vols.]. Moscow: Progress-Univers [In Russian].
14. Chukhno, A.A., Yeshchenko, P.S., Klymko, H.N., et al. (2001). *Osnovy ekonomichnoi teorii: pidruchnyk* [Fundamentals of economic theory: textbook]. A.A. Chukhno (Ed.). Kyiv: Vyshch. shk. [In Ukrainian].
15. Paskhaver, B.Y. (2011). *Ahrarnoe tsenoobrazovanye: trebovaniya y vozmozhnosty sovershenstvovaniya* [Agrarian pricing: requirements and possibilities of improvement]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 147-150 [In Ukrainian].
16. Pysarenko, V. (2008). *Marketynh ovochevoi produktsii (metodychni ta praktychni aspekty): monohrafiia* [Marketing of vegetable products (methodical and practical aspects): monograph]. Poltava: Hovorov S.V. [In Ukrainian].
17. Rikardo, D. (2007). *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija: izbrannoe* [The beginning of political economy and taxation: favorites]. P. Kljuhin (Trans.). Moscow: Jeksmo [In Russian].
18. Smit, A. (1962). *Issledovanie o prirode i prichinah bagatstva narodov* [The study of the nature and causes of wealth of peoples]. Moscow: Socjkgiz [In Russian].
19. Ostapchuk, Yu.M. (Ed.) (2017). *Statystychnyi shchorichnyk za 2016 r.* [Statistical yearbook for 2016]. Kyiv: Derzhkomstat Ukrainy [In Ukrainian].
20. *Fiziologichni normy spozhyvannia za Ukrainskoho naukovo-doslidnogo instytutu kharchuvannia* [Physiological norms of consumption according to the Ukrainian Research Institute of Nutrition]. Retrieved from: <http://undih.pat.ua/emittents> [In Ukrainian].

21. Shpychak, O.M. (2012). Teoretyko-metodolohichni aspekty tsinoutvorennia na silskohospodarsku produktsiiu [Theoretical and methodological aspects of pricing for agricultural products]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 3-10 [In Ukrainian].
22. Shherbenko, E. & Furie, Sh. (2011). *Politichna encyklopedija* [Political Encyclopaedia]. Ju. Levenec, Ju. Shapoval, et al. (Eds.). Kyiv: Parlament. vid-vo [In Ukrainian].
23. Faostat. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].
24. Mill, J.S. (1979). *Collected works of John Stuart Mill*. Vol. 10. *Essays on ethics, religion, and society*. J.M. Robson (Ed.). London: Routledge and Kegan Paul [In English].

Moroz O.V., Lohosha R.V., Pidvalna O.H. Description of a market equivalence model on example of the Ukrainian vegetable market

The purpose of the article is to generalize and formalize a model of the market exchange equivalence on the vegetable market in Ukraine.

Research methods. In the research process has been used the methodology for analysing the market situation using criterion and indicators of market exchange equivalence, and an appropriate methodology for calculation of these indicators has been proposed. There have been used general scientific methods of research, in particular: the dialectical method for process's cognition and phenomena; the monographic method for analysis of the evolution of scientific views of Ukrainian and foreign scientists on the problems of the market exchange development in agriculture; the empirical method for a complex assessment of the current state of the vegetable market in Ukraine; the comparative analysis for defining the problems and objectives of the market exchange equivalence in the EU members and in Ukraine; the abstract and logical method.

Research results. In the research process of the market exchange equivalence in the Ukrainian vegetable market and on examples of the relevant markets of some other countries, it has been proved that the national market is in a marginal state, which is expressed both by significantly lower prices for vegetable products and purchasing power of the population. Thus, a standard model of the most effectively functioning markets as well as the causes of the national dysfunctions have been substantiated.

Elements of scientific novelty. The theoretical provisions of the general market theory in aspect of market exchange equivalence have been further developed. The authors' position was based on quantitative and relative indicators of the market exchange equivalence (ratio of prices for related products, purchasing power of population of a particular country), which made it possible to assess an efficiency/perfection of markets of the same products in various economic systems. This approach allows us to assess both a state of certain markets and hierarchy of sectoral markets of the world economic system by a criterion of their functioning effectiveness.

Practical significance. The proposed approach will make it possible to provide more reliable information on a state of certain markets, which would be a basis for a development of correct management measures and making decisions of some other content (for example, investment) concerning a certain market. Beneficiaries of such information can be representatives of regulatory authorities as well as market participants, which are receptive to a certain market. Tabl.: 5. Figs.: 1. Refs.: 24.

Keywords: equivalence; exchange; market; vegetable products; market perfection; market efficiency.

Moroz Oleh Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of management, marketing, and economics, Vinnytsia National Technical University (95, Khmelnytske sh. Vinnytsia)

E-mail: Ovmoroz@ukr.net

Lohosha Roman Vasylovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of marketing and agrarian business, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Pidvalna Oksana Hryhorivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of agrarian management, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)

E-mail: Np070101@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Мороз О.В., Логоша Р.В., Подвальная О.Г. Описание модели эквивалентности рыночного обмена на примере рынка овощной продукции Украины

Цель статьи - обобщить и формализовать модель эквивалентности рыночного обмена на рынке овощной продукции в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методология анализа состояния рынка через критерий и показатели эквивалентности рыночного обмена, предложена соответствующая методика расчета указанных показателей. Кроме того, применены общенаучные методы исследования, такие как диалектические (познание процессов и явлений), монографический (анализ эволюции научных взглядов украинских и зарубежных ученых по проблемам развития рыночного обмена в сельском хозяйстве), эмпирический (относительно комплексной оценки современного состояния рынка овощной продукции в Украине), сравнительного анализа (определены проблемы и цели эквивалентности рыночного обмена в государствах-членах ЕС и в Украине), абстрактно-логический и др.

Результаты исследования. В процессе изучения вопросов эквивалентности рыночного обмена на рынке овощной продукции в Украине и на примере соответствующих рынков ряда других стран доказано, что национальный рынок находится в состоянии маргинального, что выражается как в значительно более низких ценах на овощную продукцию, так и покупательной способности населения. С этого обоснована эталонность наиболее эффективно функционирующих рынков, а также причины дисфункций национального рынка.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения общей теории рынка в аспекте эквивалентности рыночного обмена, где в основу авторской позиции положено количественные и относительные показатели (соотношение цен на родственный товар, покупательная способность населения отдельной страны) эквивалентности рыночного обмена, что позволили оценить эффективность/совершенство рынков одной и той же продукции

различных экономических систем. Такой подход позволяет оценивать как состояние отдельных рынков, так и иерархичность отраслевых рынков мировой экономической системы по критерию эффективности их функционирования.

Практическая значимость. Предложенный подход имеет прикладное значение прежде всего с учетом возможности предоставлять более достоверную информацию о состоянии отдельных рынков, на основе чего возможна корректная разработка управленческих мер и принятия решений другого содержания (инвестиционного например) по данному рынку. Бенефициарами такой информации являются представители регулирующих органов, а также участники рыночных отношений, которые есть реципиентами к функционированию данного рынка. Табл.: 5. Илл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: эквивалентность; обмен; рынок; овощная продукция; совершенство рынка; эффективность рынка.

Мороз Олег Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента, маркетинга и экономики, Винницкий национальный технический университет (г. Винница, Хмельницкое шоссе, 95)

E-mail: Ovmorozz@ukr.net

Логоша Роман Васильевич - доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры маркетинга и аграрного бизнеса, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: Lrv@vsau.vin.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

Подвальная Оксана Григорьевна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры аграрного менеджмента, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: Np070101@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Стаття надійшла до редакції 11.10.2018 р.

Фахове рецензування: 22.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Опис моделі еквівалентності ринкового обміну на прикладі ринку овочевої продукції України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 15 – 25.

* * *

Новини АПК

За 8 місяців 2018 року український агроекспорт збільшився на 65,6 млн доларів

За січень-серпень 2018 року зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу досяг \$15 млрд, з яких експорт продукції аграрного сектору становить \$11,5 млрд, або 37,3% від загального експорту України. Про це розповіла заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції Ольга Трофімцева.

«Український агроекспорт зріс на \$65,6 млн, порівнюючи з аналогічним періодом 2017 року, та становить \$11,5 млрд. Зростання показників відбулося, в основному, за рахунок таких товарних позицій, як: насіння ріпаку, пшениця, м'ясо та субпродукти домашньої птиці, яйця, горіхи, вершкове масло, шоколад та інші товари», - повідомила Ольга Трофімцева.

За її словами, в трійці лідерів експорту українських аграрних та харчових товарів залишаються зернові культури, а це 36,6% від загального аграрного експорту, олії - 25,1%, та насіння олійних культур - 9,4%. Ключовими покупцями в регіональній структурі експорту є країни Азії - з часткою 43,6%, Європейського Союзу - 31,4% та Африки - 13,3%.

За вказаний період експорт сільськогосподарської продукції до країн Азії збільшився на \$259,1 млн та склав \$5,04 млрд порівняно з відповідним періодом 2017 року.

«Важливо відмітити, що перше місце серед ключових країн-імпортерів нашої продукції займає Індія, на ринок якої було поставлено українських харчових продуктів на суму \$1,3 млрд. Друге місце посів Китай - \$698,8 млн, третє - Єгипет на суму \$685,5 млн», - відмітила Ольга Трофімцева та додала, що також в п'ятірку найбільших імпортерів української продукції входять Нідерланди - \$671,9 млн та Іспанія - \$551,3 млн.

Прес-служба Мінагрополітики

Н.Л. ПРАВДЮК, доктор економічних наук
А.Л. ПРАВДЮК, кандидат юридичних наук

Посилення нормативів якості облікової інформації та її ролі в управлінні земельними ресурсами

Мета статті - науково обґрунтувати посилення якості облікової інформації у сфері управління земельними ресурсами шляхом внесення пропозицій з розробки «стандарту управлінського обліку земельних ресурсів» та адаптації зарубіжної моделі обліку земельних потоків «Landflow» для вітчизняної практики.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи, прийняті у теорії бухгалтерського обліку, системний підхід для узагальнення нормативного регулювання земельних ресурсів; метод моделювання при вивченні якості облікової інформації щодо земельних ресурсів та потреб користувачів у ній; метод взаємозалежності при визначенні якості інформації та ефективності використання ресурсів у сільському господарстві, логічний метод при формуванні структури стандарту управлінського обліку земельних ресурсів, метод узагальнення при адаптації зарубіжного досвіду щодо формування моделі обліку земельних потоків.

Результати дослідження. Проаналізовано потреби посилення якості облікової інформації щодо земельних ресурсів в Україні і визначено вузькі місця наближення теорії до вітчизняної та міжнародної практик. Обґрунтовано ідею стосовно необхідності формування стандарту управлінського обліку земельних ресурсів. Для цього систематизовано споживчі властивості інформації щодо землі як природного ресурсу, досліджено систему нормативних показників її якості. Визначено інформаційні потреби користувачів при прийнятті рішень щодо земельних ділянок і формування показників моніторингу для управління земельними ресурсами. Розкрито суть терміна «модель обліку земельних потоків», що використовується зарубіжними вченими, та запропоновано напрями її адаптації для вітчизняної практики.

Елементи наукової новизни. Визначено коло проблемних питань нормативного регулювання земельних ресурсів, уточнено підходи до вирішення наукових завдань посилення якості облікової інформації, адаптовано показники моніторингу якості земельних угідь до використання в управлінському обліку, запропоновано ідею та структуру стандарту управлінського обліку земельних ресурсів, розкрито основи балансової моделі обліку земельних потоків «Landflow».

Практична значущість. Пропозиції щодо посилення якості облікової інформації та її ролі в управлінні земельними ресурсами можуть бути використані при формуванні стандарту управлінського обліку земельних ресурсів. Табл.: 4. Рис.: 3. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: якість облікової інформації; земельні ресурси; сільське господарство; стандарт управлінського обліку земельних ресурсів; показники моніторингу земельних ресурсів; модель обліку земельних потоків «Landflow».

Правдюк Наталія Леонідівна - доктор економічних наук, професор кафедри бухгалтерського обліку, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: npravduyk@gmail.com

Правдюк Андрій Леонідович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: a.ppravduyk@gmail.com

Постановка проблеми. Ефективність сільського господарства України, яка спостерігається останніми роками, залежить від багатьох чинників, насамперед земельних ресурсів, як його бази. Необхідне формування якісної облікової інформації, яка б відповідала потребам різних груп користувачів, у всіх аспектах відображала стан та оцінку земельних ресурсів і на перспективу, сприяла формуванню ринку землі.

У межах інформаційного забезпечення виникає потреба створення стандарту управлінського обліку земельних ресурсів. Для повноти розкриття вимог щодо інформації про земельні ресурси у цьому стандарті мають бути відображені якомога ґрунтовніші характеристики земельних ділянок, на яких ведеться сільськогосподарське виробництво, як це прийнято у світовій практиці. Зокрема, аналіз вітчизняних і зарубіжних показників стану землекористування в Україні та Європі свідчить, що за багатьма показниками для України характерні переваги

(табл. 1). Разом із тим досі не розроблений універсальний інформаційний інструмент

аналізу та управління земельними ресурсами, що ослаблює позиції останнього.

1. Порівняльна характеристика стану землекористування в Україні та Європі

Показник	Україна	Країни Європи	Країни ЄС
Площа земель, млн га	60,4	1015,6	437,4
Площа чорноземів, млн га	28	84	18
Площа сільськогосподарських земель, млн га	42,7	474,8	177,7
Частка орендованих сільськогосподарських угідь, %	97	62	53
Площа сільськогосподарських земель, сертифікованих як органічні, млн га	0,3	11,6	5,3
Площа зрошуваних земель, млн га	0,5	20,8	11,1
Ціна інвестицій, тис. доларів США за 1 га	1	4	5,5
Експорт зернових, млн т	34,8	130	38,5
Площа сільськогосподарських земель на одного жителя, га на одну особу	0,7	0,6	0,4
Ціна за 1 га земель сільськогосподарського призначення, тис. дол. США	-	3,7	7,2

Джерело: За даними Стратегії удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними, постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413.

Наприклад, в Україні високі показники забезпечення земельною площею, чорноземами, сільськогосподарськими землями, часткою на одного жителя, експорту аграрної продукції. Проте майже вся земля знаходиться в оренді, зовсім мало площ зрошувальних земель, мізерна частка угідь, сертифікованих як органічні, значно відстають від європейських показники інвестицій. Можна зауважити, що відсталі саме ті сфери управління земельними ресурсами, що потребують інформаційного забезпечення прийняття економічних рішень. Тобто вирішення цих проблем знаходиться у сфері інформації, насамперед облікової, а у її складі - нормативної, що регулює програму збору та узагальнення інформації.

Розглянуті умови і фактори зумовлюють актуальність проведення досліджень у напрямі посилення якості облікової інформації як основного джерела для прийняття рішень щодо земельних ресурсів і подальшого розвитку земельних відносин.

Як зазначено в аналізі підсумків розвитку України у 2018 р.: «Удосконалюються процеси управління земельними відносинами: розпочато реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин, метою якого є створення відкритої інформаційної системи, яка відображатиме стан розвитку земельних відносин та забезпечить їх прозорість; затверджено Стратегію удосконалення механізму управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної

власності та розпорядження ними, спрямовану на забезпечення захисту інтересів суспільства, територіальних громад та держави, раціональне та ефективне функціонування сільськогосподарських регіонів з урахуванням потреб розвитку населених пунктів, запобігання деградації земель; продовжується удосконалення законодавства, спрямованого на застосування нової референтної системи координат УСК-2000» [17, с. 474-475]. Відповідно, активізація цих процесів має знайти відповідне відображення і в обліковій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним є внесок у дослідження проблем якості облікової інформації для управління земельними ресурсами як основи ведення сільського господарства когорти вчених, серед яких: Ф. Бутинець, Л. Гуцаленко, М. Дем'яненко, В. Дерій, В. Жук [4, 18], О. Ільчак [5], Г. Калетнік [6-8], Г. Кірейцев [10], Н. Малюга, І. Замула [12], Т. Машкова [13], М. Пушкар, П. Саблук [19], І. Садовська, А. Третяк [18], В. Ярмоленко та ін.

Дослідниками визнано, що за мету бухгалтерського обліку земельних ресурсів слугує отримання даних, необхідних для прийняття управлінських рішень про ефективне використання земель, визначення справедливої вартості земельних ділянок, обґрунтування орендних платежів, іпотеки, дарування, успадкування, міни, купівлі-продажу, екологічні характеристики та загалом інформаційне обслуговування земельного ринку.

Проблеми якості обліку аграрного ресурсного потенціалу і шляхи їх вирішення досить повно висвітлені академіком НААН В. Жуком [4]. Це обґрунтування першочерговості бухгалтерського відображення земель сільськогосподарського призначення і прав користування ними для залучення земельного капіталу в економічний оборот. Системно досліджено проблему земельних ресурсів та новітніх моделей інформаційного забезпечення Г. Калетніком. Науковцем, зокрема, презентовано геоінформаційний метод дистанційного зонування землі, в якому забезпечується інтерактивний комплексний аналіз спектрозонального стану землі за рахунок використання глобальної супутникової системи моніторингу landsat і програмного інтерфейсу ERDAS Imagine [7, с. 6], та застережено: «Щойно буде відкрито ринок землі, всі кошти і всі можливості: хоч власний, хоч кредитний капітал, - підуть на придбання землі. А це означає: все, що вкладається у її обробіток, виробництво сільськогосподарської продукції, оновлення потенціалу - технічного оснащення і технологічного, наукового забезпечення - зведеться нанівець» [6, с. 6].

Як визначено О. Ільчак, «наведена у різних реєстрах бухгалтерського обліку та звітних формах інформація про наявність та стан земельних ділянок, які використовуються у сільському господарстві, відображає ідентичні показники, однак вона не забезпечує повною мірою інформаційні потреби управління земельними ресурсами» [5, с. 180]. При цьому Л. Коваль зазначено, що «питання організації обліку земель сільськогосподарського призначення суб'єктами аграрного землекористування та формування системи звітності і контролю щодо їх раціонального та ефективного використання на сьогоднішній день стоять дуже гостро у зв'язку з відсутністю єдиного механізму методологічного забезпечення» [11, с. 91]. На переконання Е. Сисак, «облік якості земель - це ціла система заходів щодо реєстрації інформації про землю якісного та правового характеру» [20, с. 93].

Проте поки що не розроблено єдиного порядку бухгалтерського обліку земельних ресурсів. Причиною є неврегульовані нормативно-правові питання землеволодіння і землекористування та відкриття реального ринку землі. Зусилля дослідників зосереджені на порядку накопичення й узагаль-

нення інформації у системі первинного, аналітичного та синтетичного обліку, фінансової і статистичної звітності, а також оцінювання якості сільськогосподарських угідь для об'єктивного визначення їх вартості, врахування в обліку даних, одержаних внаслідок використання GIS-технологій, що досліджено Т. Машковою [13, с. 206].

За Г. Калетніком, «пріоритетним завданням держави має стати захист прав власників землі - українських селян, орендодавців та орендарів» [8 с.6]. при цьому Н. Малюга та І. Замула підкреслюють, що «основними процедурами, які забезпечують виконання вимог законодавчих актів, є: визнання земель об'єктом бухгалтерського обліку; визначення порядку грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення з метою відображення їх в бухгалтерському обліку; розробка методики відображення в бухгалтерському обліку земельних ресурсів сільськогосподарського призначення та операцій з ними» [12, с. 114], і що саме на основі дослідження «прояву права власності для складових природно-ресурсного потенціалу» формуються методологічні засади бухгалтерського обліку таких об'єктів [12, с. 117].

На відміну від усталеного вітчизняного підходу, зарубіжна практика дещо ширша, оскільки МСФЗ прямо не розкривають особливостей обліку земельних ділянок сільськогосподарського призначення, а відображають її як інші активи, на що вказує С. Остапчук [14, с. 62], а це накладає відбиток і на якісні характеристики обліку, нормативне регулювання.

Щодо якості обліку, то теоретичні й практичні аспекти висвітлені у К. Панітца (K. Panitz), А. Зауера, (A. Sauer), К. Вашковіца (C. Waschkowitz), якими відзначено, що вона пов'язана з відповідністю або невідповідністю інформації певним цільовим критеріям, пов'язаним з часовими (своєчасність) та витратними аспектами (доречність витрат) [28, с. 531].

Аналізуються також наслідки якості бухгалтерського обліку для повноти споживання інвестицій. Зокрема Л. Фен (L. Feng) досліджує інституційні механізми у взаємозв'язку з якістю бухгалтерської інформації та розкриває, що поточні інституції обліку, особливо обмежений контроль, породжують недостовірну інформацію і коригування ситуації має

бути зосереджене на встановленні наукових стандартів обліку [25].

Зміни у землекористуванні на прикладі Китаю у цій країні досліджує Дж. Ван (J. Wang), де дефіцит землі спричиняє конфлікт між її попитом та пропозицією, а оцінці земельних ресурсів перешкоджає відсутність точних та достовірних даних. Дослідником виявлені фізичні, соціальні та економічні рушійні сили формування земельної політики, напрацьовано стратегії захисту та сталого використання земельних угідь [32, с. 737].

У ЄС розроблена Дорожня карта з ресурсоефективності, спрямована на стійкість європейської економіки, в якій використання обмежених земельних ресурсів для задоволення потреб людини - один з «інструментів для моніторингу та оцінки прогресу» [30, с. 69-73].

Зважаючи на те, що об'єкту дослідження - земельним ресурсам притаманні нові зв'язки, посилення політичного тиску щодо зняття мораторію на продаж землі, залучення України та сільського господарства у

глобальні процеси тощо виникає потреба посилення якості облікової інформації та її ролі в управлінні земельними ресурсами.

Мета статті - науково обґрунтувати посилення якості облікової інформації у сфері управління земельними ресурсами шляхом внесення пропозицій з розробки «стандарту управлінського обліку земельних ресурсів» та адаптації зарубіжної моделі обліку земельних потоків «Landflow» для вітчизняної практики.

Виклад основних результатів дослідження. Вивчення нормативно-правової бази щодо об'єктів земельних ресурсів, які використовуються у сільському господарстві (табл. 2). Систематизація об'єкта дослідження відповідно до нормативного поля засвідчує, що розмежування складових можливе за напрямками: визначення земельних ресурсів, вартість землі, якість землі, суб'єкти земельних відносин, земельні ресурси як об'єкт обліку, оподаткування, мораторій.

2. Об'єкти нормативного регулювання земельних ресурсів

Об'єкт регулювання	Нормативний акт	Зміст положень
Визначення земельних ресурсів	п. 1 ст. 1 гл. 1 розд. I Земельного кодексу України	Основне національне багатство, яке перебуває під особливою охороною держави
	ст. 22 Земельного кодексу України	Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення інфраструктури
Вартість (оцінка) землі	Закон України «Про оцінку земель»	Земля як об'єкт обліку обов'язково повинна мати грошову (експертну) оцінку
Якість землі	ст. 79 Земельного Кодексу та Закон України «Про оцінку земель»	Агрохімічна, біологічна та механічна характеристика частини земної поверхні зі встановленими межами, певним місцем розташування та визначеними щодо неї правами
	Національний стандарт 2 «Оцінка нерухомого майна»	Земельна ділянка під час проведення оцінки розглядається як частина земної поверхні і (або) простір над та під нею висотою і глибиною, що необхідні для здійснення земельних поліпшень
Суб'єкти земельних відносин	Земельний кодекс України	Фізичні та юридичні особи, що можуть мати право власності на землю: володіти, користуватися і розпоряджатися ділянками
Земельні ділянки як об'єкт обліку	ст. 1 Закону «Про бухгалтерський облік та фінзвітність»	Цьому об'єкту притаманні властивості активу підприємства
	п. 3 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Ресурс, який контролюється підприємством, використання якого, як очікується, приведе до економічних вигод

Регулювання обліку	п. 55 МСБО 41 «Сільське господарство»	Підприємство має обліковувати сільськогосподарські земельні ділянки за правилами МСБО 16 «Основні засоби» або МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість»
Земельні ресурси в складі активів	П(С)БО 7 «Основні засоби»	Довгострокові активи, основні засоби - матеріальні активи, які утримують з метою їх використання, з очікуванням строком використання більше одного року
Орендовані земельні ресурси	МСБО 17 «Оренда»	Порядок відображення якості земельних ділянок залежить від виду оренди: фінансової або операційної
	п.4 П(С)БО 14 «Оренда»	Облік орендних операцій (операційна оренда) на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи»
Зміст об'єктів аналітичного обліку земельних ділянок	ст. 203 Земельного кодексу України	Облік кількості і якості земель, інформація про кожну земельну ділянку за площею, складом, видом
Оподаткування земельних ділянок	Додаток до Податкової декларації з ФСП	Відомості про наявність земельних ділянок
Мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення	Закон «Про внесення змін до Земельного кодексу України»	Забороняється: внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів; купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення крім вилучення їх для суспільних потреб; купівля-продаж або іншим способом відчуження і зміна цільового призначення

Джерело: Складено на основі [2, 14, 16].

Для бухгалтерського обліку земельні ресурси - господарський актив, тоді як для відносин власності - національне природне багатство. При цьому, за Т. Машковою, об'єктом обліку є лише окремі якісні характеристики земельних ділянок, що мають ознаки довгострокових ресурсів, є активами

та складовою основних засобів [13, с. 206], а решта характеристик не обліковуються. Разом із тим сучасне земельне законодавство потребує розширених показників для аналізу (табл. 3). Важлива з них - якість земельних ресурсів.

3. Законодавство з управління якістю земельних ресурсів України

Нормативний акт	Сфера регулювання
Деякі питання удосконалення управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: постанова Кабінету Міністрів України від 7.06.2017 р. № 413	Реалізація державної земельної політики передбачає провадження органами державної влади діяльності у сфері земельних відносин, спрямованої на раціональне використання та охорону землі, забезпечення продовольчої безпеки країни і створення екологічно безпечних умов. Якість державної земельної політики визначається з урахуванням критеріїв згідно з рекомендаціями Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО)
Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 639	Зазначена система забезпечує органи виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідними інформаційно-аналітичними матеріалами щодо розвитку земельних відносин і в кінцевому рахунку стане базою для розробки економічного механізму регулювання земельних відносин як на рівні держави, так і на рівні територіальних громад
Про затвердження Порядку використання Державної геодезичної референцної системи координат УСК-2000 при здійсненні робіт із землеустрою. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 02.12.2016 р. № 509	Геодезична інформація - інформація про пункти Державної геодезичної мережі, яка включає опис їх центрів, місцезнаходження, значення координат, висот і вимірів, якими вони зв'язані із суміжними геодезичними пунктами Геодезична інформація, що є державною власністю, надається адміністратором банку геодезичних даних

Джерело: Перелік визначено на основі [17].

Згідно з нормативними документами, основними завданнями щодо управління якістю земельних ресурсів є: впровадження заasad стратегічного менеджменту в систему управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності; забезпечення оптимального використання земель, зокрема з урахуванням регіональних програм і планів розвитку територій, генеральних планів населених пунктів; підвищення рівня прозорості та публічності під час формування та реалізації державної земельної політики; під-

вищення рівня обізнаності населення, землевласників і землекористувачів щодо проблем деградації земель та сталого землекористування; запобігання деградаційним процесам ґрунтового покриву, підвищення рівня родючості ґрунтів; проведення рекультивації порушених земель.

Ці завдання виступають орієнтиром для розробки інформаційного забезпечення якості земельних ресурсів. Найважливіші показники, добір яких здійснено з метою формування стандарту управлінського обліку земельних ресурсів, наведено в табл. 4.

4. Показники моніторингу земельних відносин як складова стандарту управлінського обліку земельних ресурсів

Напрямок аналізу	Показник
<i>Базові характеристики</i>	Склад земель (за цільовим призначенням, угіддями та формою власності) Кількість землевласників та землекористувачів: фізичних, юридичних осіб Середній розмір зареєстрованих земельних ділянок (за формою власності та цільовим призначенням) Кількість об'єднаних територіальних громад та населених пунктів
<i>Оподаткування земельних ділянок</i>	Середня нормативна грошова оцінка земель та земельних ділянок (за цільовим призначенням та типом угідь): у межах за та за межами населених пунктів Загальна площа земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів), нормативна грошова оцінка яких проведена (за цільовим призначенням) Загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення, нормативна грошова оцінка яких проведена (виготовлена технічна документація з нормативної оцінки)
<i>Інша інформація про стан земельних відносин</i>	Землі, що надані в оренду шляхом проведення аукціонів Вартість проданих прав оренди Середній розмір річної орендної плати Землі, які продані із земель державної та комунальної власності у приватну (крім викупу земельних ділянок) шляхом проведення земельних торгів (за цільовим призначенням) Землі, права користування якими (емфітевзис, суперфіцій) продані шляхом проведення земельних торгів Земельні ділянки відумерлої спадщини

Джерело: Складено на основі постанови Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 639 у частині Рекомендований перелік даних та показників, які подаються в процесі інформаційної взаємодії для проведення моніторингу земельних відносин.

Ці показники можуть бути покладені у систему моніторингу якості земельних ресурсів України на період дії мораторію та оцінки перспектив його відміни.

Крім того, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413 «Деякі питання удосконалення управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними» (див. табл. 3), згідно з рекомендаціями Європейської економічної комісії ООН з питань управління земельними ресурсами, для належного державного управління повинні бути здійсненні заходи щодо: визначення на

законодавчому рівні сутності землі, форм і характеру власності, форм користування і прав на землю, обмежень і зобов'язань, які повинні реєструватися; комерційного використання системи управління земельними ресурсами відповідно до довгострокової фінансової моделі, системи нормативно-правового регулювання та адміністративного управління, а також орієнтації системи управління земельними ресурсами на задоволення попиту споживачів; забезпечення прозорості діяльності системи управління земельними ресурсами, надійного, вільного, з низькими витратами доступу до земельної інформації всіх суб'єктів ринку; проведення

постійного моніторингу, оцінки та здійснення контролю за ефективністю, цілісністю і прозорістю системи управління земельними ресурсами з урахуванням показників, що відображають, зокрема, витрати коштів і часу на виконання кожної операції із землею, а також ступінь задоволення потреб.

Таким чином, наявність нових вимог до якості інформації бухгалтерського обліку земельних ресурсів зумовлює потребу розробки стандарту управлінського обліку земельних ресурсів, який би узагальнив нові нормативи інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами на всіх рівнях.

Як відзначив Г. Кірейцев, земельні ресурси: не є результатом процесу праці, а продуктом природи; не замінюються іншими засобами виробництва; не можуть відтворюватися штучно, тому при її оцінці потрібне ви-

користання різних параметрів фізичного та інтелектуального потенціалу [10]. У міжнародній практиці управлінського обліку існують різні методи, з яких для вітчизняних реалій найприйнятніше запозичити облік витрат по функціях - activity based costing [28]. Досить слушно цю багатоаспектність оцінки інтерпретують інші автори, зазначаючи доцільність запровадження галузевого стандарту з бухгалтерського обліку земельних ділянок та земельних відносин [9, с. 143].

Крім можливості надання розгорнутої інформації щодо вартісної оцінки землі, стандарт має забезпечувати й іншою повноцінною інформацією. Його структура повинна опиратися на дані, які можна порівняти у міжнародному масштабі. Орієнтиром є показники табл. 1, а по країнах - рис. 1. Як правило, на увагу заслуговує найпрогресивніший досвід (Швейцарія, Нідерланди).

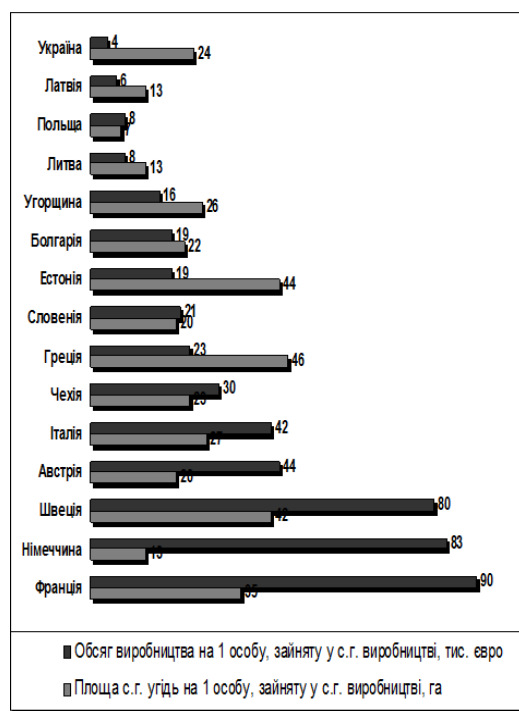
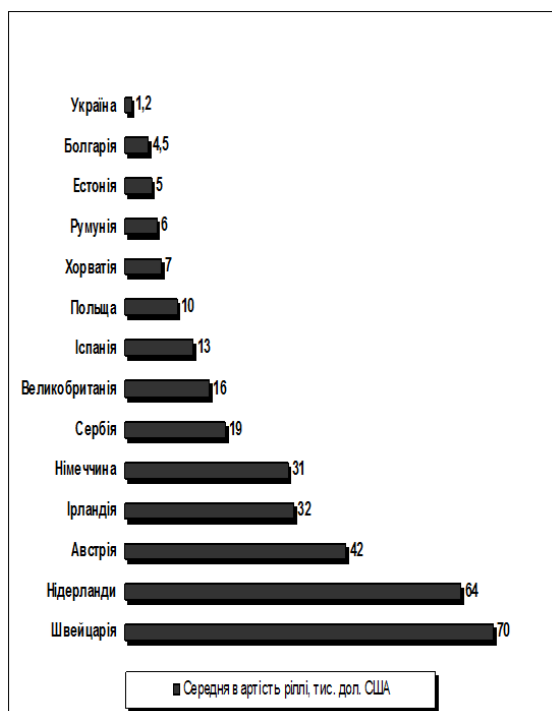

Рис. 1. Окремі показники стану використання земельних ресурсів в Україні та ЄС

Джерело: За даними Стратегії удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413

Зокрема Швейцарія - приклад відкритого та високотехнологічного ринку сільськогосподарських активів у світовому масштабі. Хоча в агропромисловому комплексі зайнято лише 3,2 % населення, понад 50 % продуктів харчування місцеві, а вся земля приватна.

Особливий інтерес щодо зарубіжного досвіду становить використання земельних ресурсів як універсального засобу виміру національних та міждержавних балансів

стану сільськогосподарської, лісгосподарської та харчової галузей. Так, І. Перфекто, Д. Вандермер (I. Perfecto, J. Vandermeer) пропонують інформаційну агроекологічну матрицю як альтернативну модель збереження землі в умовах інтенсифікації сільського господарства (в умовах тропіків), очікуючи, що вона буде найбільш успішною в рамках малого агроекологічного виробництва [30].

Питання зв'язку просторової економетрії з інформацією вивчають М. Брейді, Е. Ірвін (M. Brady, E. Irwin) і зазначають, що висока доступність даних примусила науковців розширити діапазон досліджень до нових дисциплін, зокрема через розробку та застосування просторової теорії і методів з географії, економіки, економетрики, які найбільшою мірою адаптовані до дослідження моделей земельних ринків та змін землекористування, пов'язаних з економіко-екологічними системами [23, с. 487].

Зміни в землекористуванні в умовах глобалізації та обмеженості ресурсів вивчають Е. Ламбін та П. Мейфрейд (E. Lambin, P. Meyfroidt). Для країн, що розвиваються, чітка політика та інновації можуть узгодити використання земельних ресурсів з обсягами виробництва продуктів харчування, а глобалізація - бути використаною для підвищення ефективності залучення земель. Для цього земельні ресурси досліджують та моделюють як відкриті системи з великими потоками товарів, людей та капіталу, з ув'язуванням місцевого землекористування до глобального [27].

Разом із тим А. Стотт, Р. Хейнс-Янг (A. Stott, R. Haines-Young) розвивають ідеї теорії та практики екологічного у межах бухгалтерського обліку, де об'єктом є система земель, інтенсивність їх використання та

біорізноманіття в контексті політики сталого розвитку. Основу такого бухгалтерського обліку розроблено робочою групою Європейської економічної комісії з питань довкілля та його обліку [31, с. 245].

Опираючись на дослідження Г. Фішера [26], яким розроблено гібридний метод обліку земельних потоків шляхом поєднання фізичного, екологічного, економічного та бухгалтерського обліку, була опрацьована можливість його застосування для України (рис. 2).

Модель обліку «LANDFLOW» (земельні потоки) використовують для розрахунків по конкретній країні для груп і сукупності товарних груп, що дозволяють формувати повний віртуальний земельний баланс сільськогосподарського виробництва. Вона складається з: обліку виробництва основних товарів, де враховується фактична фізична земля окремо для: I) землеробство (для первинної харчової, кормової продукції); II) пасовища (для годівлі тварин); III) лісові угіддя (ліс-кругляк). Інтенсивність земель визначається звітною інформацією про продуктивність (врожайність); обліку постачання, пов'язаного з торговими матрицями для переведення у фізичні величини земельних ділянок, доведення проміжних продуктів (корми, харчова переробка, торгівля) до кінцевого споживання.

Рис. 2. Модель обліку земельних потоків LANDFLOW та механізм її реалізації

Джерело: Складено на основі [26, с. 15].

Цей метод передбачає розгляд аграрного виробництва у кореляції зі споживанням продукції. При цьому інтенсивність використання земельних угідь залежить від вибору моделей споживання. Наприклад, Німеччина є чистим імпортером «віртуальних»

сільськогосподарських угідь, зі ступенем самоопитності 54%. Тобто майже половина земель, необхідних для задоволення внутрішнього попиту, розташована за межами Німеччини.

На думку М. Bruckner, незважаючи на те, що це нова галузь досліджень, методи дають змогу проектувати подальший розвиток, адже модель поєднує фізичні та грошові цінності, що дозволяє застосовувати аналітичні інструменти, такі як структурний та логічний аналіз при формуванні показника земельного потоку [24, с.50].

Модель обліку земельних потоків пропонує варіанти і дає чіткі рекомендації для подальшої розробки реальних і віртуальних методів врахування виробництва (біомаси) у взаємозв'язках обліку потоків землі. Це спонукає більш детально вести облік земельних ресурсів. У цьому дослідницькому проекті розроблені та розраховані на основі облікових даних глобальні показники використання площ на основі умовної площі виробництва біомаси. Результати показують, що основними є показники площі орних земель, пасовищ і лісів. По суті, дослідниками представлений новий метод обліку, заснований на врахуванні характеристик земельних ділянок як за фізичними, так і продуктивними (за вирощеною продукцією) показниками, з використанням глобального узгодженого підходу і поєднання фізичного та еколого-економічного обліку.

На нашу думку, метод може бути використаний для забезпечення інформацією макrorівня та включення України у систему показників міжнародних порівнянь віртуальних земельних потоків.

Отже, стандарт управлінського обліку земельних ресурсів має не обмежуватися рамками суто бухгалтерського обліку, а системно забезпечувати даними про земельні ділянки на рівні окремих господарств, територій, регіонів та держави для формування балансу земельних потоків. Проте основою такого стандарту мають бути класичні інформаційні облікові характеристики. Зокрема, беручи за основу вже усталені завдання бухгалтерського обліку земельних ресурсів, а також досліджені раніше питання земельних ресурсів та якості обліку [15, 16], розглянемо можливу структуру стандарту (рис. 3).

Обліково-інформаційне забезпечення управління земельними ресурсами передбачає необхідність врахування багатокритеріальних потреб користувачів. Має бути створена інформаційна база як традиційних завдань обліку (фізичного стану земельної ділянки, здійснених агротехнічних заходів; грошової

оцінки землі за різними критеріями і на різні потреби (нормативна, номінальна, справедлива, ринкова); чітке документальне оформлення та своєчасне відображення на рахунках бухгалтерського обліку операцій, пов'язаних з прийманням на баланс, передачею та використанням земельних ресурсів; відображення та контроль за наявністю та рухом коштів, призначених для цільового фінансування витрат щодо покращення землі; накопичення відповідної інформації про власні та залучені земельні ресурси сільськогосподарських підприємств та правильне відображення їх при складанні відповідної бухгалтерської звітності [13]), так і нових завдань із визначення: нормативних вимог та прав власності, обліку економічних характеристик, обліку інших параметрів, наведених на рис. 3. Також мають бути визначені межі та портали переходу інформації між видами обліку та звітністю за ними.

Розширення аналітичного обліку земельних ресурсів до стандарту управлінського обліку необхідне й для врахування очікувань сільськогосподарських підприємств щодо перспектив розвитку їх ділової активності за даними, які через анкетування збирає Державна служба статистики України [3].

Зокрема, за період з 2010 по 2018 рік встановлено, що перешкодою діяльності вважають стан фінансування 28% господарств, тоді як погодних умов - 30%, тобто за важливістю ці фактори рівні. За наведеними на сайті даними станом на початок жовтня 2018 р. найбільша кількість підприємств (40%) у 2018 р. вважає, що їхню діяльність нічого не стримує, тоді як у 2010 р. таких виявилось лише 10%. У групу ризику віднесено переважно погодні умови, фінансові обмеження - 30% підприємств у 2018 р. проти 5% у 2010 р. За цими показниками можна передбачити, що у 2010 р. ситуація з фінансами була стабільніша, а у 2018 р. через системні кризи відчувається їх нестача, тоді як ризик від природних факторів на початок 2010 р. був визнаний менше 20% опитуваних. Зазначене ще раз підкреслює необхідність обґрунтованої оцінки земельних ресурсів - як у балансі, так і в ринковому середовищі, як фактора, що формується погодними умовами (в анкетуванні немає показника індексу очікувань безпосередньо щодо землі).

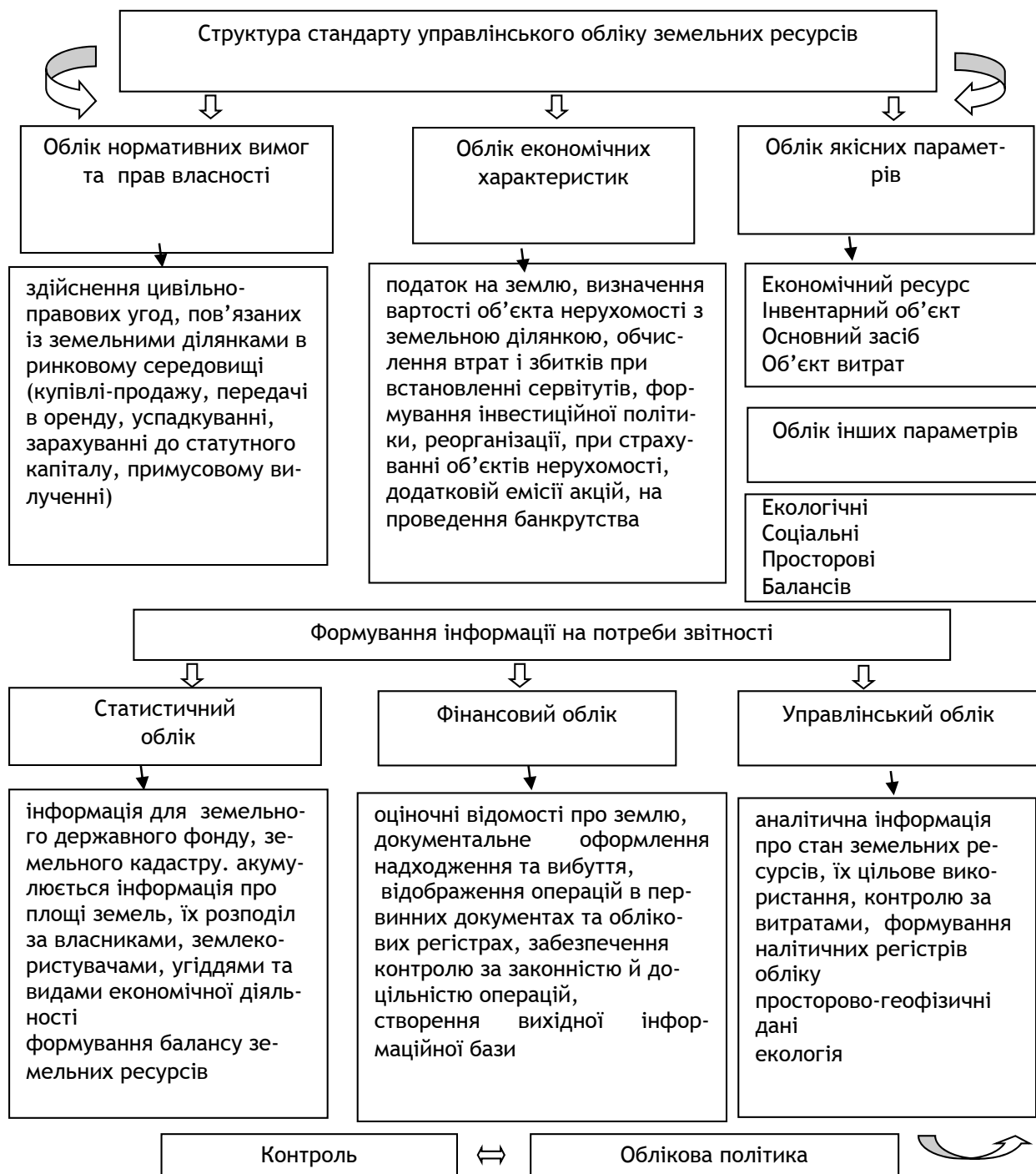

Рис. 3. Структурні складові стандарту управлінського обліку земельних ресурсів

Джерело: Складено на основі [1, 13, 21-23, 30].

Розглянуті напрями (нормативні вимоги законодавства стосовно управління земельними ресурсами, визнані потреби управління різних рівнів через показники моніторингу земельних відносин, дані, які необхідно порівнювати у міжнародному масштабі) у загальному формують контур стандарту управлінського обліку земельних ресурсів.

Висновки. У дослідженні аргументовано необхідність посилення якості облікової інформації щодо земельних ресурсів в Украї-

ні. Для цього визначено вузькі місця, які перешкоджають наближенню теорії до вітчизняної та міжнародної практики, шляхом аналізу показників стану земельних ресурсів України та країн ЄС.

Обґрунтовано ідею щодо необхідності формування стандарту управлінського обліку земельних ресурсів, для чого систематизовано споживчі властивості інформації стосовно землі як природного, просторового, екологічного ресурсу, насамперед через

установлену систему нормативних показників моніторингу її якості.

Розкрито суть терміна «модель обліку земельних потоків», що використовується зарубіжними вченими, у якій розкрито основи балансової моделі обліку земельних потоків «Landflow». Згідно зі споживчими властивостями інформації, окреслено систему показників якості, відповідно до прийнятого нормативного забезпечення у ЄС та запропоновано напрями її адаптації для вітчизняної практики.

Враховано також інформаційні потреби користувачів при прийнятті рішень щодо перспектив діяльності та впливу факторів на неї.

Список бібліографічних посилань

1. Белінська С. М. Методичні аспекти оцінки земельних ресурсів для цілей бухгалтерського обліку. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3915>.
2. Гиренко І. В. Науково-практичний коментар Земельного кодексу України. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 688 с.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.09.2018).
4. Жук В.М. Пріоритетність обліково-фінансової складової у залученні земель сільськогосподарського призначення до економічного обороту. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. Вип. 1(56). С. 37-47.
5. Ільчак О. В. Методика оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення для потреб бухгалтерського обліку. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 28. Ч. 2. С. 180-183.
6. Калетнік Г. Запровадження довготермінової оренди і спрощення процедури пролонгації договору оренди землі сприятимуть розвитку сільгоспвиробництва. *Землевпорядний вісник*. 2014. № 6. С. 6-7.
7. Калетнік Г. М., Підлипна М. П., Янович В. П. Геоінформаційний метод дистанційного зонування землі на базі програмного забезпечення erdas imagine. *Техніка, енергетика, транспорт АПК*. 2016. № 2. С. 5-11.
8. Калетнік Г. М., Козловський С. В., Ціхановська В. М. Перспективи розвитку земельних відносин та ринку землі в Україні. *Агросвіт*. 2012. № 12. С. 2-6.
9. Китайчук Т.Г., Мудрик Ю.М. Особливості обліку землі та земельних відносин. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2013. № 2. С. 137-143.
10. Кірейцев Г. Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2007. 236 с.
11. Коваль Л.В. Облік земель сільськогосподарського призначення через призму чинної методології. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики : всеукраїнський науково-виробничий журнал / Вінниць. нац. аграрний ун-т. Вінниця*, 2017. № 7 (23). С. 83-92.
12. Малюга Н. М., Замула І. В. Методологічні засади бухгалтерського обліку складових природно-ресурсного потенціалу : історико-правові передумови. *Вісник економічної науки України*. 2011. № 2(21). С. 112-118.
13. Машкова Т. В. Облік якості земельних ресурсів: концептуальний підхід // *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2012. Вип. 169. С. 206-210.

Таким чином встановлено, що підхід до якості облікової інформації у вирішенні питань обліку земельних ресурсів ґрунтується на етапах: структуризація характеристик облікової інформації, визначення ступеня відповідності її якісних характеристик еталонним показникам, розрахунок базового показника якості облікової інформації, формування показників моніторингу для різних рівнів управління земельними ресурсами.

Пропозиції щодо поліпшення якості обліку земельних ресурсів можуть бути використані у законодавстві при формуванні методики оцінки, обліку земель та удосконаленні чинного земельного законодавства.

References

1. Belinska, S.M. (2015). Metodichni aspekty otsinky zemelnykh resursiv dlia tsilei bukhgalterskoho obliku [Methodological aspects of land resource assessment for accounting purposes]. *Effective economy*, 3 [In Ukrainian].
2. Hyrenko, I.V. (2018). *Naukovo-praktychnyi komentar Zemelnogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical comment of the Land Code of Ukraine]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Zhuk, V.M. (2012). Priorytetnist oblikovo-finansovoi skladovoi u zaluchenni zemel silskohospodarskoho pryznachennia do ekonomichnoho oborotu [Priority of accounting and financial component in attracting agricultural land to economic turnover]. *Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnogo ahrarnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*. Vinnytsia: VNAU, 1(56), pp. 37-47 [In Ukrainian].
5. Ilchak, O.V. (2015). Metodyka otsinky zemelnykh dilianok silskohospodarskoho pryznachennia dlia potreb bukhgalterskoho obliku [The method of estimation of agricultural land for accounting purposes]. *Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 28, Part 2, pp. 180-183 [In Ukrainian].
6. Kaletnik, H. (2014). Zaprovadzhennia dovhoterminovoi orendy i sproshchennia protsedury prolonsatsii dohovoru orendy zemli spriyatymut rozvytku silhospvyrobnytstva [Introduction of long-term lease and simplification of the procedure for prolonging the land lease agreement will promote the development of agricultural production]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 6, pp. 6-7 [In Ukrainian].
7. Kaletnik, H.M., Pidlypna, M.P., & Yanovych, V.P. (2016). Heoinformatsiinyi metod dystantsinoho zonuuvannia zemli na bazi prohramnoho zabezpechennia erdas imagine [Geoinformation method of remote zoning of land on the basis of software erdas imagine]. *Tekhnika, enerhetyka, transport APK*, 2, pp. 5-11 [In Ukrainian].
8. Kaletnik, H.M., Kozlovskiy, S.V., & Tsikhanovska, V.M. (2012). Perspektyvy rozvytku zemelnykh vidnosyn ta rynku zemli v Ukraini [Prospects for the development of land relations and the land market in Ukraine]. *Ahrosvit*, 12, pp. 2-6 [In Ukrainian].
9. Kytaichuk, T.H. & Mudryk, Yu.M. (2013). Osoblyvosti obliku zemli ta zemelnykh vidnosyn [Features of land registration and land relations]. *Zb. nauk. prats Tavriisk. derzh. ahro- tekhnoloh. un-tu (ekonomichni nauky)*, 2, pp. 137-143 [In Ukrainian].
10. Kireitsev, H.H. (2007). *Rozvytok bukhgalterskoho obliku: teoriia, profesii, mizhpredmetni zviiazky : monohrafiia* [Development of accounting: theory, profession, interpersonal relations: monograph]. Zhytomyr: ZhDTU [In Ukrainian].

14. Остапчук С. М. Стандартизація бухгалтерського обліку земель сільськогосподарського призначення. *Облік і фінанси*. 2012. № 3. С. 71-62.
15. Правдюк Н. Л., Плахтій Т. Ф. Необхідність оцінки якості фінансової звітності. *Облік і фінанси*. 2017. № 3. С. 52-58.
16. Правдюк Н. Л., Правдюк М. В. Якість облікової інформації: сутність та методика оцінки. *Облік і фінанси*. 2016. № 2. С. 57-63.
17. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році. Аналітична доповідь до щорічного послання Президента України до Верховної Ради України. URL : [http://www.niss.gov.ua/public/file/analit_dopovid_poslannya_2018_final%20\(2\)\(1\).pdf](http://www.niss.gov.ua/public/file/analit_dopovid_poslannya_2018_final%20(2)(1).pdf) (дата звернення: 23.09.2018).
18. Рекомендації з організації обліку та оцінки земель на підприємствах АПК / за ред. А. М. Третяка, В. М. Жука. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 3. С. 135-206.
19. Саблук П. Т. Земельна реформа: терниста дорога від старту до фінішу. *Урядовий кур'єр*. 2004. № 5. С. 10-15.
20. Сусак Е. О. Бухгалтерський облік земельних ресурсів: міжнародний та національний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Сер. Економіка*. 2010. С. 93-96.
21. Томчук О. Ф., Федоришина Л. І. Документальне відображення земельних ділянок у системі обліку. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 1. С. 112-122.
22. Ціцька Н., Брик Г., Поверляк Т. Облік і оцінка земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах. *Аграрна економіка*. 2016. Т. 9. № 3-4.
23. Brady M., Irwin E. Accounting for spatial effects in economic models of land use: recent developments and challenges ahead. *Environmental and Resource Economics*. 2011. Vol. 48. Issue 3. P. 487-509.
24. Bruckner M. et al. Review of land flow accounting methods and recommendations for further development. 2017.
25. Feng L. The Institutional Arrangements and the Quality of Accounting Information: A Case Study [J]. *Accounting Research*. 2001. Vol. 7. P. 001.
26. Fischer G. et al. Quantifying the land footprint of Germany and the EU using a hybrid accounting model. 2017.
27. Lambin E. F., Meyfroidt P. Global land use change, economic globalization, and the looming land scarcity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2011. Vol. 108. Issue 9. P. 3465-3472.
28. Langfield-Smith K. et al. Management accounting: Information for creating and managing value. McGraw-Hill Education Australia, 2017.
29. Panitz K., Sauer A., Waschkowitz C. Qualitätsmanagement im Reporting. *Controlling*. 2010. Issue 2. P. 531-537.
30. Perfecto I., Vandermeer J. The agroecological matrix as alternative to the land-sparing/agriculture intensification model. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2010. P. 200905455.
31. Stott A., Haines-Young R. Linking land cover, intensity of use and botanical diversity in an accounting framework in the UK. *Environmental accounting in theory and practice*. - Springer, Dordrecht, 1998. P. 245-260.
32. Wang J. et al. Land-use changes and policy dimension driving forces in China: Present, trend and future. *Land use policy*. 2012. Vol. 29. Issue 4. P. 737-749.
11. Koval, L.V. (2017). Oblik zemel silskohospodarskoho pryznachennia cherez pryzmu chynnoi metodolohii [Accounting for agricultural land through the prism of the current methodology]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky : vseukrainskyi naukovo-vyrobnychiy zhurnal Vinnyts. nats. ahrarnyi un-t. Vinnytsia*, 7 (23), pp. 83-92 [In Ukrainian].
12. Maliuha, N.M. & Zamula, I.V. (2011). Metodolohichni zasady bukhgalterskoho obliku skladovykh pryrodno-resursnoho potentsialu : istoryko-pravovi peredumovy [Methodological principles of accounting of components of natural resource potential: historical and legal preconditions]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2(21), pp. 112-118 [In Ukrainian].
13. Mashkova, T.V. (2012). Oblik yakosti zemelnykh resursiv: kontseptualnyi pidkhid [Land resources quality: a conceptual approach]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya: Ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes*, 169, pp. 206-210 [In Ukrainian].
14. Ostapchuk, S.M. (2012). Standartyzatsiia bukhgalterskoho obliku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Standardization of accounting of agricultural land]. *Oblik i finansy*, 3, pp. 71-62 [In Ukrainian].
15. Pravdiuk, N.L. & Plakhtii, T.F. (2017). Neobkhidnist otsinky yakosti finansovoi zvitnosti [The need to assess the quality of financial reporting]. *Oblik i finansy*, 3, pp. 52-58 [In Ukrainian].
16. Pravdiuk, N.L. & Pravdiuk, M.V. (2016). Yakist oblikovoi informatsii: sutnist ta metodyka otsinky [Quality of accounting information: the essence and methods of evaluation]. *Oblik i finansy*, 2, pp. 57-63 [In Ukrainian].
17. Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi: analitychna dopovid do shchorichnoho poslannia prezidenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the internal and external situation of Ukraine in 2018: An analytical report to the annual message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: [http://www.niss.gov.ua/public/file/analit_dopovid_poslannya_2018_final%20\(2\)\(1\).pdf](http://www.niss.gov.ua/public/file/analit_dopovid_poslannya_2018_final%20(2)(1).pdf) [In Ukrainian].
18. Tretiak, A.M. & Zhuk, V.M. (Eds.) (2005). Rekomendatsii z orhanizatsii obliku ta otsinky zemel na pidpriemstvakh APK [Recommendations on the organization of land acquisition and valuation at agricultural enterprises]. *Oblik i finansy APK*, 3, pp. 135-206 [In Ukrainian].
19. Sabluk, P.T. (2004). Zemelna reforma: ternysta doroha vid startu do finishu [Land reform: a thorny road from start to finish]. *Uriadovyi kurier*, 5, pp. 10-15 [In Ukrainian].
20. Sysak, E.O. (2010). Bukhgalterskyi oblik zemelnykh resursiv: mizhnarodnyi ta natsionalnyi dosvid [Land resources accounting: international and national experience]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. universytetu: Ser.: Ekonomika*, pp. 93-96 [In Ukrainian].
21. Tomchuk, O.F. & Fedoryshyna, L.I. (2017). Dokumentalne vidobrazhennia zemelnykh dilianok u systemi obliku [Documentation of land plots in the accounting system]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 1, pp. 112- 122 [In Ukrainian].
22. Tsitska, N., Bryk, H., & Poverliak, T. (2016). Oblik i otsinka zemel silskohospodarskoho pryznachennia v suchasnykh umovakh [Accounting and estimation of agricultural lands in modern conditions]. *Ahrarna ekonomika*, 9, pp. 3-4 [In Ukrainian].
23. Brady, M. & Irwin, E. (2011). Accounting for spatial effects in economic models of land use: recent developments and challenges ahead. *Environmental and Resource Economics*, 48(3), pp. 487-509 [In English].
24. Bruckner, M., Giljum, S., Fischer, G., & Tramberend, S. (2017). Review of land flow accounting methods and recommendations for further development [In English].
25. Feng, L. (2001). The institutional arrangements and the quality of accounting information: a case study [J]. *Accounting Research*, 7, p. 001 [In English].
26. Fischer, G., Tramberend, S., Bruckner, M., & Lieber, M. (2017). Quantifying the land footprint of Germany and the EU using a hybrid accounting model [In English].

27. Lambin, E.F. & Meyfroidt, P. (2011). Global land use change, economic globalization, and the looming land scarcity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(9), pp. 3465-3472 [In English].
28. Panitz, K. (2010). Qualitätsmanagement im Reporting. *Controlling*, 2, pp. 531-537 [In German].
29. Langfield-Smith, K., Smith, D., Andon, P., Hilton, R., & Thorne, H. (2017). *Management accounting: information for creating and managing value*. McGraw-Hill Education Australia [In English].
30. Perfecto, I. & Vandermeer, J. (2010). The agroecological matrix as alternative to the land-sparing/agriculture intensification model. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, p. 200905455 [In English].
31. Stott, A. & Haines-Young, R. (1998). Linking land cover, intensity of use and botanical diversity in an accounting framework in the UK. *Springer, Dordrecht: Environmental accounting in theory and practice*, pp. 245-260 [In English].
32. Wang, J., Chen, Y., Shao, X., Zhang, Y., & Cao, Y. (2012). Land-use changes and policy dimension driving forces in China: Present, trend and future. *Land use policy*, 29(4), pp. 737-749 [In English].

Pravdyuk N.L., Pravdyuk A.L. Strengthening of the quality norms for accounting information and its role in land resources management

The purpose of the article is to scientifically justify quality improvement in accounting information in the field of land resources management by introducing proposals for development of "standard management accounting of land resources" and adaptation of the foreign "land flow" accounting model in domestic practice.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: general scientific methods adopted in the theory of accounting; the systematic approach for daily generalization of normative regulation of land resources; the modelling method for studying a quality of accounting information on land resources and their users' needs; the method of interdependence for determining quality of information and efficiency of resources use in agriculture; the logical method for shaping the structure of the standard of management accounting of land resources; the method of generalization for adapting foreign experience in formation of a model of land flow accounting.

Research results. Necessity of enhancing quality of accounting information on land resources in Ukraine has been explored, and bottlenecks of the theory approaching to domestic and international practice have been identified. The idea of necessity of forming a standard for management accounting of land resources has been substantiated. For this purpose, consumer properties of information on land as a natural resource have been systematized, a system of normative indicators of its quality has been investigated. Information needs of users have been determined in decisions taken regarding land plots and formation of monitoring indicators for land resources management. An essence of a term "land flow accounting model", used by foreign scientists, has been revealed and directions for its adaptation in domestic practice have been offered.

Elements of scientific novelty. Range of problem issues of normative regulation of land resources has been determined, and approaches to solving scientific problems of quality improving of accounting information have been specified. Indicators for land quality monitoring for use in management accounting have been adapted. It has been proposed an idea and structure of standard for management accounting of land resources, as well as bases for balance model of land flow accounting "land flow".

Practical significance. Proposals to improve quality of accounting information and its role in land management can be used to form a standard management accounting of land resources. Tabl.: 4. Figs.: 3. Refs.: 32.

Keywords: quality of accounting information; land resources; agriculture; standard for management accounting of land resources; indicators of land resources monitoring; "land flow" accounting model.

Pravdiuk Nataliia Leonidivna - doctor of economic sciences, professor of the accounting department, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)
E-mail: npravduyk@gmail.com

Pravdiuk Andrii Leonidovich - doctor of juridical sciences, associate professor (docent) of the law department, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)
E-mail: a.pravduyk@gmail.com

Правдюк Н.Л., Правдюк А.Л. Ужесточение нормативов качества учётной информации и её роли в управлении земельными ресурсами

Цель статьи - научно обосновать усиление качества учётной информации в сфере управления земельными ресурсами путем внесения предложений по разработке «стандарта управленческого учета земельных ресурсов» и адаптации зарубежной модели учета земельных потоков «Landflow» для отечественной практики.

Методика исследования. Использованы общенаучные методы, принятые в теории бухгалтерского учета, системный подход для обобщения нормативного регулирования земельных ресурсов; метод моделирования при изучении качества учётной информации по земельным ресурсам и потребностей пользователей в ней; метод взаимозависимости при определении качества информации и эффективности использования ресурсов в сельском хозяйстве, логический метод при формировании структуры стандарта управленческого учета земельных ресурсов, метод обобщения при адаптации зарубежного опыта по формированию модели учета земельных потоков.

Результаты исследования. Проанализированы потребности усиления качества учётной информации по земельным ресурсам в Украине и определены узкие места приближения теории к отечественной и международной практикам. Обоснована идея о необходимости формирования стандарта управленческого учета земельных ресурсов. Для этого систематизированы потребительские свойства информации относительно земли как природного ресурса, исследована система нормативных показателей ее качества. Определены информационные потребности пользователей при принятии решений по земельным участкам и формирования показателей мониторинга для управления земельными ресурсами. Раскрыта

суть термина «модель учёта земельных потоков», используемой зарубежными учёными, и предложены пути её адаптации для отечественной практики.

Элементы научной новизны. Определен круг проблемных вопросов нормативного регулирования земельных ресурсов, уточнены подходы к решению научных задач усиления качества учетной информации, адаптированы показатели мониторинга качества земельных угодий к использованию в управленческом учете, предложены идея и структура стандарта управленческого учета земельных ресурсов, раскрыты основы балансовой модели учета земельных потоков «Landflow».

Практическая значимость. Предложения по усилению качества учетной информации и ее роли в управлении земельными ресурсами могут быть использованы при формировании стандарта управленческого учета земельных ресурсов. Табл.: 4. Илл.: 3. Библиогр.: 32.

Ключевые слова: качество учетной информации; земельные ресурсы; сельское хозяйство; стандарт управленческого учета земельных ресурсов; показатели мониторинга земельных ресурсов; модель учёта земельных потоков «Landflow».

Правдюк Наталия Леонидовна - доктор экономических наук, профессор кафедры бухгалтерского учёта, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: npravduyk@gmail.com

Правдюк Андрей Леонидович - кандидат юридических наук, доцент кафедры права, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: a.ppravduyk@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 02.10.2018 р.

Фахове рецензування: 10.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Правдюк Н. Л., Правдюк А. Л. Посилення нормативів якості облікової інформації та її ролі в управлінні земельними ресурсами. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 26 – 39.

* * *

Новини АПК

Україна та Франція визначили пріоритети кооперації в сфері АПК на наступний рік

На сьогодні Франція входить у ТОП-6 країн ЄС за вартістю зовнішньоторговельного обігу товарами АПК з Україною. Диверсифікація двосторонньої торгівлі та розвиток співпраці за визначеними пріоритетними проектами були обговорені під час четвертого засідання українсько-французької робочої групи з питань сільського господарства 23 жовтня ц.р. в м. Париж.

Українську сторону Робочої групи очолила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції Ольга Трофімцева, французьку - Генеральний директор генерального управління економічної та екологічної ефективності підприємств (DGPE) Валері Метріш-Еке.

«Сьогодні Франція займає шосте місце серед країн ЄС з найбільшою часткою зовнішньоторговельного обігу агропродовольчої продукції з Україною. Окрім можливостей для збільшення цих показників, диверсифікації структури торгівлі, наші країни мають багато перспективних напрямів для співпраці в АПК. Йдеться про виробництво та сертифікацію насіння відповідно до міжнародних норм і стандартів, розвиток галузі тваринництва, дослідження секторів ринку, зокрема, в рамках встановленого співробітництва з агенцією ФрансАгріМер та інше», - зазначила Ольга Трофімцева.

Вона додала, що всі ці напрями для подальшої співпраці в АПК країн були включені до спільної заяви, підписаної сторонами за результатами засідання четвертої українсько-французької робочої групи.

Окрім того, для подальшого партнерства в галузі між країнами були визначені такі пріоритетні напрями: розвиток інновацій та технологій в аграрному секторі через проекти, що реалізуються приватним сектором та операторів інноваційної діяльності, структуризація галузі виноградарства та виноробства на основі французького досвіду, розвиток виробництва продукції із захищеними географічними позначеннями, зокрема, через спільну роботу в програмі технічної допомоги Європейського Союзу «Підтримка розвитку системи географічних позначень».

Довідково. За результатами 8 місяців 2018 року експорт української сільськогосподарської продукції до Франції становив \$170,6 млн. Ключові товари: залишки та відходи харчової промисловості - \$57,1 млн, олія - \$54,2 млн, насіння олійних культур - \$39,03 млн, плоди горіхи та цедра - \$10,9 млн, риби - \$3,5 млн, казеїн та альбуміни - \$1,6 млн. Експорт французької сільськогосподарської продукції до України становив - \$173,8 млн. Ключові товари: насіння олійних товарів - \$41,2 млн, зернові злаки - \$28,8 млн, вина - \$12,4 млн, залишки та відходи харчової промисловості - \$14,1 млн, ефірні масла - \$ 24,6 млн, сири і йогурти - \$6,2 млн, різні інші харчові продукти - \$7,7 млн.

Прес-служба Мінагрополітики

УДК 658.589:338.43.02

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810040>

Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
М.О. ЛИШЕНКО, доктор економічних наук, доцент
Т.В. УСТІК, кандидат економічних наук

Механізми управління маркетингом та збутом продукції сільськогосподарських підприємств на ринку зерна

Мета статті - дослідити механізми управління маркетингом та збутом у сільськогосподарських підприємствах-виробниках зерна на цільових ринках його збуту.

Методика дослідження. Використано методи: системного аналізу - при визначенні тенденцій розвитку ринку зерна; монографічний - для поглибленого дослідження поставлених завдань, кореляційно-регресійного аналізу - для визначення впливу чинників на величину трансакційних витрат і виявлення взаємозв'язків та взаємозалежностей, порівняльного аналізу - для дослідження цінових коливань на ринку зерна, розрахункові та абстрактно-логічні - для теоретичного узагальнення результатів дослідження і формулювання висновків та пропозицій.

Результати дослідження. Визначено організаційні аспекти збутової діяльності підприємств-виробників зерна, особливості ціноутворення сільськогосподарських підприємств на ринку зерна, обґрунтовано механізми управління ефективністю збутової діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Елементи наукової новизни. З метою поліпшення механізмів управління маркетингом та збутом продукції сільськогосподарських підприємств на ринку зерна удосконалено процедури врахування сезонних цінових коливань та середньострокових тенденцій при встановленні реалізаційних цін на зерно сільськогосподарськими підприємствами на основі застосування прогностичного інструментарію підтримки прийняття управлінських рішень у сфері збуту продукції.

Практична значущість. Окремі наукові розробки стосовно обґрунтування механізмів ціноутворення в сільськогосподарських підприємствах та визначення ефективності збутової діяльності підприємств у контексті реалізації політики збуту зернової продукції сприятимуть ефективному функціонуванню сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. Табл.: 1. Рис.: 4. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: механізми; ринок зерна; сільськогосподарські підприємства; збут; маркетинг; ціни.

Михайлова Любов Іванівна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Лищенко Маргарита Олександрівна - доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри статистики, аналізу господарської діяльності та маркетингу, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)

E-mail: lm_1980@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6321-5178>

Устік Тетяна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, аналізу господарської діяльності та маркетингу, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)

E-mail: tanya_ustik@ukr.net

Постановка проблеми. Виробництво та реалізація зерна традиційно залишається основним напрямом спеціалізації вітчизняних сільськогосподарських підприємств, джерелом утворення більш ніж значної частки їх доходів, формування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектору національної економіки, вирішення низки

проблемних питань дотримання продовольчої безпеки та забезпечення стабільного розвитку суб'єктів сфери виробництва різної галузевої належності та спрямованості. У свою чергу внутрішній ринок зерна, як середовище функціонування сільськогосподарських підприємств, характеризується наявністю сформованих каналів ринкового розподілу продукції та складною побудовою конкурентних структур, що суттєво впливає

© Л.І. Михайлова, М.О. Лищенко, Т.В. Устік, 2018

на процеси повноцінної реалізації економічних інтересів товаровиробників, здійснення розширеного відтворення. Зважаючи на те, що окреме сільськогосподарське підприємство, чи навіть їх об'єднання, не може суттєво вплинути на стан ринкової кон'юнктури, структуру сформованих каналів ринкового розподілу продукції та сутнісні характеристики конкурентної ситуації для підвищення рівня економічної ефективності своєї основної діяльності, визначального значення набувають механізми, інструментарій та організаційно-управлінські процедури прийняття та реалізації рішень щодо раціоналізації поведінки підприємства на цільових ринках збуту продукції, ідентифікації товарної та цінової політики, вдосконалення управління маркетингово-збутовою діяльністю тощо. При цьому саме підвищення економічної ефективності основної діяльності сільськогосподарських підприємств залишається центральною проблемою, яка, власне, продукує складну, багатогранну та багаторівневу проблему формування і результативне застосування механізмів ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна.

Окреслені виклики та особливості діяльності товаровиробників зумовлюють об'єктивну необхідність теоретичного, методологічного, методичного та прикладного обґрунтування засад, основних принципів і підходів щодо побудови механізмів ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств на ринку зерна у виробничій, комерційній та маркетинговій площинах. Останнє, у свою чергу, визначає актуальність і цільову спрямованість проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні теоретичні питання побудови та функціонування механізмів управління маркетингом і збутом продукції та ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств розглядалися В. Г. Андрійчуком [1], А. О. Гуторовим [2], Р.В. Данильченко [3], В. С. Дієсперовим [4], О.С. Колесовим [5], В.А. Колодійчуком [7], О. М. Шпичаком [12] та іншими вченими.

Мета статті - дослідити механізми управління маркетингом та збутом у сільськогосподарських підприємствах-виробниках зерна на цільових ринках його збуту.

Виклад основних результатів дослідження. Вивчення теоретичного базису проблеми ефективного функціонування підпри-

ємств-товаровиробників на ринку зерна потребувало уточнення, удосконалення та розвитку складових понятійно-категоріального апарату досліджень організаційно-економічних засад функціонування ринку зерна та його суб'єктів, передусім сільськогосподарських підприємств-товаровиробників.

Визначено, що ринок зерна необхідно розглядати як складну систему обмінних, товарно-грошових та інституційних відносин, яка передбачає формування раціональних виробничо-господарських зв'язків між його суб'єктами та забезпечує отримання прибутку учасниками обмінних процесів. При цьому саме отримання прибутку підприємствами-товаровиробниками є основною метою та критерієм їх ефективного функціонування на цільовому ринку збуту зерна, якому притаманні визначені просторові, функціональні та конкурентні характеристики. У свою чергу, функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна виділяється наявністю певних організаційно-економічних умов, які безпосередньо та суттєво впливають на поведінку підприємств і визначають можливості отримання відповідних ефектів та підвищення рівнів економічної ефективності.

Другою ключовою категорією проведеного дослідження слід вказати, власне, «ефективність». Як засвідчує аналіз літературних джерел, немає одностайного погляду на те, що саме вважати ефектом або результатом діяльності, якими показниками можна його оцінити. Вивчення ключових наукових позицій дослідників з цього питання дозволило визначити ефективність виробництва як комплексне поняття, яке відображає результативність, дієвість витрат, вкладених у певний вид діяльності, порівняно з отриманими результатами. З одного боку, ефективним можна вважати таке виробництво, яке забезпечує оптимальне поєднання і використання економічного потенціалу, матеріально-речових, фінансових факторів та дозволяє отримати максимальний натурально-виробничий і фінансовий результати. З іншого - ефективність виробництва можлива при застосуванні принципу мінімізації в досягненні найвищих кінцевих результатів при найменших витратах ресурсів.

Ефективність функціонування підприємств-виробників на ринку зерна залежить від якісної сировинної бази, стану виробництва, ринкової інфраструктури, платоспро-

можності покупців. Це свідчить про важливість стабільного розвитку їх виробництва і збуту, ефективного функціонування переробних підприємств, підвищення конкурентоспроможності. Формування організаційно-економічних умов, які забезпечують ефективне функціонування виробників зерна на ринку, це тривалий і складний процес, що відображає галузеві, регіональні та інституціональні особливості економічних відносин, які відбуваються між підприємствами-учасниками ринку.

Встановлено, що важливим напрямом подальшого розвитку матеріально-технічної бази зернового виробництва є будівництво елеваторно-складських ємностей, а також швидкокомтованих силосних та бункерних металевих сховищ, що забезпечують високий ступінь механізації і автоматизації виробничих процесів. Зберігання зерна виробниками у власних і орендованих сховищах дозволить протягом року підтримувати певний рівень пропозиції такого і не допускати монополізації його запасів посередницькими фірмами, ліквідації перепон на шляху руху товарних потоків зерна на території України. Це дасть можливість виробникам зерна і торговельним посередникам у різних регіонах України конкурувати при продажу і купівлі зерна на оптових ринках і біржах. Наявність необхід-

них об'ємів ємностей елеваторів, хлібоприймальних пунктів і реалізаційних баз також дозволить створювати страхові, резервні та інші види запасів зерна і зернопродуктів.

Суттєва роль має відводитися організації транспортування зерна та зернопродуктів до місця призначення залізничним, автомобільним та водним транспортом. Адже сільськогосподарські підприємства стикаються з відносно високими тарифами на транспортування. Розвиток інфраструктури ринку зерна залежить також від виробничо-технічного обслуговування сільськогосподарських підприємств. Невисокий рівень розвитку виробничої інфраструктури зернового ринку України, а саме - низька якість наявних потужностей для зберігання зерна в країні, високі тарифи на послуги елеваторів і хлібоприймальних пунктів за відсутності сучасних зерносховищ у більшості сільськогосподарських товаровиробників, змушують останніх продавати зерно за відносно низькими цінами. Ускладнюють становище висока собівартість залізничних перевезень зернових, дефіцит вагонів-хоперів, нерозвиненість інфраструктури портів для швидкого експорту надлишків зерна у високоврожайні роки. За результатами вивчення інфраструктури ринку зерна її деталізована схема визначена у такий спосіб (рис. 1).

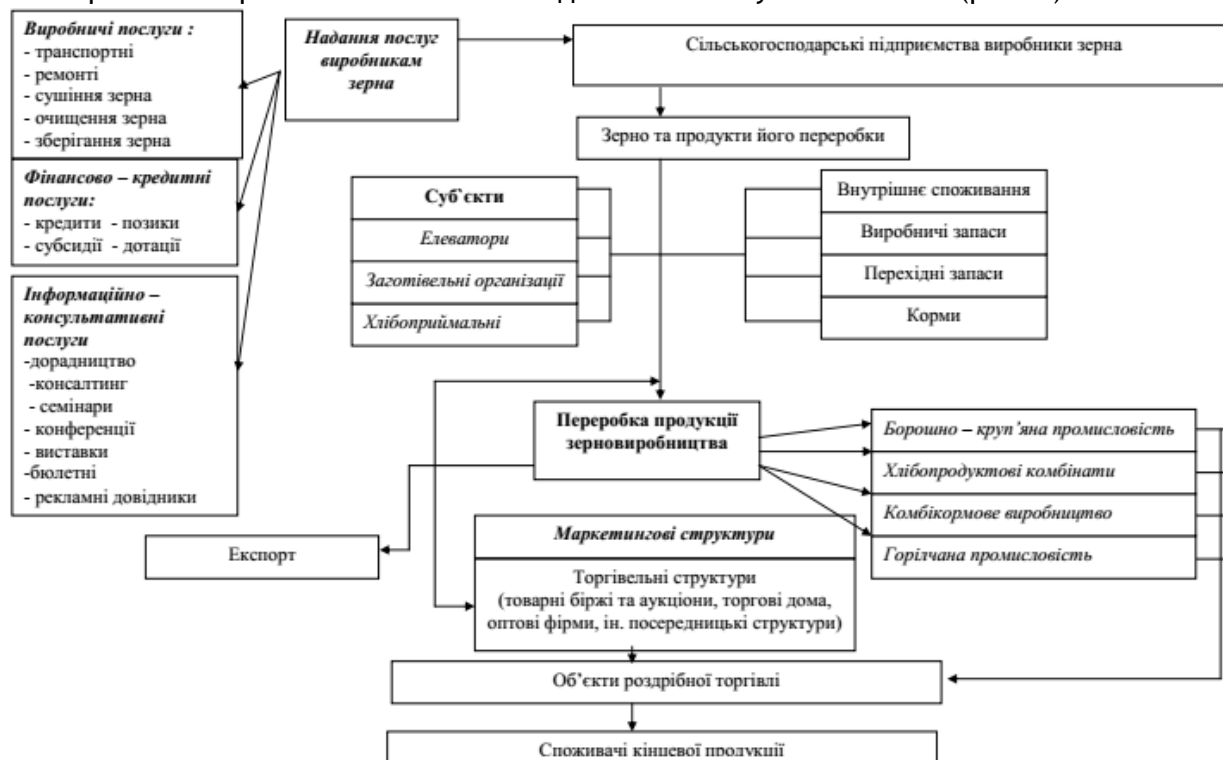

Рис. 1. Схема інфраструктури внутрішнього ринку зерна та ідентифікація місця сільськогосподарських підприємств у її структурі

Джерело: [3].

Складність конкурентних структур цільових ринків збуту зерна сільськогосподарськими підприємствами визначається побудовою, довжиною та особливостями функціонування каналів ринкового розподілу продукції. Як показали дослідження, на рівні взаємодії аграрних підприємств з першими посередниками, які здійснюють торговельно-закупівельну діяльність, конкурентну структуру більшості цільових ринків зернової продукції сільськогосподарських підприємств можна представити як ринки олігопсонії або, в деяких випадках, монопсонії. На більш високих рівнях маркетингової інфраструктури ринку конкурентні структури модифікуються в олігополію та, іноді, наближаються до моделі досконалої конкуренції. Вказане обумовлене суттєвою диференційованістю концентрації та ефективності функціонування капіталу сільськогосподарських підприємств та підприємств сфери оптової торгівлі зерном, а отже, рівнем їх ринкової влади.

Незважаючи на суттєвий вплив факторів формування кон'юнктурних характеристик ринку, політики державного регулювання доходів аграрних товаровиробників та виробничих факторів на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна, остання залежить і від якості реалізації процедур управління їх виробни-

чо-комерційною діяльністю. Об'єктивною обставиною, що пояснює цей процес, є складна система ринкових відносин, що являє собою середовище взаємодії учасників ринку, від поведінки яких суттєво залежить успішність їх діяльності. Як суб'єктивну обставину слід вказати дію ситуативної складової формування кон'юнктури, що також частково виступає як наслідок реалізації маркетингової політики окремих учасників ринку.

Ціноутворення в сільському господарстві - це складна проблема, зумовлена особливостями галузі щодо періоду виробництва, середовища відтворення благ і ресурсів, задіяних у даному процесі. Наявність обґрунтованої системи ціноутворення є умовою продовольчої безпеки, адже ціновий механізм вважається головним у регулюванні відносин між виробниками, заготівельниками, переробними підприємствами, торгівлею і державою, а також слугує стабілізуючим чинником розвитку сільськогосподарського виробництва. Як показали дослідження, ціна реалізації та обсяг реалізації обернено пропорційно залежать один від одного. Тобто при збільшенні обсягу реалізації спостерігається зниження ціни через насиченість ринку продукцією. Крім того, вони знаходяться під впливом дії сезонних факторів в окремі роки (рис. 2).

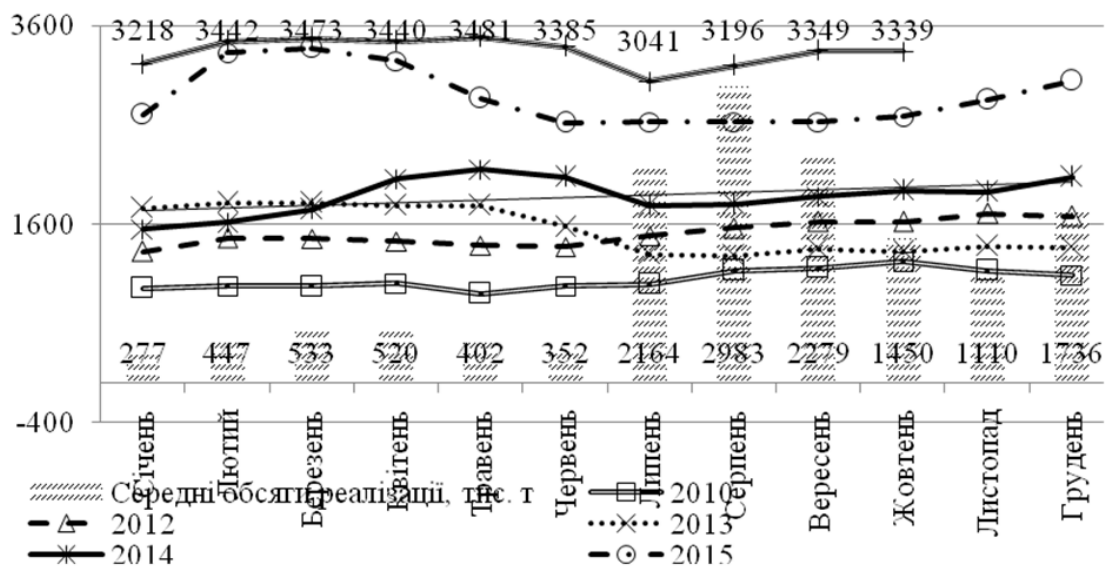

Рис. 2. Сезонні коливання цін та обсягів реалізації зерна пшениці сільськогосподарськими підприємствами в Україні, 2010-2016 рр.

Джерело: [8].

Однією з проблем нестабільної прибутковості підприємств-виробників є цінова ситуація на ринку зерна, яка у свою чергу харак-

теризується різнонаправленою зміною ціни реалізації. Проведений аналіз цін на продукцію основних видів зернових та зернобобо-

вих культур дає підстави стверджувати, що наявний факт постійної нестабільності цін. Крім того, 90% зерна реалізується в липні-грудні і лише 10% - у січні-червні. Відповідно концентрація пропозиції в другому півріччі призводить до значного спаду цін у цей період. За одержаними результатами, вплив ринку на ефективність виробництва здійснюється через обсяги реалізації та ціну. При обсягах реалізації продукції, що перевищують попит, ціни на ринку встановлюються найнижчі, або мають тенденцію до зниження. Мінімальна пропозиція характеризується найвищими цінами на зерно і практично стабільним попитом протягом року.

У дослідженні розвинуто процедури прийняття рішень щодо встановлення реалізаційних цін на зерно, в основі застосування яких знаходиться використання прогностичного інструментарію. Здійснена систематизація та розвиток останнього ґрунтується на системному застосуванні регресійних моделей для визначення очікуваних рівнів цін цільового ринку збуту. При цьому перспективи підвищення економічної ефективності діяльності підприємств-виробників зерна на внутрішньому ринку оцінюються як позитивні. Критичним для здійснення процесу підвищення економічної ефективності виробництва та реалізації зерна, а також ство-

рення стійких конкурентних переваг є управління транзакційними витратами, передусім непродуктивною їх складовою. Виконане за допомогою побудови кореляційних моделей встановлення зв'язку між виділеними факторами та рівнем транзакційних витрат дозволило визначити, що рівень транзакційних витрат на 95% пов'язаний зі зміною обсягів реалізації та на 99% - зі зміною собівартості реалізованої продукції і лише на 3,6% він пов'язаний зі зміною якості готової продукції та на 3,2% - зі зміною коефіцієнта фінансової стабільності (табл.).

Транзакційні витрати виникають у зв'язку з недосконалістю ринкового механізму. Підвищення ефективності управління транзакційними витратами на сільськогосподарських підприємствах полягає в імплементації таких інструментів: оптимізації обсягу реалізації продукції та собівартості реалізованої продукції, підвищення ефективності нематеріальних активів, зниження концентрації позикового капіталу, підвищення фінансової незалежності сільськогосподарських підприємств від зовнішніх ризиків. Будь-яка логістична функція є джерелом витрат, які спричиняють видозміну матеріального потоку, що набуває форму готової продукції у процесі проходження логістичними ланцюгами.

Встановлення взаємозв'язку внутрішніх факторів і транзакційних витрат

Групи факторів за тіснотою зв'язку	Фактори	Коефіцієнт	
		кореляції (r)	детермінації (R ²)
Зв'язок дуже сильний	Обсяг реалізації	0,962	0,951
	Собівартість реалізованої продукції	0,995	0,991
Зв'язок помірний	Рівень використання нематеріальних ресурсів	0,412	0,236
	Коефіцієнт фінансової незалежності	0,586	0,536
	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	-0,586	0,456
Зв'язок слабкий	Продуктивність праці	0,126	0,089
	Рівень якості готової продукції	0,155	0,036
	Коефіцієнт фінансової стабільності	-0,125	0,032

Джерело: [8]; власні розрахунки.

Виконані дослідження дозволили ідентифікувати елементну структуру, архітектуру та архітектоніку організаційно-економічного механізму ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства на ринку зерна (рис. 3). Указаний механізм являє собою впорядковану сукупність суб'єктів, об'єктів, зв'язків, засобів, інструментів та важелів впливу компонент і факторів зовніш-

нього й внутрішнього середовища на формування ефектів від виробництва та реалізації продукції.

Окремого розгляду потребує механізм управління ефективністю та забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства на цільовому ринку зерна (рис. 4).

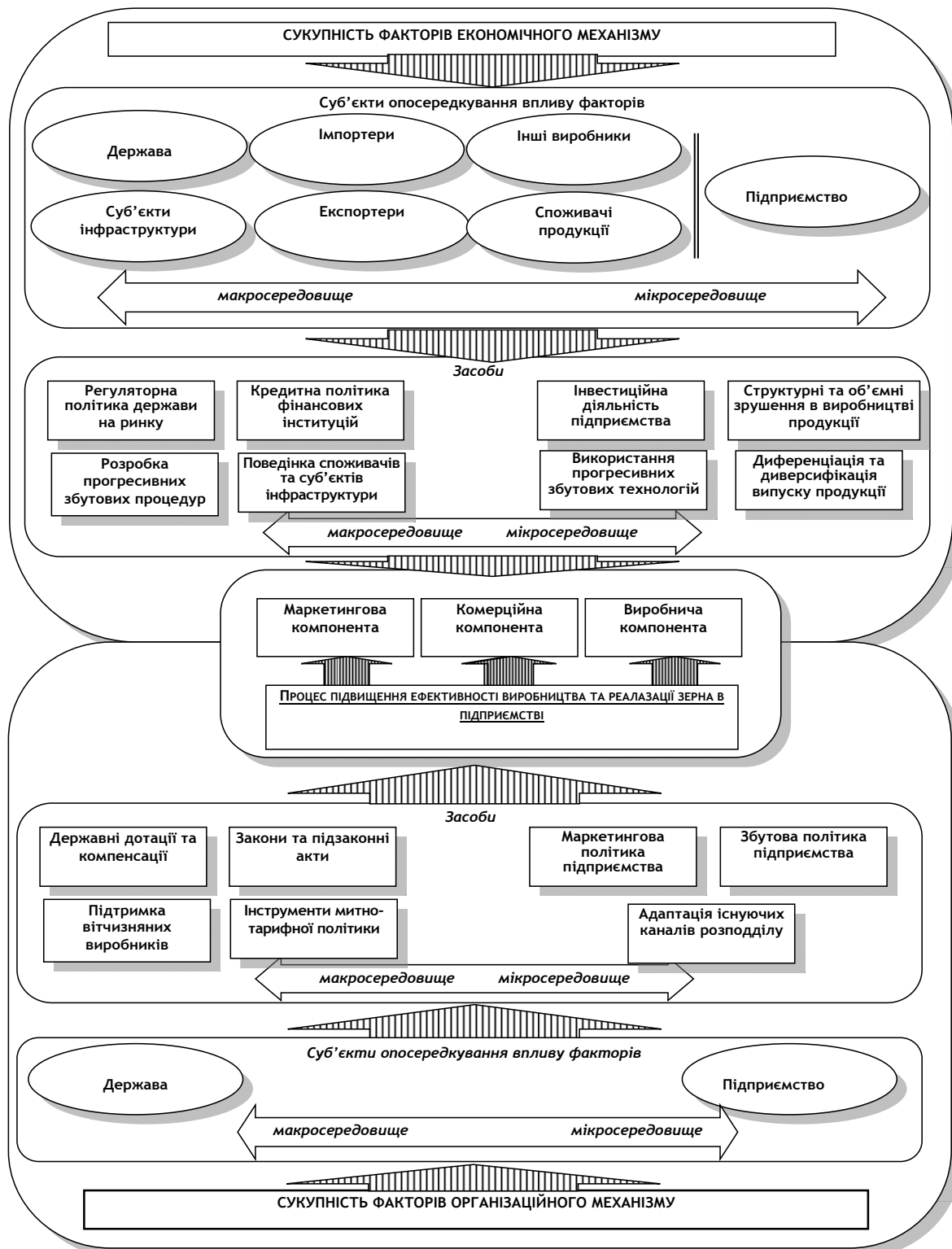

Рис. 3. Організаційно-економічний механізм ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства на ринку зерна

Джерело: [7, 8].

Окремого розгляду потребує механізм управління ефективністю та забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарського підприємства на цільовому ринку зерна (рис. 4).

Під останнім розуміють систему інструментів, важелів та засобів впливу керуючої

системи, як суб'єкта управління на його об'єкт, за який виступає процес формування ефектів від здійснення діяльності. Розмежування вказаних механізмів здійснюється на критерії суб'єктності процесу формування економічних ефектів та процесу управління ефективністю.

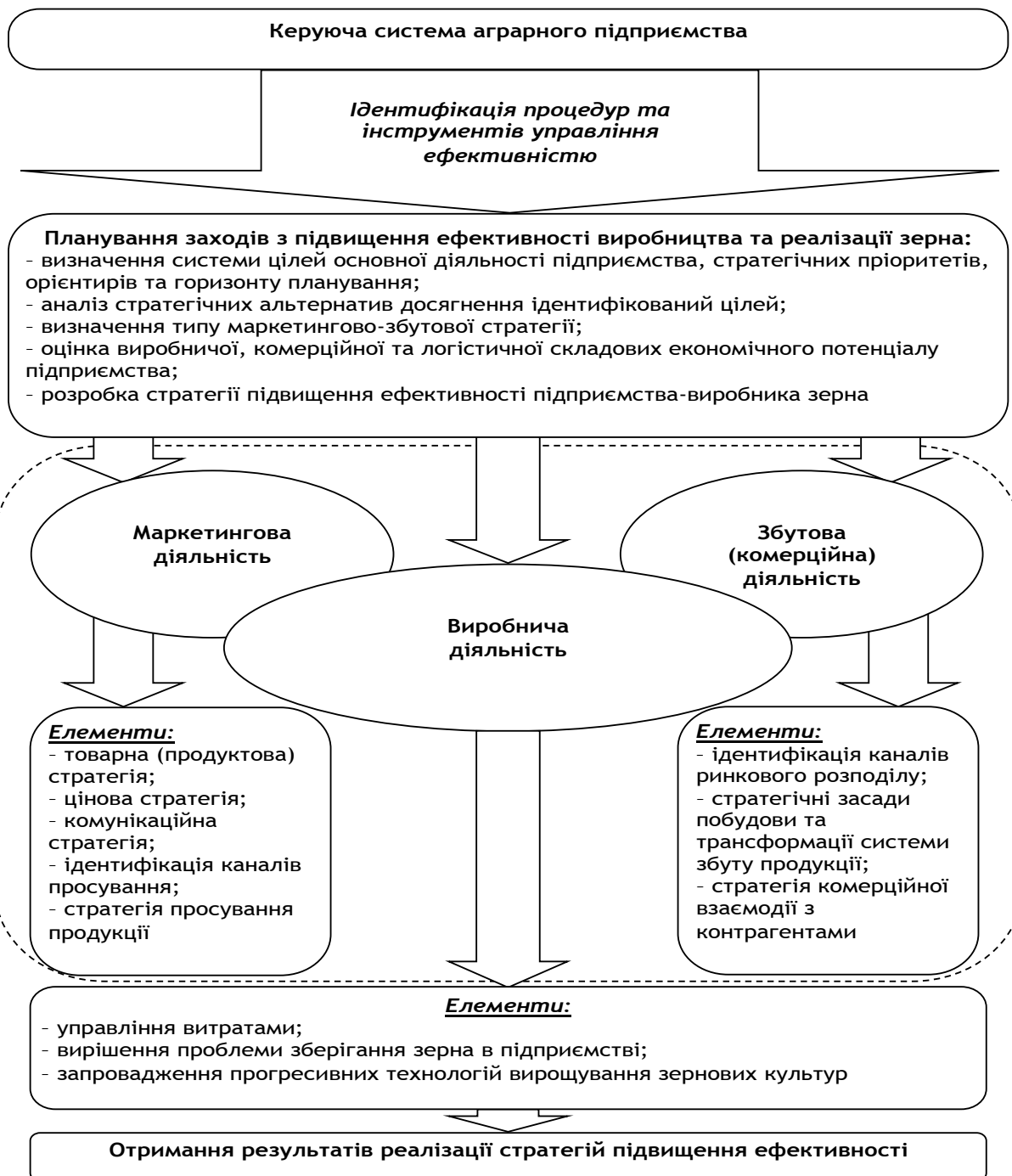

Рис. 4. Механізм управління ефективністю функціонування сільськогосподарського підприємства-виробника зерна

Джерело: [7, 8].

Ідентифікація параметрів утворення синергічних ефектів при одночасному й системному застосуванні заходів, орієнтованих на підвищення ефективності у виробничій, маркетинговій і комерційній діяльності сільськогосподарських підприємств-виробників зерна дозволили формалізувати алгоритми та інструментарій стратегічного управління функціонуванням аграрних підприємств.

До пріоритетних інструментів стратегічного управління ефективністю в даному контексті слід відносити: застосування прогресивних технологій вирощування зернових культур, орієнтованих на зниження питомих виробничих витрат за рахунок підвищення урожайності; активізацію комунікаційної взаємодії з іншими суб'єктами цільового ринку, сегментування цільових ринків збуту різних видів продукції і раціоналізацію ринкового позиціонування підприємств та їх

продукції, а також зміну позиції підприємства у структурі освоєних каналів ринкового розподілу продукції з метою максимізації цін реалізації. Вказаний інструментарій знаходить своє застосування в генеруванні та реалізації відповідних деталізованих стратегій управління ефективністю.

Висновки. Вивчення особливостей управління збутовою діяльністю сільськогосподарських підприємств дозволило визначити виключне значення інформаційної підтримки процесу прийняття управлінських рішень, особливо тактичних та оперативних. Відповідно, в дослідженні розвинуто процедури прийняття рішень щодо встановлення реалізаційних цін на зерно, в основі застосування яких знаходиться прогностичний

інструментарій. Здійснена систематизація та розвиток останнього ґрунтується на системному застосуванні регресійних моделей для визначення очікуваних рівнів цін цільового ринку збуту. Обґрунтована концепція поєднання організаційно-економічного механізму ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна з механізмом управління ринковою поведінкою підприємства-виробника зерна. При цьому на основі встановлення параметрів реагування процесу формування ефектів від введення виробничо-комерційної діяльності на ринку зерна ідентифіковані послідовності здійснення маркетингових, комерційних та виробничих зрушень.

Список бібліографічних посилань

1. Андрийчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник. Київ : КНЕУ, 2015. 783 с.
2. Гуторов А.О. Вертикально інтегровані структури у сільському господарстві: економічні засади формування та розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2011. № 1. С. 120-130.
3. Данильченко Р. В. Формування організаційно-економічного механізму зернового ринку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2014. Вип. 3(79). Т.1. С. 126-138.
4. Дієсперов В. С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві : монографія. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. 340 с.
5. Їмність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства : монографія / Шпичак О. М., Лупенко Ю. О., Жук В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 186 с.
6. Колесов О. С. Маркетингові дослідження та аналіз ринків зернопродукції регіону : монографія. Київ : Задруга, 2002. 150 с.
7. Колодійчук В.А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Економічний часопис XXI*. 2014. № 9-10(1). С. 45-49.
8. Лишенко М. О. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на ринку зерна: наукові основи, стан, перспективи : монографія. Буринь : ПП «Буринська районна друкарня», 2018. 324 с.
9. Макаренко Н. О. Концепція формування механізму сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Вісник СНАУ. Серія: Фінанси і кредит*. 2012. № 2 (33). С. 209-214.
10. Нікішина О. В. Стратегічні орієнтири розвитку зернового ринку України. *Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти*. Дніпропетровськ, 2011. Т. 2. С. 17-19.
11. Савицький О. В. Сучасний стан та проблеми розвитку світового ринку зернових культур. *Європейські перспективи*. 2013. Вип. 1. С. 193-198.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
13. Farrell M.J. The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1957. № 120 (1). Pp. 253-281.
14. Koopmans T.C. Activity analysis of production and allocation. New York : Wiley, 1951. 404 p.
15. Pilarczyk B, Nesterowicz R. Marketing ekologiczny ch produktów żywnościowych. Warszawa : Wydawnictwo Oficyna a Wolters Kluwer business, 2010. 260 p.
16. Pilarski S., Grzybowska M., Brzeziński M. Rynek żywności ekologicznej. Seria : Monografie i rozprawy. - Łomża : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, 2003. 199 p.

References

1. Andriychuk, V.H. (2015). *Ekonomika pidpryyemstv agropromyslovogokompleksu: pidruchnyk* [Economics of enterprises of the agro-industrial complex: textbook]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Hutorov, A.O. (2011). Vertykalnointehrovani struktury u silskomu hospodarstvi: ekonomichni zasady formuvannya ta rozvytku [Vertically integrated structures in agriculture: economic principles of formation and development]. *Economics and Forecasting*, 1, pp. 120-130 [In Ukrainian].
3. Danilchenko, R.V. (2014). Formuvannya orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu zernovoho rynku [Formation of the organizational and economic mechanism of the grain market]. *Bulletin of the Agrarian Science of the Black Sea Region*, 3 (79), Vol. 1, pp. 126-138 [In Ukrainian].
4. Diesperov, V.S. (2008). *Efektivnist vyrobnytstva u silskohospodarskomu pidpryyemstvi: monohrafiia*. [Efficiency of production in an agricultural enterprise: monograph]. Kyiv: NTTs "Institute of Agrarian Economics" [In Ukrainian].
5. Shpychak, O.M., Lupenko, Yu.O., Zhuk, V.M., et al. (2013). *Yemnist vnutrishnohospozhyvchoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva: monohrafiia* [Capacity of the internal consumer market of agricultural products and food: monograph]. Kyiv: NSTs "IAE" [In Ukrainian].
6. Kolesov, O.S. (2002). *Marketynhovi doslidzhennia ta analiz rynkiv zernoproduktsii rehionu: monohrafiia* [Market research and analysis of grain markets of the region: a monograph]. Kyiv: Aladdin [In Ukrainian].
7. Kolodichyuk, V.A. (2014). Haluzeve pozytsionuvannya zernoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy [Sectoral positioning of grain product subcomplex of agro-industrial complex of Ukraine]. *Economic magazine XXI*, 9 - 10 (1), pp. 45-49 [In Ukrainian].
8. Lyshenko, M.O. (2018). *Efektivnist funktsionuvannya silskohospodarskykh pidpryyemstv na rynku zerna: naukovi osnovy, stan, perspektyvy: monohrafiia* [Efficiency of functioning of agricultural enterprises in the grain market: scientific fundamentals, state, prospects: monograph]. Burin: PE "Burinsky District Printing House" [In Ukrainian].
9. Makarenko, N.O. (2012). Kontseptsiiia formuvannya mekhanizmu staloho rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva [Concept of formation of the mechanism of sustainable development of agricultural production]. *SNAU Bulletin. Series: Finance and Credit*, 2 (33), pp. 209-214 [In Ukrainian].
10. Nikoshina, O.V. (2011). Stratehichni oriientyry rozvytku zernovoho rynku Ukrainy. Yakist ekonomichnoho rozvytku: hlobalni ta lokalni aspekty [Strategic guidelines for the development of the grain market of Ukraine: quality of economic development]: *Global and Local Aspects*, 2, pp. 17-19 [In Ukrainian].

11. Savitsky, O.V. (2013). Suchasnyi stan ta problemy rozvytku svitovoho rynku zernovykh kultur [Current state and problems of development of the world grain crop market]. *European perspectives*, 1, pp. 193-198 [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O. & Messel-Veselyak, V.Ya. (Eds.) (2012). *Strategichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period until 2020]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Farrell, M.J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society*, 120 (1), pp. 253-281 [In English].
14. Koopmans, T.C. (1951). *Activity analysis of production and allocation*. New York: Wiley [In English].
15. Pilarczyk, B. & Nesterowicz, R. (2010). *Marketing ekologicznych produktów żywnościowych*. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Wolters Kluwerbusiness [In Polish].
16. Pilarski, S., Grzybowska, M., & Brzeziński, M. (2003). *Rynek żywności ekologicznej. Seria: Monografie i rozprawy*. Łomża: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Agrobiznesu Łomży [In Polish].

Mikhailova L.I., Lyshenko M.O., Ustik T.V. Management mechanisms for marketing in agricultural enterprises in the grain market

The purpose of the article is to study the management mechanisms for marketing in agricultural enterprises engaged in the production of grain at the target sales markets.

Research methods. In the research process the following methods have been used: system analysis for determining trends in development of the grain market; monographic methods for in-depth study of tasks; methods of correlation and regression analysis for determining influence factors on the magnitude of transaction costs and for identifying relationships and interdependencies; comparative analysis for study price fluctuations in the grain market; calculation and abstract and logical methods for theoretical synthesis of the research results and formulation of conclusions and proposals.

Research results. Organizational aspects of sales activities of enterprises engaged in grain production, and pricing peculiarities of agricultural enterprises in the grain market have been determined. Management mechanisms for sales activities' efficiency in agricultural enterprises in the grain market have been grounded. Since a separate agricultural enterprise or even association formed by them cannot significantly affect on the market conditions, structure of formed channels of product market distribution, and essential characteristics of competitive situation, an increase economic efficiency level of its main activities and determining value is acquired mechanisms, tools, and organizational and managerial procedures for an adoption and implementation of decisions on streamlining a company's behaviour on target sales markets.

Elements of scientific novelty. In order to improve management mechanisms for marketing of agricultural enterprises in the grain market, in the article have been improved procedures for taking into account seasonal price fluctuations and medium-term trends in establishing grain selling prices by agricultural enterprises on basis of the use of prognostic tools for supporting adoption of management decisions in product sales.

Practical significance. Separate scientific developments regarding a substantiation of pricing mechanisms in agricultural enterprises and determining an efficiency of their sales activities in context of marketing policy's implementation will increase an economic efficiency of the industry and competitive status of enterprises. Tabl.: 1. Figs.: 4. Refs.: 15.

Keywords: mechanisms; grain market; agricultural enterprises; sales; marketing; prices.

Mykhailova Liubov Ivanivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of international economic activity and European integration, Sumy National Agrarian University (160, Herasyima Kondratieva st., Sumy)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Lyshenko Marharyta Oleksandrivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), head of the department of statistics, management activity analysis, and marketing, Sumy National Agrarian University (160, Herasyima Kondratieva st., Sumy)

E-mail: lm_1980@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6321-5178>

Ustik Tetiana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of statistics, management activity analysis, and marketing, Sumy National Agrarian University (160, Herasyima Kondratieva st., Sumy)

E-mail: tanya_ustik@ukr.net

Михайлова Л.И., Лышенко М.А., Устик Т.В. Механизмы управления маркетингом и сбытом продукции сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна

Цель статьи - исследовать механизмы управления маркетингом и сбытом в сельскохозяйственных предприятиях-производителях зерна на целевых рынках его сбыта.

Методика исследования. Использованы методы: системного анализа - при определении тенденций развития рынка зерна; монографический - для углубленного исследования поставленных задач, корреляционно-регрессионного анализа - для определения влияния факторов на величину транзакционных издержек и выявление взаимосвязей и взаимозависимостей, сравнительного анализа - для исследования ценовых колебаний на рынке зерна, расчетные и абстрактно-логические - для теоретического обобщения результатов исследования и формулирования выводов и предложений.

Результаты исследования. Определены организационные аспекты сбытовой деятельности предприятий-производителей зерна, особенности ценообразования сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна, обоснованы механизмы управления эффективностью сбытовой деятельности сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна.

Элементы научной новизны. С целью улучшения механизмов управления маркетингом и сбытом продукции сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна усовершенствована процедуры учета сезонных ценовых колебаний и среднесрочных тенденций при установлении реализационных цен на зерно сельскохозяйственными предприятиями на основе применения прогностического инструментария поддержки принятия управленческих решений в сфере сбыта продукции.

Практическая значимость. Отдельные научные разработки по обоснованию механизмов ценообразования в сельскохозяйственных предприятиях и определение эффективности сбытовой деятельности предприятий в контексте реализации политики сбыта зерновой продукции будут содействовать эффективному функционированию сельскохозяйственных предприятий на рынке зерна. Табл. : 1. Илл. : 4. Библиогр. : 15.

Ключевые слова: механизмы; рынок зерна; сельскохозяйственные предприятия; сбыт; маркетинг; цены.

Михайлова Любовь Ивановна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой менеджмента внешнеэкономической деятельности и евроинтеграции, Сумской национальный аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: lmikhaylova@yahoo.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2628-5094>

Лышенко Маргарита Александровна - доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой статистики, анализа хозяйственной деятельности и маркетинга, Сумской национальный аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: lm_1980@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-6321-5178>

Устик Татьяна Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики, анализа хозяйственной деятельности и маркетинга, Сумской национальный аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)

E-mail: tanya_ustik@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 19.09.2018 р.

Фахове рецензування: 23.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Михайлова Л. І., Лышенко М. О., Устик Т. В. Механізми управління маркетингом та збутом продукції сільськогосподарських підприємств на ринку зерна. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 40 – 49.

*

Новини АПК

Держгеокадастр презентував Моніторинг земельних відносин в Україні за 2016-2017 роки

8 жовтня 2018 року в офісі Представництва Світового банку в Україні відбулася презентація другої хвилі моніторингу земельних відносин (2016-2017 роки) та другого статистичного щорічника.

Моніторинг земельних відносин являє собою платформу, на якій систематизовано та узагальнено інформацію про володіння, користування і розпорядження земельними ділянками. Це єдина та структурована база різних масивів даних: кількості зареєстрованих у Державному земельному кадастрі земель та кількості зареєстрованих прав на них у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, ринкових транзакцій із земельними ділянками, сплачених податків, судових спорів тощо - загалом 65 показників. Дослідження акумулювало дані шести відомств: Держгеокадастру, Мін'юсту, Державної фіскальної служби, Держстату, Держводагентства, Державної судової адміністрації. Перший моніторинг земельних відносин на основі даних 2014-2015 років був оприлюднений у вересні 2015 року.

Україна стала першою у світі країною, яка затвердила такий інноваційний інструмент як моніторинг земельних відносин на законодавчому рівні. «Завдяки обміну інформацією нам вдалося встановити повноту державних даних про земельні відносини. Крім того, повноцінний моніторинг дає можливість ідентифікувати слабкі сторони у діяльності органів влади в регіонах і вжити відповідних заходів», - підкреслив в. о. Голови Держгеокадастру Олександр Колотілін, зазначивши, що реалізація проекту стала можлива завдяки системній підтримці Світового банку.

За словами заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової, наступним етапом співпраці залишається створення автоматизованої системи збору даних про земельні відносини, яка стане інтегруючою інформаційною мережею для суб'єктів моніторингу. Це забезпечить новий рівень прозорості у земельних відносинах та дозволить зосередити зусилля на покращенні використання земель та створення умов для проведення земельної реформи.

Довідково. Моніторинг земельних відносин - це система збору, збереження та оприлюднення набору даних та показників щодо стану земельних відносин в Україні. Проведення постійного моніторингу земельних відносин в Україні передбачено постановою Кабінету Міністрів від 23 серпня 2017 року № 639 «Про реалізацію пілотного проекту щодо проведення моніторингу земельних відносин та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України».

За інформацією Держгеокадастру

Алгоритмізація процедури оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA

Мета статті - розробити алгоритм оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA, динаміки зміни її ефективності.

Методика дослідження. Використано економетричний метод (для перевірки якості вхідних та вихідних параметрів об'єктів дослідження), DEA-метод (для оцінки рівня чистої технічної ефективності досліджуваних сільськогосподарських підприємств).

Результати дослідження. На основі статистичної інформації за 2016-2017 рр., методом DEA оцінено чисту технічну ефективність роботи сільськогосподарських підприємств регіонів України в галузі виробництва та реалізації зернових культур, проведено аналіз зміни їх ефективності.

Елементи наукової новизни. Розроблено алгоритм оцінки чистої технічної ефективності сільськогосподарських підприємств та її зміни.

Практична значущість. Результати досліджень можуть бути використані для ранжування сільськогосподарських підприємств України за ефективністю, оцінки динаміки зміни їх ефективності, виявлення причин цих змін. Табл.: 5. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: вхідні та вихідні параметри; чиста технічна ефективність; метод DEA; модель VRS-input; індекс Малмквіста; сільськогосподарські підприємства.

Долгіх Яна Володимирівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри кібернетики та інформатики, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Постановка проблеми. Для аналізу економічної ефективності сільськогосподарських підприємств в Україні, як правило, розраховують показники рентабельності, або частинні показники використання ресурсів (праці, капіталу і т.д.). Для ранжування підприємств за рівнем ефективності зазначені показники порівнюють між собою. Однак велика кількість показників, що використовуються, не дозволяє зробити однозначний висновок про загальний рівень ефективності підприємства.

На даний час за кордоном широко використовуються методи оцінки граничної ефективності. Відповідно до цих методів фактичний показник виходу продукції порівнюється з максимально можливим за наявною кількістю ресурсів. Підприємства, що забезпечують максимум виходу продукції на одиницю ресурсів, обираються як еталон, з яким порівнюються інші підприємства. Підприємства, обрані за еталон, утворюють так звану межу ефективності.

Серед методів оцінки граничної ефективності можна відзначити:

1) параметричні: метод стохастичного фронту (Stochastic Frontier Approach - SFA); метод без специфікації розподілу (Distribution Free Approach - DFA); метод широкого фронту (Thick Frontier Approach - TFA);

2) непараметричні: аналіз обвідної даних (Data Envelopment Analysis - DEA); метод вільної оболонки (Free Disposal Hull - FDH).

Наведені методи визначають однозначні оцінки рівня ефективності для кожного підприємства, що дозволяє ранжувати останні за ступенем ефективності. Крім того, за допомогою цих методів оцінки ефективності можна визначати дистанційно, на основі відкритої фінансової інформації.

Під час дослідження застосовувався DEA-метод оцінки ефективності, який дозволяє оцінити ефективність господарюючих суб'єктів, а також визначити значення вхідних та вихідних параметрів, при яких господарства стануть повністю ефективними. Тому використання методу DEA для оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств України є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує великий перелік монографій, періодичних видань, що присвячені теорії і

практиці застосування методу DEA у різних галузях економіки. В роботі [14] наведено аналіз більш як 1400 робіт стосовно застосування методу DEA. Історія розвитку та поширення методу DEA за останні 20 років представлена у [17]. Серед вітчизняних дослідників теорії застосування методу DEA для оцінки ефективності в сільському господарстві можна відзначити роботу О. Ліссітса [4]. Однак питання застосування методу DEA для оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств України, аналізу зміни їх ефективності вивчені не повною мірою.

Мета статті - розробити алгоритм оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA, динаміки зміни її ефективності.

Виклад основних результатів дослідження. Наведемо основні положення методу DEA. Розглянемо господарюючий суб'єкт, який функціонує у певних соціально-економічних та природних умовах, що описуються вектором $\xi = (\xi_1, \xi_2, \dots, \xi_r)$. Результатом функціонування цього суб'єкта є процес перетворення ресурсів, які представлені вектором вхідних параметрів $X = (x_1, x_2, \dots, x_m)$, у випуск продукції, представлений вектором вихідних параметрів $Y = (y_1, y_2, \dots, y_n)$. Сукупність оптимальних витрат ресурсів $X^* = (x_1^*, x_2^*, \dots, x_m^*)$ та випусків продукції $Y^* = (y_1^*, y_2^*, \dots, y_n^*)$, які є ефективними за принципом Парето - Купманса [16], утворюють межу ефективності $Y^* = Q(X^*, \xi)$. Для визначення технічної ефективності американський вчений М. Фаррелл [15] запропонував фіксувати один із векторів - X або Y , а другий змінювати пропорційно деякому коефіцієнту (показнику ефективності), доки кінець вектора не потрапить на межу ефективності. В подальшому ця ідея була розвинена А. Чарнсом, В. Купером та Е. Роудсом [12], які звели задачу визначення ефективності до розв'язання задачі лінійного програмування. Отриманому методу дали назву метод Data Envelopment Analysis (DEA).

При моделюванні методом DEA потрібно зробити припущення щодо ефекту від масштабу. У разі сталого ефекту від масштабу вихідні параметри змінюються пропорційно до вхідних параметрів. При змінному ефекті від масштабу зміна вхідних параметрів мо-

же привести до непропорційної зміни вихідних параметрів. Залежно від припущення щодо ефекту від масштабу розрізняють CRS (CCR) та VRS моделі DEA. При визначенні ефективності за моделлю CRS (constant return to scale) або CCR, використовується припущення про сталий ефект від масштабу. При цьому Р. Бенкер, А. Чарнс і В. Купер [11] запропонували модель VRS (variable return to scale), що враховує змінний ефект від масштабу. Ефективність, визначену за моделлю VRS, називають чистою технічною ефективністю, а ефективність за моделлю CRS - технічною ефективністю. Особливістю виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств є непропорційна зміна показників, які характеризують результати виробництва внаслідок зміни обсягів витрачених ресурсів. Тому для оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств DEA-методом слід використовувати VRS-модель.

Розрізняють моделі DEA, орієнтовані на вхід (input-oriented) та орієнтовані на вихід (output-oriented). У моделях, орієнтованих на вхід, мінімізується множина вхідних параметрів при фіксованих вихідних параметрах, а у моделях, орієнтованих на вихід, максимізується вектор вихідних параметрів при фіксованому векторі вхідних параметрів. Для сільськогосподарських підприємств, які працюють в умовах відомого попиту на сільськогосподарську продукцію, доцільнішим є використання моделі, яка мінімізує витрати ресурсів за фіксованого обсягу виробництва (input-oriented model). Використання моделі, яка максимізує обсяги виробництва за наявним обсягом ресурсів (output-oriented model), потребує пошуку додаткових каналів збуту продукції, збільшення витрат на її зберігання.

У процесі дослідження було застосовано модель VRS-input. Вимір ефективності в VRS-input моделі відбувається в результаті розв'язку наступної задачі лінійного програмування [4]:

$$EX_0 = \sum_{k=1}^K \lambda_k X_k + d^-; \quad (1)$$

$$Y_0 = \sum_{k=1}^K \lambda_k Y_k - d^+; \quad (2)$$

$$\sum_{k=1}^K \lambda_k = 1, \quad k = \overline{1, K}; \quad (3)$$

$$\lambda_k \geq 0, \quad k = \overline{1, K}; \quad (4)$$

$$d^-, d^+ \geq 0, \quad (5)$$

де E - вхідна чиста технічна ефективність;

K - кількість господарств, які порівнюються;

λ_k - коефіцієнти лінійної комбінації, що підлягають визначенню;

X_0, Y_0 - вектор вхідних та вихідних параметрів господарюючого суб'єкта, що аналізується;

X_k, Y_k - вектор вхідних та вихідних параметрів k -го господарюючого суб'єкта;

d^-, d^+ - додаткові змінні.

Умова невідродженості розв'язку задачі (1) - (5) [14]:

$$K \geq \max \{m \times n; 3(n + m)\}, \quad (6)$$

де n - кількість вихідних параметрів;

m - кількість вхідних параметрів.

Під час аналізу зміни ефективності господарюючих суб'єктів, визначеної методом DEA, потрібно враховувати, що зміна ефективності може бути зумовлена як зміною вхідних та вихідних параметрів господарств, які аналізуються, так і зміною "еталонних" господарств, що утворюють межу ефективності. При проведенні аналізу зміни ефективності господарств відносно попереднього періоду використовується індекс Малмквіста [13], який враховує зсув межі ефективності:

$$Mind = TCng \cdot \frac{E_1^1}{E_0^0}, \quad (7)$$

де $TCng = \sqrt{\frac{E_1^0}{E_1^1} \cdot \frac{E_0^0}{E_0^1}}$ - технічний зсув межі,

що утворюється еталонними господарствами;

E_0^0 - ефективність господарства, що аналізується в період T_0 ;

E_1^1 - ефективність господарства в період T_1 ;

E_0^1 - ефективність господарства з показниками в період T_0 відносно межі ефективних господарств у період T_1 ;

E_1^0 - ефективність господарства з показниками в період T_1 відносно межі ефективних господарств у період T_0 .

Для оцінки чистої технічної ефективності сільськогосподарських підприємств та динаміки зміни їх ефективності буде застосовано наступний алгоритм:

1) оберемо період часу t для визначення чистої технічної ефективності;

2) сформуємо множину $k=\overline{1, K}$ підприємств, які будемо порівнювати. Перевіримо їх на однорідність (однотипність, однаковий ступінь агрегування показників виробничої діяльності, одні й ті самі методи їх розрахунку в часі та ін.);

3) визначимо вхідні $i=\overline{1, m}$ показники. Показник відноситься до вхідного параметра x_{ik} , $i=\overline{1, m}$, $k=\overline{1, K}$, якщо він відноситься до ресурсів та його зростання призводить до зменшення ефективності. Для визначення чистої технічної ефективності вхідні показники потрібно обирати в натуральному виразі;

4) визначимо вихідні $j=\overline{1, n}$ показники. Показник відноситься до вихідного параметра y_{jk} , $j=\overline{1, n}$, $k=\overline{1, K}$, якщо він характеризує результат виробничої діяльності та його зростання призводить до збільшення ефективності. Для визначення чистої технічної ефективності вихідні показники потрібно обирати в натуральному виразі;

5) перевіримо умову невідродженості (6). Якщо умова (6) не виконується, - повернемося до пп. 2), 3), 4);

6) перевіримо показники x_{ik} , y_{jk} на наявність "викидів" та у разі виявлення усунемо їх [1];

7) перевіримо наявність кореляції між вхідними показниками. Для цього розрахуємо часткові коефіцієнти кореляції та здійснимо їх перевірку на статистичну значущість. Якщо між показниками виявлена кореляція, то повернемося до п. 3) та відкоригуємо набір вхідних параметрів. Найпростіше можна усунути кореляцію між показниками, відкинувши один з показників корельованої пари. Однак виключення корельованих показників без проведення більш детального аналізу небажано. Виключивши з моделі важливу змінну можна припустити помилку специфікації. Таким чином, бажано не виключати вхідні параметри x_{ik} доти, поки колінеарність не стане серйозною проблемою. Для усунення кореляції вхідні по-

казники можна перетворити наступним чином: 1) узяти відхилення від середнього; 2) замість абсолютних значень узяти відносні; 3) стандартизувати показники і т.д.;

8) розрахуємо чисту технічну ефективність кожного підприємства за моделлю VRS-input;

9) якщо обраний період часу $t > 1$, застосуємо індекс Малмквіста (7) для оцінки зміни ефективності;

10) проведемо аналіз отриманих оцінок.

У запропонованій статті на основі статистичної інформації за 2016-2017 рр. [2, 3, 5-10], методом DEA визначені значення чистої технічної ефективності сільськогосподарських підприємств областей України в галузі

виробництва та реалізації зернових культур. Проаналізовано динаміку зміни ефективності за 2016-2017 рр.

Вхідні параметри моделі: 1) x_{1k} - площа, з якої зібрані зернові та зернобобові культури, тис. га; 2) x_{2k} - обсяг мінеральних та органічних добрив на 1 га, кг; 3) x_{3k} - кількість тракторів, зернозбиральних машин на 1 тис. га, шт. Вихідні параметри: 1) y_{1k} - виробництво зернових і зернобобових культур, тис. т; 2) y_{2k} - реалізація зернових і зернобобових культур, тис. т. У табл. 1 наведені значення вхідних та вихідних параметрів моделі за 2016 р.

1. Вхідні та вихідні параметри моделі за 2016 р.

№ пор.	Область	Вхідні та вихідні параметри				
		Площа, з якої зібрано зернові та зернобобові культури, тис. га	Внесення мінеральних та органічних добрив на 1 га, кг	Наявність тракторів та зернозбиральних комбайнів на 1 тис. га, шт.	Виробництво зернових та зернобобових культур, тис. т	Реалізація зернових та зернобобових культур, тис. т
1	Вінницька	867,2	5827	13	5563,5	2714,1
2	Волинська	294,5	27781	9	1109,7	440,1
3	Дніпропетровська	1092,8	22283	11	3480,80	1734,1
4	Донецька*	543,3	31274	11	1793,40	907,8
5	Житомирська	391,20	18806	10	2093,9	899,6
...	...	...	...	...	...	...
22	Черкаська	659	22918	12	4091,7	2374,0
23	Чернівецька	122,5	19294	11	507,4	127,7
24	Чернігівська	653,9	26746	10	3739,9	2583,5

* Дані наведені без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: Державна служба статистики України [2, 6, 8, 10].

Таким чином, кількість досліджуваних об'єктів $K=24$, кількість вхідних параметрів $m=3$, вихідних - $n=2$. Умова (6) виконується.

Для визначення найменших та найбільших “викидів” у вибірках значень вхідних та

вихідних параметрів у табл. 2 наведені розраховані коефіцієнти Діксона (r_{22}). Оскільки $r_{22} < r_{табл} = 0,497$ (для $K=24$, рівня значущості $\alpha = 0,01$) - у досліджуваних вибірках відсутні “викиди”.

2. Розрахунок коефіцієнтів Діксона (r_{22}) для визначення “викидів” у параметрах моделі за 2016 р.

Показник	Коефіцієнти Діксона (r_{22}) для визначення “викидів”				
	у вхідних параметрах			у вихідних параметрах	
	x_{1k}	x_{2k}	x_{3k}	y_{1k}	y_{2k}
Для визначення найменших “викидів”	0,07	0,23	0,28	0,09	0,13
Для визначення найбільших “викидів”	0,20	0,09	0,42	0,28	0,32

Джерело: Власні розрахунки.

Для кореляційного аналізу вибірки, яку формують вхідні параметри, розраховані частинні коефіцієнти кореляції: $r_{12,3} = -0,017$, $r_{13,2} = 0,25$, $r_{23,1} = 0,15$ та здійснено їх перевірку на статистичну значущість. Оскільки $|t_{12}| = 0,08$, $|t_{13}| = 1,18$, $|t_{23}| = 0,69 < t_{кр}(0,025;20) = 2,086$ - між вхідними параметрами відсутня лінійна кореляційна залежність.

Аналогічно, на основі статистичної інформації [3, 5, 7, 9] сформовані вхідні та вихідні параметри моделі за 2017 р. У табл. 3 наведені значення розрахованих коефіцієнтів Діксона (r_{22}) для визначення “викидів” у параметрах моделі за 2017 р. Оскільки $r_{22} < r_{табл}$ - “викиди” відсутні.

3. Розрахунок коефіцієнтів Діксона (r_{22}) для визначення “викидів” у параметрах моделі за 2017 р.

Показник	Коефіцієнти Діксона (r_{22}) для визначення “викидів”				
	у вхідних параметрах			у вихідних параметрах	
	x_{1k}	x_{2k}	x_{3k}	y_{1k}	y_{2k}
Для визначення найменших “викидів”	0,06	0,18	0,26	0,09	0,09
Для визначення найбільших “викидів”	0,19	0,35	0,32	0,16	0,26

Джерело: Власні розрахунки.

Низькі значення розрахованих частинних коефіцієнтів кореляції ($r_{12,3} = 0,002$, $r_{13,2} = 0,29$, $r_{23,1} = 0,16$) та перевірка їх на статистичну значущість ($|t_{12}| = 0,01$, $|t_{13}| = 1,36$, $|t_{23}| = 0,73 < t_{кр}$) свідчать про відсутність лінійної залежності між вхідними параметрами.

Перевірка якості досліджуваних параметрів виявила можливість їх використання для оцінки чистої технічної ефективності сільсь-

когосподарських підприємств регіонів України в 2017 р.

Отримано оцінки чистої технічної ефективності сільськогосподарських підприємств у галузі виробництва та реалізації зернових культур за областями України в 2016 р., 2017 р. та показники, що характеризують зміну чистої технічної ефективності за 2016-2017 рр. (табл. 4).

4. Чиста технічна ефективність сільськогосподарських підприємств областей України в 2016 р., 2017 р., зміна показників чистої технічної ефективності за 2016-2017 рр.

№ пор.	Область	Рівень ефективності		$TCng$	$Mind$
		2016 р.	2017 р.		
1	Вінницька	1	1	0,96	0,96
2	Волинська	0,68	0,72	0,97	1,03
3	Дніпропетровська	0,78	0,85	0,76	0,84
4	Донецька*	0,66	0,79	0,96	1,16
5	Житомирська	0,88	0,86	0,98	0,96
6	Закарпатська	1	1	1	1
7	Запорізька	0,69	0,76	0,99	1,08
8	Івано-Франківська	1	0,99	0,99	0,99
9	Київська	1	1	1	1
10	Кіровоградська	0,74	0,61	0,97	0,8
11	Луганська*	0,8	0,7	1,33	1,17
12	Львівська	0,81	0,83	1,03	1,05
13	Миколаївська	0,78	0,93	1,02	1,22
14	Одеська	1	1	1	1
15	Полтавська	1	1	1	1
16	Рівненська	0,94	0,95	0,99	1,01
17	Сумська	1	1	1	1
18	Тернопільська	1	1	1	1
19	Харківська	0,89	0,84	0,99	0,93

20	Херсонська	0,82	0,93	1,07	1,21
21	Хмельницька	0,94	1	0,96	1,03
22	Черкаська	1	0,82	0,96	0,79
23	Чернівецька	0,87	0,97	1	1,12
24	Чернігівська	1	1	1	1

* Дані наведені без урахування частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.
Джерело: Власні розрахунки.

За результатами розрахунків, протягом 2016-2017 рр. частка областей, сільськогосподарські підприємства яких сформували ефективний фронт, зменшилася на 4,2% і становила у 2017 р. 37,5%. Таким чином, 62,5% областей можуть поліпшити показни-

ки виробничої діяльності за рахунок зменшення обсягів ресурсів, що використовуються у виробництві.

У табл. 5 наведені показники, що використовуються для аналізу динаміки зміни чистої технічної ефективності.

5. Показники зміни ЧТЕ за 2016-2017 рр.

№ пор.	Показник	<i>TCng</i>	<i>Mind</i>
1	Середнє значення	0,99	1,01
2	Частка областей з <i>Mind</i> = 1, %		29,2
3	Частка областей з <i>Mind</i> > 1, %		41,7
4	Частка областей з <i>Mind</i> < 1, %		29,2

Джерело: Власні розрахунки.

Розраховане за 2016-2017 рр. середнє значення індексу Малмквіста *Mind* = 1,01 свідчить, що у середньому обсяг ресурсів, який використовується при виробництві тієї ж кількості продукції, практично не змінився.

Висновки. Метод DEA дозволяє ранжувати господарства за ефективністю, оцінювати зміну показників ефективності за досліджуваній період та виявляти причини цих змін. У процесі дослідження розглянуто питання практичного використання методу DEA для

оцінки чистої технічної ефективності сільськогосподарських підприємств, динаміки зміни їх ефективності. Метод DEA дозволяє також визначати основні ресурсні показники сільськогосподарських підприємств, при яких вони стануть повністю ефективними. У наступних дослідженнях планується визначити цільові значення ресурсних показників, при яких сільськогосподарські підприємства стануть повністю ефективними.

Список бібліографічних посилань

1. Бабенко В. В. Основи теорії ймовірностей і статистичні методи аналізу даних у психологічних і педагогічних експериментах : навч. посіб. Львів, 2009. 184 с.
2. Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах під урожай сільськогосподарських культур 2016 року : Стат. бюл. Київ, 2016. 56 с.
3. Внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах під урожай сільськогосподарських культур 2017 року : Стат. бюл. Київ, 2017. 42 с.
4. Лиситса А., Бабичева Т. Анализ оболочки данных (DEA). Современная методика определения эффективности производства. Halle: Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany, 2003. 32 p.
5. Придбання матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами за 2017 рік : стат. бюл. Київ, 2017. 38 с.
6. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2016 р. : стат. бюл. Київ, 2017. 54 с.
7. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у січні-листопаді 2017 р. : стат. бюл. Київ, 2017. 24 с.
8. Рослинництво України за 2016 рік : стат. зб. Київ, 2017. 166 с.
9. Рослинництво України за 2017 рік : стат. зб. Київ, 2018. 222 с.

References

1. Babenko, V.V. (2009). *Osnovy teorii ymovirnostey i statystychni metody analizu danykh u psykholohichnykh i pedahohichnykh eksperymentakh : navch. posibnyk [Fundamentals of probability theory and statistical methods for data analysis in psychological and pedagogical experiments: tutorial]*. Lviv [In Ukrainian].
2. *Vnesennya mineralnykh ta orhanichnykh dobryv u silskohospodarskykh pidpryyemstvakh pid urozhay silskohospodarskykh kultur 2016 roku: stat. buleten [The introduction of mineral and organic fertilizers by agricultural enterprises for the crop in 2016: statistical bulletin]*. (2016). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
3. *Vnesennya mineralnykh ta orhanichnykh dobryv u silskohospodarskykh pidpryyemstvakh pid urozhay silskohospodarskykh kultur 2017 roku: stat. buleten [The introduction of mineral and organic fertilizers by agricultural enterprises for the crop of crops in 2017: statistical bulletin]*. (2017). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
4. Lissitsa, A. (2003). *Analiz obolochki danykh (DEA). Sovremennaya metodika opredeleniya effektivnosti proizvodstva [Data wrapping analysis (DEA). Modern methods for determining production efficiency]*. Halle: Institute of agricultural development of Central and Eastern Europe, Germany [In Russian].
5. *Prydbannya materialno-tekhnichnykh resursiv dlya vyrobnychykh potreb silskohospodarskymy pidpryyemstvamy za 2017 rik: stat. buleten [Acquisition of material and technical resources for production needs by agricultural enterprises for 2017: statistical bulletin]*. (2017). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].

10. Сільське господарство України за 2016 рік : стат. зб. Київ, 2017. 246 с.
11. Banker R. D., Charnes A., Cooper W. W. Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management science*. 1984. Vol. 30. N 9. P. 1078-1092.
12. Charnes A., Cooper W. W., Rhodes E. Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*. 1978. Vol. 2. N 6. P. 429-444.
13. Cooper W. W., Seiford L. M., Zhu J. Handbook on Data Envelopment Analysis. Kluwer Academic Publishers. 2004. 593 p.
14. Emrouznejad A., Parker B., Tavares G. Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA. *Journal of Socio-Economic Planning Science*. 2008. Vol. 42. N 3. P. 151-157.
15. Farrell M. J. The Measurement of Productive Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, 1957. Vol. 120. N 3. P. 253-290.
16. Koopmans T. C. Analysis of Production as an Efficient Combination of Activities. *Ed. Activity Analysis of Production and Allocation*. New York: Wiley. 1951. P. 33-97.
17. Seiford L. M. Data Envelopment Analysis: The evolution of the state of the art (1978-1995). *The Journal of Productivity Analysis*. 1996. N 7. P. 99-137.

6. Realizatsiya produktsiyi silskoho hospodarstva silskohospodarskymy pidpryyemstvamy u 2016 r.: stat. buleten [Realization of agricultural products by agricultural enterprises in 2016: statistical bulletin]. (2017). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
7. Realizatsiya produktsiyi silskoho hospodarstva silskohospodarskymy pidpryyemstvamy u sichni-lystopadi 2017 r.: stat. buleten [Realisation of agricultural products by agricultural enterprises in January-November 2017: statistical bulletin]. (2017). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
8. Roslynnytstvo Ukrayiny za 2016 rik: stat. zb. [Plant Growing of Ukraine in 2016: statistical collection]. (2017). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
9. Roslynnytstvo Ukrayiny za 2017 rik: stat. zb. [Plant Growing of Ukraine in 2017: statistical collection]. (2018). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
10. Silske hospodarstvo Ukrayiny za 2016 rik: stat. zb. [Agriculture of Ukraine for 2016: statistical collection]. (2017). Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
11. Banker, R.D., Charnes, A., & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in Data Envelopment Analysis. *Management science*, 30(9), pp. 1078-1092 [In English].
12. Charnes, A., Cooper, W.W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), pp. 429-444 [In English].
13. Cooper, W.W., Seiford, L.M., & Zhu, J. (2004). *Handbook on data envelopment analysis*. Kluwer Academic Publishers [In English].
14. Emrouznejad, A., Parker, B., & Tavares, G. (2008). Evaluation of research in efficiency and productivity: A survey and analysis of the first 30 years of scholarly literature in DEA. *Journal of Socio-Economic Planning Science*, 42(3), pp. 151-157 [In English].
15. Farrell, M.J. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A*, 120 (3), pp. 253-290 [In English].
16. Koopmans, T.C. (1951). *Analysis of production as an efficient combination of activities*. New York: Wiley [In English].
17. Seiford, L.M. (1996). Data envelopment analysis: the evolution of the state of the art (1978-1995). *The Journal of Productivity Analysis*, 7, pp. 99-137 [In English].

Dolhikh Ya.V. Algorithmizing of an efficiency estimation's procedure in agricultural enterprises by the DEA method

The purpose of the article is to develop an algorithm for estimating efficiency of agricultural enterprises by the DEA method and dynamics of change their efficiency.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: econometric method for checking quality of input and output parameters of the research objects; the DEA method for estimating level of net technical efficiency of the investigated agricultural enterprises.

Research results. The theoretical and methodological aspects of determination of net technical efficiency of agricultural enterprises by DEA method have been analysed. The expediency of using VRS, namely input model for the estimation of net technical efficiency of production activity of agricultural enterprises, has been substantiated. Features of analysis of the change in their efficiency in relation to the previous period by the DEA method have been determined. Algorithm of estimation of net technical efficiency of agricultural enterprises and dynamics of its change has been offered.

In the research proposed on basis of statistical information for 2016-2017, the method DEA has been used to define values of net technical efficiency of agricultural enterprises of Ukrainian regions in production and sale of grain crops. Dynamics of efficiency in the period between 2016 and 2017 has been analysed. According to calculations, during 2016 and 2017 a share of regions whose agricultural enterprises formed an effective front fell by 4.2% worth 37.5% in 2017. Thus, 62.5% of the regions can improve production performance by reducing the amount of resources used in production. The average value of the Malmqvist index calculated for 2016 and 2017 has indicated that an average amount of resources used in production of the same number of products has practically remained unchanged.

Elements of scientific novelty. The algorithm of estimation of net technical efficiency of agricultural enterprises and their dynamics has been developed.

Practical significance. Research results can be used to rank the agricultural enterprises of Ukraine by efficiency, for estimation dynamics in their effectiveness, identify causes of these changes. Tabl.: 5. Refs.: 17.

Keywords: input and output parameters; net technical efficiency; DEA method; model VRS-input; Malmquist index; agricultural enterprises.

Dolhikh Yana Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the cybernetics and informatics department, Sumy National Agrarian University (160, Herasyma Kondratieva st., Sumy)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Долгих Я.В. Алгоритмизация процедуры оценки эффективности сельскохозяйственных предприятий методом DEA

Цель статьи - разработать алгоритм оценки эффективности сельскохозяйственных предприятий методом DEA, динамики изменения её эффективности.

Методика исследования. Использованы эконометрический метод (для проверки качества входных и выходных параметров объектов исследования), DEA-метод (для оценки чистой технической эффективности исследуемых сельскохозяйственных предприятий).

Результаты исследования. На основе статистической информации за 2016-2017 гг., методом DEA оценена чистая техническая эффективность работы сельскохозяйственных предприятий регионов Украины в области производства и реализации зерновых и зернобобовых культур, проведён анализ изменения их эффективности.

Элементы научной новизны. Разработан алгоритм оценки чистой технической эффективности сельскохозяйственных предприятий и динамики её изменения.

Практическая значимость. Результаты исследований могут быть использованы для ранжирования сельскохозяйственных предприятий Украины по эффективности, оценки динамики изменения их эффективности, выявления причин этих изменений. Табл.: 5. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: входные и выходные параметры; чистая техническая эффективность; метод DEA; модель VRS-input; индекс Малмквиста; сельскохозяйственные предприятия.

Долгих Яна Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры кибернетики и информатики, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

Фахове рецензування: 17.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Долгих Я. В. Алгоритмізація процедури оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 50 – 57.

*

УДК 65.015.3

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810057>

О.А. ЖИГУЛІН, кандидат технічних наук, доцент

Людино-центричний підхід в управлінні конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств

Мета статті - поглибити людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем використання людино-центричного підходу до управління конкурентоспроможністю підприємств) та абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Поглиблено людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств у напрямі врахування інтересів основних суб'єктів конкурентного процесу (споживач, підприємець, працівник, розробник стандартів) у власному розвитку. Його реалізацією є показник конкурентоспроможності, складові якого відображають взаємозв'язок процесів розвитку людини з динамікою ринкової частки та економічними показниками діяльності сільськогосподарських підприємств.

Елементи наукової новизни. Поглиблено людино-центричний підхід з розширенням сфери його застосування до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Практична значущість. Впровадження людино-центричного підходу до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств у перспективі сприятиме: формуванню конкурентних переваг на ринку сільськогосподарської продукції, впровадженню інформаційних технологій, розвитку сіл, вирішенню екологічних проблем, самоусвідомленню та творчому розвитку громадян України. Табл.: 1. Рис.: 1. Библиогр.: 11.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство; управління; конкурентоспроможність; людино-центричний підхід.

Жигулін Олександр Андрійович - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри життєдіяльності та природокористування, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут» (Чернігівська область, м. Ніжин, вул. Шевченка, 10)

E-mail: zhigulin998@gmail.com

Постановка проблеми. Складність ринкового трансформування в Україні та її аграрному секторі націлює на пошук нових підхо-

дів до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. Оптимізаційно-технологічний підхід до цього процесу не враховує інтереси основних суб'єктів конкурентного процесу і має бути

© О.А. Жигулін, 2018

Результаты исследования. На основе статистической информации за 2016-2017 гг., методом DEA оценена чистая техническая эффективность работы сельскохозяйственных предприятий регионов Украины в области производства и реализации зерновых и зернобобовых культур, проведён анализ изменения их эффективности.

Элементы научной новизны. Разработан алгоритм оценки чистой технической эффективности сельскохозяйственных предприятий и динамики её изменения.

Практическая значимость. Результаты исследований могут быть использованы для ранжирования сельскохозяйственных предприятий Украины по эффективности, оценки динамики изменения их эффективности, выявления причин этих изменений. Табл.: 5. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: входные и выходные параметры; чистая техническая эффективность; метод DEA; модель VRS-input; индекс Малмквиста; сельскохозяйственные предприятия.

Долгих Яна Владимировна - кандидат экономических наук, доцент кафедры кибернетики и информатики, Сумской национальной аграрный университет (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)
E-mail: gjanadolgich@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

Фахове рецензування: 17.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Долгих Я. В. Алгоритмізація процедури оцінки ефективності сільськогосподарських підприємств методом DEA. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 50 – 57.

*

УДК 65.015.3

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810057>

О.А. ЖИГУЛІН, кандидат технічних наук, доцент

Людино-центричний підхід в управлінні конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств

Мета статті - поглибити людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблем використання людино-центричного підходу до управління конкурентоспроможністю підприємств) та абстрактно-логічний метод (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Поглиблено людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств у напрямі врахування інтересів основних суб'єктів конкурентного процесу (споживач, підприємець, працівник, розробник стандартів) у власному розвитку. Його реалізацією є показник конкурентоспроможності, складові якого відображають взаємозв'язок процесів розвитку людини з динамікою ринкової частки та економічними показниками діяльності сільськогосподарських підприємств.

Елементи наукової новизни. Поглиблено людино-центричний підхід з розширенням сфери його застосування до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Практична значущість. Впровадження людино-центричного підходу до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств у перспективі сприятиме: формуванню конкурентних переваг на ринку сільськогосподарської продукції, впровадженню інформаційних технологій, розвитку сіл, вирішенню екологічних проблем, самоусвідомленню та творчому розвитку громадян України. Табл.: 1. Рис.: 1. Библиогр.: 11.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство; управління; конкурентоспроможність; людино-центричний підхід.

Жигулін Олександр Андрійович - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри життєдіяльності та природокористування, Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Ніжинський агротехнічний інститут» (Чернігівська область, м. Ніжин, вул. Шевченка, 10)

E-mail: zhigulin998@gmail.com

Постановка проблеми. Складність ринкового трансформування в Україні та її аграрному секторі націлює на пошук нових підхо-

дів до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. Оптимізаційно-технологічний підхід до цього процесу не враховує інтереси основних суб'єктів конкурентного процесу і має бути

© О.А. Жигулін, 2018

замінений на людино-центричний підхід. Врахування інтересів людини є головним принципом соціально-орієнтованої ринкової економіки, що свідчить про актуальність дослідження людиноцентризму в управлінні конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «людиноцентризм» використовується вітчизняними вченими для публічного управління розвитком сільських територій, що не прямо, а опосередковано впливає на конкурентоспроможність підприємств [5]. Певною мірою предметніше ідею людино-центризму використовують прихильники «стейкхолдер-менеджменту» конкурентоспроможності підприємств, які враховують інтереси зацікавлених у їх діяльності груп людей [1, 2, 6, 9-11].

Разом із тим у працях авторів наукових публікацій відсутня загальна концепція людино-центричного підходу до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Мета статті - поглибити людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Відомо, що результативність управління конкурентоспроможністю підприємств залежить від задоволення зацікавлених у їх діяльності груп людей. Так, О.Д. Гудзинський та С.М. Судомир називають їх суб'єктами за інтересами [4], а для С. Йорана - це споживачі, підприємці, працівники, державні установи, конкуренти, засоби масової інформації та ін. [7].

Було висунуто гіпотезу, що врахування інтересів основних суб'єктів конкурентного процесу (споживачі, підприємці, працівники, розробники стандартів) підвищить результативність управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. Перевірка гіпотези проводилася за етапами: обґрунтування того, що оптимізаційно-технологічні показники, як індикатори конкурентоспроможності, опосередковано впливають на розвиток суб'єктів конкурентного процесу (табл.); розробка вимог до показника конкурентоспроможності, який вирішує дану проблему; аналіз процесів підвищення конкурентоспроможності підприємств з урахуванням інтересів у розвитку суб'єктів конкурентного процесу.

Критичний аналіз традиційних показників-індикаторів конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств

Показники-індикатори, які є складовими інтегрального латентного показника таксономії [8], у сфері:	Оцінка процесів задоволення потреб учасників конкурентного процесу	Напрями вдосконалення показника
Ресурсного забезпечення:		
Працевзабезпеченість, осіб на 1 тис. га	Опосередковано впливають на розвиток працівника та підприємця	Укомплектування штату працівниками з динамічними здібностями, осіб на 1 тис. га
Кількість тракторів на 100 га ріллі		Кількість енергонасичених тракторів
Енергозабезпеченість, кВт/га		Енергозабезпеченість продуктивною технікою
Енергооснащеність, кВт/особа		Енергооснащеність продуктивною технікою
Виробництва:		
Урожайність зернових та зернобобових, ц/га	Опосередковано впливають на розвиток усіх через можливе зниження цін, розвиток навичок під час збирання врожаю, доїння, догляду, отримання прибутку	Урожайність с.-г. культур підвищеного попиту
Надій молока від 1 корови, кг		Надій молока від 1 високопродуктивної корови, кг
Середньодобовий приріст ВРХ, г		Середньодобовий приріст високопродуктивної ВРХ, г
Рівень продуктивності праці, тис. грн	Опосередковано впливає на розвиток працівника	Рівень продуктивності праці працівників з динамічними здібностями, тис. грн
Витрати з розрахунку на 1 га с.-г. угідь	Опосередковано впливає на розвиток споживача через зниження цін	Економія непродуктивних витрат із розрахунку на 1 га с.-г. угідь

Управління та збуту:		
Рентабельність продажу, %	Опосередковано впливає на розвиток працівника у сфері збуту	Рентабельність високо-продуктивного збуту
Прибуток на 1 га сільсько-господарських угідь	Опосередковано впливає на розвиток підприємця через оцінку ефективності використання угідь та праці	Прибуток на 1 га угідь щодо вирощування культур підвищеного попиту
Прибуток на 1 середньорічного працівника, тис. грн		Прибуток на 1 працівника з динамічними здібностями, тис. грн
Рентабельність діяльності, %	Прямо впливає на розвиток підприємця через оцінку ефективності бізнесу	Рентабельність діяльності з урахуванням циклів розвитку підприємства

Джерело: Розроблено автором з використанням праці О. Николук [8].

У межах робочої гіпотези були прийняті наступні вимоги до формування показника конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств:

1) повинен складатися з використанням багатовимірних методів дослідження (рис.);

2) у процесі формування необхідно робити вибір та обчислення показників першого рівня - факторів прямого впливу, індикаторів конкурентних переваг:

а) показника, який оцінює стан конкурентоспроможності підприємства у: короткостроковому періоді (до 1 року) через аналіз конкурентоспроможності у функціональних сферах формування продукту, ціноутворення, рекламування, збуту, виробництва, управління персоналом, бюджетування, інвестування, фінансування на основі оперативної обробки річної фінансово-економічної звітності підприємства; довгостроковому періоді (встановлює відповідність методів підвищення конкурентоспроможності базовій конкурентній стратегії підприємства та нормам державного регулювання);

б) показника рівня конкурентної стійкості, який оцінює здатність підприємства утримувати ринкову частку та конкурентоспромож-

ний стан у часі з урахуванням циклічних неврівноважених процесів ринкової економіки на основі обробки фінансово-економічних звітів підприємства за 9-12 років;

в) пошук головних компонент у межах сфер конкурентних переваг повинен надавати можливість визначення й нетривіальності дії фактора-мінімум, який руйнує конкурентоспроможний стан та унеможливорює конкурентну стійкість підприємства на ринку;

г) розрахунок показника другого рівня (показника конкурентоспроможності) повинен підсумовувати результат стандартизованих значень показників першого рівня (вказувати на: конкурентоспроможність, коли стан підприємства оцінюється як конкурентоспроможний, а рівень конкурентної стійкості достатній, тобто на підприємстві сформовано конкурентоспроможний стан і воно проявляє здатність підтримувати його у часі; відсутність конкурентоспроможності, коли або стан підприємства оцінюється як неконкурентоспроможний, або рівень конкурентної стійкості підприємства недостатній; на порівняно більшу або меншу конкурентоспроможність за показником рівня конкурентної стійкості.

Джерело: Розроблено автором.

Стан конкурентоспроможності та рівень конкурентної стійкості враховують інтереси підприємця, працівника, споживача й розробника стандартів. Перші два задовольняються розвитком бізнесу (підприємець - його розширенням, а працівник - саморозвитком через аграрні передові, у тому числі інформаційні, технології), а другі - характеристиками (основними споживчими властивостями) товару.

Аналіз процесів підвищення конкурентоспроможності підприємств з урахуванням інтересів у розвитку суб'єктів конкурентного процесу почнемо з перемоги японського менеджменту конкурентоспроможності над американським (фірма Тойота перемогла у конкурентній боротьбі Джeneral Моторс). Секрет японців полягав у встановленні взаємовідносин між суб'єктами конкурентного процесу за правилами «виграв-виграв». Згадане правило з переліку можливих («виграв-програв», «програв-програв», «програв-виграв», «виграв-виграв») дає можливість отримати конкурентну перевагу в умовах сучасного інформаційного суспільства. Японці задовольняли інтереси усіх у виробленні та споживанні продукції високої якості. Вони домовлялися з виробниками комплектуючих на поставку виробів тільки високої якості «точно-вчасно» невеликими партіями (вигравали підприємці - розширення бізнесу й працівники - інформаційні технології та позитивна зайнятість, постачальники, споживачі, стандартизатори, що закріплювали позитивні зміни з якості у нормативах). Обсяги продажів японських автомобілів збільшувалися через підвищення критерію «ціна/якість» через виграш споживачів (отримували більш якісні автомобілі за меншою ціною). Виробники комплектуючих також нарощували обсяги діяльності. Виграш усіх змінив рейтинг підприємств-лідерів на американському ринку автомобілебудування. Джeneral Моторс зробили ставку на оптимізаційно-технологічному підході до управління конкурентоспроможністю (переваги у концентрації виробництва, діагностика якості, великі партії та склади товарів, «виштовхуюча» технологія виробництва, періодичне оновлення персоналу) й програли у конкурентній боротьбі японцям (якість, позитивний найм, інформаційні технології «втягуюча» - кан-бан і «точно-вчасно») [3].

Аналогічна ситуація склалася на ринку сільськогосподарської продукції в Україні.

Використовується оптимізаційно-технологічний, а не людино-центричний підхід до управління підвищенням конкурентоспроможності підприємств. Він передбачає прийняття управлінських рішень для збільшення (відносно конкурентів) прибутку на одиницю ресурсів (1 га землі, середньорічний працівник та ін.). Ставка робиться на високопродуктивну техніку, неорганічні добрива та економію витрат на персонал, який періодично звільняється. Результатом цього є неконкурентоспроможність із-за незадовільного стану використання передових, у тому числі інформаційних, технологій (точне й органічне землеробство, кан-бан, точно-вчасно, картографування) та неспроможності персоналу до перенавчання, занепад сіл, зниження продуктивності землі, екологічні проблеми, відсутність коштів і бажання у населення для споживання якісних продуктів харчування.

Людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємств передбачає розвиток людини та раціональне поєднання галузей, коли рослинництво забезпечує тваринництво кормами та споживає органічні добрива. Таке поєднання створює постійні робочі місця (підвищення купівельної спроможності населення) та формує економічну основу фермерства, кооперативного руху, підприємництва на селі. Соціальну, культурну та екологічну основу розвитку людей на сільських територіях (для здатності трудових ресурсів до перенавчання) формують за допомогою галузей креативної індустрії (креативне сільське господарство). У світі сьогодні перемагає другий підхід [4]. В умовах інформаційного суспільства наукова думка націлена на пошук критерію конкурентоспроможності не у формі прибутку на одиницю ресурсів, а у показниках оцінки рівня розвитку людини та впровадження інформаційних технологій.

Прикладом використання людино-центричного підходу є діяльність ПСП Пісківське (Бахмацький район Чернігівської області). На підприємстві додержують концепції людино-центричного підходу до управління конкурентоспроможністю. Враховуються інтереси основних суб'єктів конкурентного процесу за правилом «виграв-виграв», що забезпечує конкурентоспроможність за рахунок використання кращих світових аграрних, у тому числі інформаційних, технологій. Виграш підприємця й працівника полягає у са-

морозвитку через конкурентоспроможний стан підприємства. На кожний рік складається деталізований бізнес-план та підводяться підсумки його виконання. Це дає можливість вчасно виявляти та усувати дію факторамінімум (неефективного методу управління конкурентоспроможністю у функціональній сфері діяльності), який руйнує конкурентоспроможний стан підприємства. Виграш споживача і розробника стандартів проявляється через конкурентну стійкість підприємства. Стійке утримання ним ринкової частки свідчить про розвиток споживача у споживанні товару, що закріплюється у нормативах якості продукції.

Підприємство має 3 тис. га землі та приблизно 3 тис. голів великої рогатої худоби, що сприяє збереженню гумусового шару землі та забезпечує високу врожайність сільськогосподарських культур. Диверсифікація діяльності «уперед» (кондитерський та ковбасний цехи, хлібопекарня, сироварня, олійниця, завод із переробки сої) дає можливість задовольняти споживача якісною продукцією власного виробництва за прийнятними цінами. Упровадження найбільш передових світових, у тому числі інформаційних, аграрних технологій проводиться за допомогою радника-консультанта, який вивчає за кордоном інновації, та працівників, які творчо упроваджують їх на підприємстві.

Здатність персоналу до перенавчання щодо впровадження інноваційних, у тому числі інформаційних, технологій забезпечується формуванням умов креативного сільського господарства. За ініціативою підприємства функціонують: школа мистецтв, вокальний і танцювальний колективи, кінноспортивний клуб. Регулярно проводяться фестивалі відродження українського села та ферми на спеціально побудованому за селом майданчику, майстер-класи за участю односельців і творчих колективів України, екскурсії по підрозділах підприємства, що приваблює на підприємство творчих молодих працівників та мотивує споживачів-учасників фестивалів до споживання якісної продукції національного виробництва [5]. До переваг такої діяльності відносяться: конкурентоспроможність, створення 240 робочих місць, працевлаштування людей з шести сіл (Піски, Варварівка, Запорізьке, Кулішове, Олексіївка, Осинівка) та інших регіонів України. Розвиток людини й конкурентна боротьба на ринку відбувається у двох пар-

лельних напрямках: професійний та культурний (мистецько-просвітницький). Учасники конкурентного процесу вмотивовані не просто економічно перемогти, а виграти у культурному й професійному саморозвитку особистості. Творчі здібності допомагають їм готувати 16 компонентів кормів, упроваджувати загартування молодняку, проводити доїння під класичну музику та отримувати до 50 л молока від однієї корови за добу. Змагання триває навіть в оселях. Якщо подвір'я агросадиби творчо (агродизайн) оформлене, то господар отримує 100 кг зерна й цукру на рік.

Конкурентоспроможність підприємства у сучасному суспільстві є результатом самоусвідомлення та саморозвитку зацікавлених у його діяльності людей.

Висновки. 1. Конкурентоспроможність підприємства - це його здатність створювати, виробляти і продавати товари та послуги, цінові й нецінові якості яких приваблюють, ніж в аналогічній продукції конкурентів, та задовольняють потреби у розвитку ключових фігур конкурентного процесу.

2. Управління конкурентоспроможністю підприємств в інформаційному суспільстві визначається як процес отримання конкурентних переваг через створення умов розвитку суб'єктів за інтересами.

3. Причиною неконкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств є відсутність умов для розвитку ключових фігур конкурентного процесу через використання оптимізаційно-технологічного підходу до управління їх конкурентоспроможністю.

4. Людино-центричний підхід до управління конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств полягає у врахуванні інтересів основних суб'єктів конкурентного процесу (споживач, підприємець, працівник, розробник стандартів) у власному розвитку. Його реалізацією є показник конкурентоспроможності, складові якого відображають взаємозв'язок процесів розвитку людини з утриманням ринкової частки та економічними показниками діяльності сільськогосподарського підприємства.

5. Впровадження людино-центричного підходу у перспективі забезпечуватиме конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств за рахунок прийняття підприємцями інноваційних людиноцентричних управлінських рішень, викорис-

тання працівниками свого творчого потенціалу через впровадження інформаційних технологій, закріплення позитивних змін у нормативах та підтримки усіх учасників конкурентного процесу споживачами через купівлю якісної продукції національного виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Аммарі А. О. Класифікація стейкхолдерів на основі взаємних очікувань. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8. С. 150-155.
2. Белоусов К. Ю. Эволюция взглядов на роль управления заинтересованными сторонами в системе устойчивого развития компании: проблема идентификации стейкхолдеров. *Проблемы современной экономики*. 2013. № 4 (48). С. 418-422.
3. Бойко В. С., Семенова К. Д. Toyota Motor Corp бьет конкурентов General Motors и Volkswagen. URL : <http://autosvit.net/index.php/avtonovosti/v-mire/17-toyota-motor-corp-bet-konkurentov-general-motors-i-volkswagen> (дата звернення 30.09.2018 р.).
4. Гудзинський О. Д., Судомир С. М. Інституційне забезпечення результативної системи управління розвитком аграрного сектору економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 4. С. 12-14.
5. Даниленко А. С., Сокольська Т. В. Публічне управління соціоекономічним розвитком сільських територій. *Економіка та управління АПК*. 2017. № 1. С. 5-12.
6. Donaldson, T. and Preston, L. (1997). The Stakeholder Theory of the Corporation: Concepts, Evidence, and Implications. *Academy of Management Review*. No. 1. P. 65-66.
7. Йоран С. Стейкхолдер-менеджмент: управление заинтересованными группами. URL : <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1105> (дата звернення 24.09.2018 р.).
8. Николук О. М. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського підприємства: теоретико-методологічні основи : монографія. Житомир : ЖНАЕУ, 2016. 314 с.
9. Mendelow, A. L. (2008) *Information Systems Planning: Incentives for Effective Action*. Graduate School of Management. Kent State University. USA. P. 245-254.
10. Mitchell R.K., Agle B.R., Wood D.J. (1997) Toward a theory of stakeholder identification and salience: defining the principle of who and what really counts. *Academy of Management Review*. Vol. 22. No. 4. P. 853-886.
11. Post, J.E., Preston, L., Sachs, S. (2002). *Redefining the Corporation: Stakeholder Management and Organizational Wealth*. Stanford University Press. California. P. 320.

Напрямом подальших досліджень може бути розробка методичного забезпечення використання людино-центричного підходу в управлінні конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств.

References

1. Ammari, A.O. (2012). *Klasyfikatsiia steikholderiv na osnovi vzaiemnykh ochikuvan* [Classification of stakeholders on the basis of mutual expectations]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 8, pp. 150-155 [In Ukrainian].
2. Belousov, K.Yu. (2013). *Evoluciya vzglyadov na rol upravleniya zainteresovannymi storonami v sisteme ustojchivogo razvitiya kompanii: problema identifikatsii steikholderov* [Evolution of views on the role of management of interested parties in the system of sustainable development of the company: the problem of identification of stakeholders]. *Problemy sovremennoj ehkonomiki*, 4 (48), pp. 418-422 [In Russian].
3. Bojko, V.S. & Semenova, K.D. (2013). Toyota Motor Corp bet konkurentov General Motors i Volkswagen [Toyota Motor Corp beat competitors of General Motors and Volkswagen]. Retrieved from: <http://autosvit.net/index.php/avtonovosti/v-mire/17-toyota-motor-corp-bet-konkurentov-general-motors-i-volkswagen> [In Russian].
4. Hudzynskyi, O.D. & Sudomyr, S.M. (2013). *Instytutsiine zabezpechennia rezultatyvnoi systemy upravlinnia rozvytkom aharnoho sektoru ekonomiky* [Institutional support of a productive management system for the development of the agrarian sector of the economy]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 4, pp. 12-14 [In Ukrainian].
5. Danylenko, A.S. & Sokolska, T.V. (2017). *Publichne upravlinnia sotsio-ekonomichnym rozvytkom silskykh terytorii* [Public management of socio-economic development of rural territories]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 1, pp. 5-12 [In Ukrainian].
6. Donaldson, T. & Preston, L. (1997). The stakeholder theory of the corporation: concepts, evidence, and implications. *Academy of Management Review*, 1, pp. 65-66 [In English].
7. Joran, S. (2009). *Steikholder-menedzhment: upravlenie zainteresovannymi gruppami* [Steakhouse management: managing stakeholder groups]. Retrieved from: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1105> [In Russian].
8. Nykoliuk, O.M. (2016). *Upravlinnia konkurentospromozhnosti silskohospodarskoho pidpriemstva: teoretyko-metodolohichni osnovy: monohrafiia* [Management of the competitiveness of agricultural enterprise: theoretical and methodological foundations: monograph]. Zhytomyr: ZhNAEU [In Ukrainian].
9. Mendelow, A.L. (2008). *Information systems planning: incentives for effective action*. USA: Kent State University [In English].
10. Mitchell, R.K., Agle, B.R., & Wood, D.J. (1997). Toward a theory of stakeholder identification and salience: defining the principle of who and what really counts. *Academy of Management Review*, Vol. 22, 4, pp. 853-886 [In English].
11. Post, J.E., Preston, L., & Sachs, S. (2002). *Redefining the corporation: stakeholder management and organizational wealth*. California: Stanford University Press [In English].

Zhyhulin O.A. Human-centric approach in managing competitiveness of agricultural enterprises

The purpose of the article is to deepen the human-centric approach to managing competitiveness of agricultural enterprises.

Research methods. In the research process the following methods have been used: the monographic method for analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on the problems of using the human-centric approach in managing enterprise's competitiveness; the abstract and logical method for theoretical generalizations and formulation of conclusions.

Research results. It has been deepened the human-centric approach to managing competitiveness of agricultural enterprises taking into account interests of the main subjects of competitive process, namely consumer, entrepreneur, employee, standard developer, in their own development. Its implementation is a competitiveness indicator, components of which reflect an interconnection of human development processes with maintenance of a market share and economic performance of agricultural enterprises.

Elements of scientific novelty. It has been deepened the human-centric approach with an expansion of its scope to the issues of competitiveness management in agricultural enterprises.

Practical significance. Introduction of the human-centric approach to managing agricultural enterprises' competitiveness will have significant advantages in a long run, in particular: formation of competitive advantages in the market of agricultural products, introduction of information technologies, rural development, solving of environmental problems, self-awareness and creative development of Ukrainian citizens. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 11.

Keywords: agricultural enterprise; management; competitiveness; human-centric approach.

Zhyhulin Oleksandr Andriiovych - candidate of technical sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of life and natural management, Separated Division of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute" (10, Shevchenka st., Nizhyn, Chernihiv reg.)
E-mail: zhigulin998@gmail.com

Жигулин А.А. Человеко-центричный подход в управлении конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий

Цель статьи - углубить человеко-центричный подход к управлению конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий.

Методика исследования. В процессе исследования использован монографический метод (анализ эволюции научных достижений украинских и зарубежных ученых по проблемам использования человеко-центричного подхода к управлению конкурентоспособностью предприятий) и абстрактно-логический метод (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. Углублён человеко-центричный подход к управлению конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий относительно учёта интересов основных субъектов конкурентного процесса (потребитель, предприниматель, работник, разработчик стандартов) в собственном развитии. Его реализацией является показатель конкурентоспособности, составляющие которого отражают взаимосвязь процессов развития человека с динамикой рыночной доли и экономическими показателями деятельности сельскохозяйственных предприятий.

Элементы научной новизны. Углублён человеко-центричный подход с расширением сферы его применения к управлению конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий.

Практическая значимость. Внедрение человеко-центричного подхода к управлению конкурентоспособностью сельскохозяйственных предприятий в перспективе будет способствовать: формированию конкурентных преимуществ на рынке сельскохозяйственной продукции, внедрению информационных технологий, развитию сел, решению экологических проблем, самосознанию и творческому развитию граждан Украины. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие; управление; конкурентоспособность; человеко-центричный подход.

Жигулин Александр Андреевич - кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры жизнедеятельности и природопользования, Обособленное подразделение Национального университета биоресурсов и природопользования Украины «Нежинский агротехнический институт» (Черниговская обл., г. Нежин, ул. Шевченко, 10)
E-mail: zhigulin998@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 30.08.2018 р.

Фахове рецензування: 22.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Жигулін О. А. Людино-центричний підхід в управлінні конкурентоспроможністю сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 57 – 63.

* * *

УДК 33. 334.7

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810064>

П.М. МУЗИКА, доктор економічних наук, професор
І.Я. КОЦЮМБАС, доктор ветеринарних наук,
професор, академік НААН
Г.Д. ГАРВАС, аспірант*

Перспективи формування кластерної структури в галузі ветеринарної фармації України

Мета статті – дослідити сутність поняття «кластер» та структуру впровадження кластерних об'єднань у галузі ветеринарної фармації України.

Методика дослідження. У дослідженнях використано методи аналізу та синтезу (аналіз наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних вчених щодо «кластеризації»), монографічний метод (оцінка сучасного стану галузі ветеринарної фармації), розрахунково-конструктивний метод (пропозиція побудови моделі кластера у галузі), а також абстрактно-логічний метод (узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. Розглянуто класичні приклади кластерів у різних країнах та проаналізовано передумови, які можуть слугувати основою щодо створення кластерної структури у галузі ветеринарної фармації України.

Елементи наукової новизни. Проаналізовано діяльність виробничих підприємств – членів ГС Асоціації «Вет-промспілка», як приклад створення ветеринарного фармацевтичного кластера. Запропоновано визначення поняття «кластер» з урахуванням особливостей галузі ветеринарної фармації.

Практична значущість. Обґрунтовано актуальність та переваги щодо створення кластерної структури у галузі ветеринарної фармації України. Впровадження результатів дослідження забезпечить підвищення економічної ефективності галузі та конкурентоспроможності підприємства-виробника. Табл.: 1. Рис.: 3. Бібліогр.:25.

Ключові слова: кластер; галузь ветеринарної фармації; підприємства-виробники; ветеринарний фармацевтичний кластер; інновація, ринок.

Музика Павло Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені І.В. Поповича, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького (м. Львів, вул. Пекарська, 50)

E-mail: myzukaipavlo@ukr.net

Коцюмбас Ігор Ярославович – доктор ветеринарних наук, професор, академік НААН, директор Державного науково-дослідного контрольного інституту ветеринарних препаратів та кормових добавок (м. Львів, вул. Донецька, 11)

E-mail: dir@scivp.lviv.ua

Гарвас Галина Дмитрівна – аспірант кафедри економіки АПК, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького (м. Львів, вул. Пекарська, 50)

E-mail: garvac@ukr.net

Постановка проблеми. За останні 10 років у світі невпинно зростає інтерес до явища кластерних структур у різних галузях економіки. Наукові дослідження економістів різних країн підтверджують, що впровадження кластерної моделі у виробництво – це ефективний поштовх для соціально-економічного розвитку та підвищення ефективності функціонування держави в цілому. Економічне зростання галузей економіки країни значною

мірою залежить від рівня інновацій та взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування і підприємцями.

Необхідність стимулювання інноваційної діяльності, економічний розвиток регіонів з кластерними структурами, формування конкурентного середовища на ринку, удосконалення державного управління галуззю ветеринарної фармації, а також системи інформаційного забезпечення галузі, є підставою для проведення досліджень та пошуків нових підходів до вирішення цих завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження феномену «економічний кластер» сформулював

* Науковий керівник – П.М. Музика, доктор економічних наук, професор.

© П.М. Музика, І.Я. Коцюмбас, Г.Д. Гарвас, 2018

відомий економіст М. Портер [16], який ще в 1990 р. змінив наукове розуміння економічного розвитку, поставивши запитання: чому в середині країни одні регіони розвиваються набагато потужніше, ніж інші? Відповідь: бо в цих регіонах розвинені кластери - географічна концентрація організацій навколо однієї smart-спеціалізації, які і конкурують, і співпрацюють. Так, за даними Європейської кластерної обсерваторії, у світі нараховується понад 3000 кластерів, у яких зайнято близько 40 % працездатного населення, і ці показники продовжують зростати [23]. Класичними прикладами функціонування кластерів у зарубіжних країнах є: Силіконова долина (штат Каліфорнія, США), Пластикова долина (Східна Франція), взуттєвий кластер (Італія), виноробство (Чилі), цукрова тростина (Бразилія) тощо. За твердженнями зарубіжних експертів, створення об'єднання підприємств у формі кластерів є економічно вигідним, оскільки при цьому виникає багато переваг, зокрема довгостроковий розвиток, із перспективою щонайменше на п'ять-сім років.

Вивченню проблематики з кластеризації присвячені праці: М. Войнаренка [1], І. Дегтярьова [4], Н. Коваленко [7], М. Кропивка [18], О. Кузьміна [12], А. Маршала [13], М. Портера [16], С. Розенфельда [17], П. Саблука [18], С. Соколенка [20], Е. Фезера [25], А. Черепа [22] та багатьох інших. Щодо розвитку галузі ветеринарної фармації України вагомим є внесок науковців-практиків, серед яких: П. Вербицький [11], О. Гаврилюк, Ю. Косенко [2], І. Коцюмбас, В. Величко [10] та інші. Результати їхніх досліджень слугували базою для розробки нормативних, регламентуючих документів із впровадження у практику ветеринарної фармації належної виробничої практики, дистрибуції, організації контролю за якістю та безпечністю ветеринарних препаратів.

Кластеризація галузей виробництва у різних країнах успішно розвивається, її переваги вже доведені на практиці. Однак у сфері

ветеринарної фармації України специфіку кластеризації ще недостатньо проаналізовано. Опубліковано результати лише окремих фрагментарних напрацювань. Така ситуація вимагає глибших досліджень і системного підходу до вивчення стану і потенційних можливостей галузі. Застосування інноваційних підходів, які базуються на результатах наукових досліджень, допомогли б наблизити вітчизняне виробництво ветеринарних препаратів до європейського рівня.

Мета статті - дослідити сутність поняття «кластер» та структуру впровадження кластерних об'єднань у галузі ветеринарної фармації України.

Виклад основних результатів дослідження. У 2008 р. Європейською комісією була здійснена спроба уніфікувати визначення кластера. Зокрема, в документі Єврокомісії «Commission Staff Working Document SEC (2008) 2637» («Концепт кластерів і кластерної політики та їх роль для конкурентоспроможності й інновацій») зазначається, що кластери є групами незалежних підприємств-ініціаторів (малих, середніх і великих), а також науково-дослідницьких організацій, які задіяні в певному секторі чи регіоні. Їх діяльність скерована на розвиток інноваційної активності шляхом стимулювання інтенсивної взаємодії, спільного використання ресурсів, обміну знаннями та досвідом, а також ефективного сприяння передачі технологій і поширення інформації серед підприємств, що входять у кластер.

Спираючись на дослідження багатьох як зарубіжних, так і вітчизняних науковців щодо кластеризації економіки, проаналізувавши різні трактування визначення терміна «кластер» (табл.), пропонується така дефініція: Ветеринарний Фармацевтичний Кластер - це галузеве, добровільне об'єднання суб'єктів виробництва та дистрибуції ветеринарних препаратів, із залученням представників науки й освіти та інформативно-правовою підтримкою державних структур органів влади.

Поняття «кластер» та його трактування зарубіжними і вітчизняними науковцями

Автор (джерело)	Кластер-визначення терміна
А. Маршалл [13]	Кластер (від англ. <i>cluster</i> - група, скупчення) - це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних між собою компаній у відповідних галузях, спеціалізованих постачальників, а також причетних до їх діяльності організацій (університети, торгові об'єднання, агентства із стандартизації), що, конкуруючи між собою, водночас проводять спільну роботу
М. Портер [16]	Кластер - це системно організована група економічно взаємопов'язаних фірм, постачальників, суміжних галузей і організацій, які виникають у певних районах і країнах з метою отримання конкурентних переваг

Е. Фезер [25]	Кластер - це не тільки пов'язані між собою і підтримуючі галузі та інститути, а скоріше пов'язані між собою і підтримуючі галузі та інститути, які конкурують на основі їх взаємозв'язків
С. Розенфельд [17]	Кластер - концентрація фірм, які здатні виробляти синергетичний ефект внаслідок їх географічної близькості навіть тоді, коли їх масштаб зайнятості може не бути виразним або помітним
А. Мігранян [14]	Кластер - зосередження найбільш ефективних видів економічної діяльності, які здійснюють успішно конкуруючі фірми, забезпечуючи конкурентні позиції на галузевому, національному та світовому ринках
М. Войнаренко [1]	Кластер - це неформальне об'єднання організацій і фірм, зв'язаних між собою технологічно й економічно за ознакою географічної близькості
С. Соколенко [20]	Кластер - добровільне об'єднання підприємців, які тісно співпрацюють з науковими установами та місцевою владою з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону
П. Саблук, М. Кропивко [18]	Кластер - це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнюючих підприємств (як великого бізнесу, так і малого підприємництва), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг), а й інфраструктурних складових, що створюють умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на продуктовому ринку, в числі яких органи державної влади та наукові установи
О. Кузьмін, В. Жежуха [12]	Кластер являє собою добровільне об'єднання географічно сконцентрованих, що не залежать один від одного суб'єктів господарювання (підприємств, навчально-наукових установ, банків, страхових компаній і т. д.) та органів державної влади без створення окремої юридичної особи, для спільної діяльності у сфері підприємництва, для більш ефективного використання ресурсів, стимулювання інноваційності, а також отримання синергічного ефекту
В. Чевганова, І. Брижань [21]	Кластер - це одна з форм об'єднання схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств і організацій, що кооперуються з метою взаємної підтримки і координації, які в повсякденному житті перетворюються в такі поняття, як «соціальний капітал» і «довіра»
Р. Сагайдак-Нікітюк [19]	Фармацевтичний логістичний кластер (англ. <i>cluster</i> - скупчення, пучок) - це галузево-територіальне добровільне об'єднання суб'єктів виробництва, дистрибуції та реалізації ЛП, науки й освіти, що забезпечують і здійснюють цілеспрямовану діяльність із розроблення, виробництва й просування на внутрішні та зовнішні ринки конкурентних ЛП на підставі механізмів приватно-державного партнерства з метою забезпечення населення якісною фармацевтичною продукцією за доступною ціною та соціально-економічного розвитку й покращання екологічного стану регіону і країни в цілому

Джерело: Сформовано автором.

Адаптація зарубіжного досвіду до реалій сьогодення у вітчизняній економіці прищвидшила формування «кластерної політики» в нашій державі. Сьогодні одним з найважливіших аспектів у механізмі розвитку кластера у світі є його нормативно-правове регламентування, що у вітчизняному законодавстві, на жаль, відсутнє. Як зазначають експерти-юристи, згідно із статтями 120, 127 Господарського кодексу України, передбачаються різні організаційно-правові форми об'єднань підприємств, а саме: асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, також передбачені законом (союзи, спілки, асоціації тощо), проте визначення форми «кластер» немає. Розробленими, але не затвердженими, залишаються проекти нормативно-правових

актів щодо формування засад державної політики у сфері кластеризації, такі як: «Концепція створення кластерів в Україні» (2008 р.), «Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів» (2009 р.). Також у 2009 р. розроблявся проект «Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів», який так і не був легітимізований. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 2011 р. за № 3715-VI постановив, що для реалізації середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державою запроваджуються заходи щодо розвитку інноваційної інфраструктури, у тому числі інноваційних кластерів.

Створення громадської спілки «Асоціація «Ветпромспілка», на нашу думку, може бути прообразом інноваційного кластера, до якого увійшли провідні підприємства ветеринарної медицини України, такі як: ПрАТ ВВП «Укрзооветпромполстач» (м. Київ), ТОВ «Бровафарма» (м. Бровари), АТ «Біофарм» (м. Харків), ТОВ фірма «Продукт» (м. Харків), ТОВ «Укрветпромполстач» (м. Бровари), ТОВ «Ветсинтез» (м. Харків), ПП фірма «Фарматон» (м. Рівне). Сьогодні ці підприємства виготовляють понад 450 найменувань ветеринарних препаратів, з яких 51 - група імунобіологічних, 399 - хіміко-фармацевтичних препаратів та близько 100 кормових добавок. Крім того, 155 найменувань продукції реалізується за межами України, а географія цих поставок налічує 15 країн світу [3]. Тож, як стверджують дослідники О. Кузьміна і В. Жежуха [12], не існує єдиної концепції розвитку підприємств чи окремих територіальних утворень, а ідея концепції кластера, у створенні коопераційних зв'язків між підприємствами-виробниками, посередниками, постачальниками ресурсів та технологій, а також між науково-дослідними та іншими установами. Тобто, підприємства кластера, з одного боку, і конкурують між собою, а з іншого - спільно працюють над пошуком нових шляхів вирішення різноманітних проблем (поставка сировини,

доступ до нових ринків збуту, зміни в нормативно-правовому забезпеченні тощо).

Останніми роками спостерігається активна інтеграція вітчизняної галузі агропромислового комплексу у світовий економічний простір, в тому числі ринку ветеринарних препаратів. Основними документами законодавства у галузі ветеринарної фармації, що регулюють ринок, є Закони України: «Про ветеринарну медицину», «Про корми», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Так, для гармонізації вітчизняного ветеринарного законодавства із законодавством ЄС у 2017 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято документ «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017-2021 роки», що має допомогти розвитку вітчизняного виробництва ветеринарних препаратів як в Україні, так і за кордоном.

Тож розвиток світового ринку ветеринарної фармації, поява на вітчизняному ринку широкого асортименту ветеринарних препаратів закордонних виробників, підвищують актуальність у державному регулюванні та впровадженні інноваційних підходів для вирішення поставлених завдань у проведеному дослідженні (рис. 1).

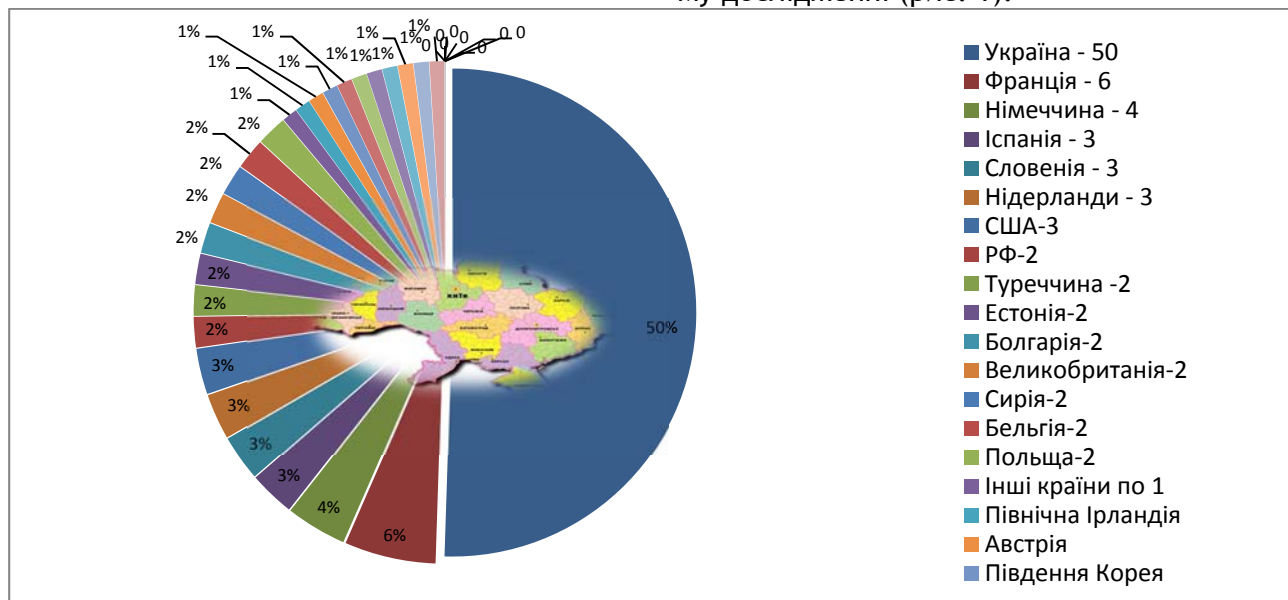

Рис. 1. Країни - імпортери, представлені на вітчизняному ринку (за номенклатурою)

Джерело: Побудовано авторами за даними Держпродспоживслужби України [6] (станом на 01. 01. 2018 р.).

На основі аналізу результатів досліджень можна зробити висновок, що тенденція пос-

тавок в обіг на вітчизняний ринок зарубіжних ветеринарних препаратів зумовлена:

по-перше, ширшим асортиментним переліком препаратів з декількома діючими речовинами; по-друге, вітчизняний виробник не в змозі забезпечити щорічну потребу України в біопрепаратах; по-третє, в асортименті

вітчизняних хіміотерапевтичних препаратів переважають препарати-дженерики. Як наслідок, сьогоднішня ситуація на ринку - це зменшення продажів ветеринарних препаратів вітчизняного виробництва (рис. 2).

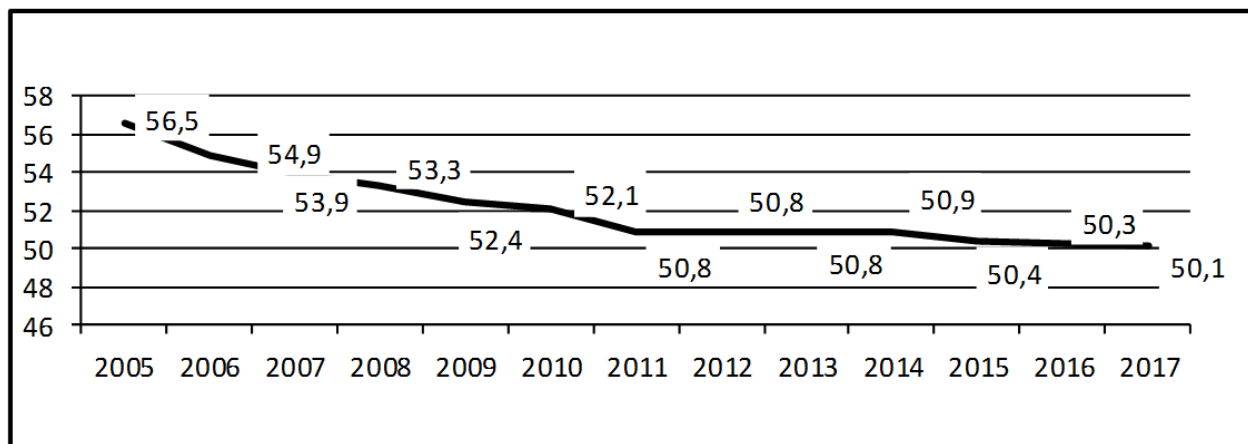

Рис. 2. Частка продажу ветеринарних препаратів, які вироблені на території України, через торгову мережу підприємств, %

Джерело: Сформовано автором за даними Державної служби статистики України [5].

Так, усвідомлення наростаючих обсягів реалізації ветеринарних препаратів зарубіжного виробництва на ринку ветеринарної фармації України зумовлюють вітчизняних виробників до пошуку нових підходів у вирішенні проблематики і, як один із шляхів цього, об'єднання з кластерним підходом. Як правило, кластери створюються за ініціативою «знизу», тобто самих підприємств у певній галузі для вирішення завдань чи проблем, які є спільними для представників саме виробництва тієї чи іншої продукції. На наш погляд, для того щоб підприємства-виробники використовували нові ідеї, швидко реагували на інновацію, необхідно залучати прагматичну частину науковців і державних представників органів влади для швидшого розвитку кластера.

Процес побудови структури кластера в галузі ветеринарної фармації пропонуємо розділити поетапно, а саме: 1) сформувати групу односторонніх підприємств-виробників та визначитися з лідером (ініціатором), за згодою інших членів кластера; 2) підписати внутрішній документ з інформацією про всіх членів кластера; 3) розробити і затвердити проект з урахуванням можливостей і потреб учасників кластера, при цьому промоніторити ринкові умови, доцільність у формуванні кластера на певній території; 4) скла-

сти концепцію побудови кластера; 5) створити і офіційно затвердити координаційний центр, визначити коло суб'єктів щодо кластера; 6) розробити статут, провести установчі збори і необхідну реєстрацію кластера; 7) спланувати і підготувати економічну сторону діяльності кластера на початковому етапі; 8) ввести внутрішні правила діяльності кластера і бізнес-плану, що й буде початком діяльності кластера; 9) залучати у кластер нових членів, представників науки, державних структур, експертів з інших країн; 10) постійно працювати над розвитком кластера.

Схематично модель кластера у галузі ветеринарної фармації відображено на рис. 3.

Висновки. Формуванню кластера у галузі ветеринарної фармації сприятиме прискоренню впровадження інновацій, підвищенню рентабельності діяльності, забезпеченню конкурентних переваг, преференцій з державних закупівель тощо.

У кластерні структури ветеринарної фармації в Україні доцільно об'єднуватися усім суб'єктам, які працюють у сфері виробництва ветеринарної продукції, з обов'язковим залученням науково-дослідних інститутів, випробувальних центрів, навчальних закладів, а також державних органів влади.

Рис. 3. Модель кластера в галузі ветеринарної фармації

Джерело: Розроблено авторами.

Список бібліографічних посилань

1. Войнаренко М. П. Концепція кластерів - шлях до відродження виробництва на регіональному рівні. *Економіст*. 2000. № 1. С. 29-33.
2. Гаврилюк О. Г., Косенко Ю. М. Формування ринку ветеринарних препаратів в Україні. *Економіка АПК*. 2001. № 10. С. 103-107.
3. ГС Асоціація «Ветпромспілка». URL : <http://vetpromspilka.com.ua>.
4. Дегтярьова І. О. Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України. *Державне управління: теорія та практика*. 2011. № 1.
5. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Держпродспоживслужба України. URL : <http://www.consumer.gov.ua>.
7. Коваленко Н. Аналіз факторів виробництва як однієї з передумов створення молочно-продуктового кластера (на прикладі Вільнянського району Запорізької області). *Схід. Спецвипуск*. 2011. № 1(108). С. 85-88.
8. Концепції створення кластерів в Україні. URL : http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=49.
9. Комар Н. Концепція формування та державної підтримки кластерних структур в Європі. *Вісник Тернопільського національного технічного економічного університету*. 2014. № 2. С. 53-64.
10. Коцюмбас І. Я., Величко В. О., Гримак А. В. Управління якістю ветпрепаратів та кормових добавок на основі стандартів, гармонізованих до ISO. *Ветеринарна медицина України*. 2006. № 7. С. 43-44.
11. Криківський Є. В., Вербицький П. І., Гаврилюк О. Г. Основи концепції економічного розвитку галузі ветеринарної фармації України. *Економіка України*. 2007. № 10. С. 59-70.
12. Кузьмін О., Жежуха В. Кластери як чинник інноваційного розвитку підприємств і територіальних утворень. *Економіка України*. 2010. № 2. С. 14-23.
13. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. Т. 1. (Экономическая мысль Запада). Москва : Прогресс, 1993. С.416.
14. Мігранян А. А. Теоретичні аспекти формування конкурентоздатних кластерів в країнах з перехідною економікою. *Запитання теорії і практики управління*. 2001. № 8. С. 17.
15. Музика П. М., Темненко С. М. Кластери як сучасний інструмент формування інноваційного потенціалу наукового проекту. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького*. Львів, 2011. Т. 13. № 4 (50). Ч. 5. С. 179-182.

References

1. Voinarenko, M.P. (2000). Kontseptsiiia klasteriv - shliakh do vidrozhennia vyrobnytstva na rehionalnomu rivni [Concept of clusters is a way to the revival of production at regional level]. *Ekonomist*, 1, pp. 29-33 [In Ukrainian].
2. Havryliuk, O.H. & Kosenko, Yu.M. (2001). Formuvannia rynku veterynarykh preparativ v Ukraini [Formation of the market of veterinary preparations in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 103-107 [In Ukrainian].
3. HS Asotsiatsiia "Vetpromspilka" [PA Association "Vetpromspilka"]. Retrieved from: <http://vetpromspilka.com.ua> [In Ukrainian].
4. Dehtiarova, I.O. (2011). Naukovi ta praktychni aspekty zastosuvannia klasterneho pidkhodu v upravlinni konkurentospromozhnistiu rehioniv Ukrainy [Scientific and practical aspects of application of the cluster approach in management of competitiveness of the regions of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, 1 [In Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Derzhprodspozhyvsluzhba Ukrainy [State Procurement Civic Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.consumer.gov.ua> [In Ukrainian].
7. Kovalenko, N. (2011). Analiz faktoriv vyrobnytstva yak odniiei z peredumov stvorennia molochno-produktovoho klastera (na prykladi Vilnianskoho raionu Zaporizkoi oblasti) [Analysis of the factors of production as one of the prerequisites for creation of a dairy product cluster (on the example of Vilnyan district of Zaporizhzhia region)]. *Skhid. Spetsvypusk*, 1(108), pp. 85-88 [In Ukrainian].
8. Kontseptsii stvorennia klasteriv v Ukraini [Concepts of creation of clusters in Ukraine]. Retrieved from: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=49 [In Ukrainian].
9. Komar, N. (2014). Kontseptsiiia formuvannia ta derzhavnoi pidtrymky klasternykh struktur v Yevropi [Conception of formation and state support of cluster structures in Europe]. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho tekhnichnoho ekonomichnoho universytetu*, 2, pp. 53-64 [In Ukrainian].
10. Kotsiumbas, I.Ya., Velychko, V.O., & Hrymak, A.V. (2006). Upravlinnia yakistiu vetpreparativ ta kormovykh dobavok na osnovi standartiv, harmonizovanykh do ISO [Management of quality of veterinary preparations and fodder supplements on basis of standards harmonized to ISO]. *Vet. medytyna Ukrainy*, 7, pp. 43-44 [In Ukrainian].

16. Портер М. Конкуренція. Москва : Издат. дом «Вильямс», 2005. 608 с.
17. Розенфельд С. Внедрение кластеров в экономику : учеб. пособие ; пер. с англ. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2000. 418 с.
18. Саблук П. Т., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 3-10.
19. Сагайдак-Нікітюк Р. В. Методика зонування регіонів України за потенційною фармацевтичною кластеризацією. *Управління, економіка та забезпечення якості у фармації*. 2014. № 1 (33). С. 55-60.
20. Соколенко С. І. Проблеми і перспективи посилення конкурентоздатності економіки України на основі кластерів. *Економіст*. 2008. № 10. С. 31-35.
21. Чевганова В., Брижань І. Кластери та їх економічне значення. *Економіка України*. 2002. № 11. С. 35-41.
22. Череп А. В., Пуліна Т. В. Створення та розвиток кластерних об'єднань підприємств харчової промисловості: теорія та практика. Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. 328 с.
23. Cluster Observatory in the EU. EU website. URL : www.clusterobservatory.eu.
24. Commission Staff Working Document SEC (2008) 2637. URL : https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteld=2&documentType=STAFF_WORKING_PAPER&version=ALL.
25. Feser E.J. Old and New Theories of Industry Clusters. - London, 1998.
11. Krykavskiy, Ye.V., Verbytskyi, P.I., & Havryliuk, O.H. (2007). Osnovy kontseptsii ekonomichnoho rozvytku haluzi veterynarnoi farmatsii Ukrainy [Fundamentals of concept of economic development of the veterinary pharmacy of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 10, pp. 59-70 [In Ukrainian].
12. Kuzmin, O. & Zhezhukha, V. (2010). Klasteri yak chynnyk innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv i terytorialnykh utvoren [Clusters as a factor in innovative development of enterprises and territorial entities]. *Ekonomika Ukrainy*, 2, pp. 14-23 [In Ukrainian].
13. Marshall, A. (1993). *Principy jekonomicheskoy nauki: v 3 t. [Principles of economic science: 3 Vols.]*. Moscow: Progress [In Russian].
14. Mihranian, A.A. (2001). Teoretychni aspekty formuvannya konkurentozdatnykh klasteriv v krainakh z perekhidnoiu ekonomikoio [Theoretical aspects of formation of competitive clusters in transition economies]. *Zapytannia teorii i praktyky upravlinnia*, 8, p. 17 [In Ukrainian].
15. Muzyka, P.M. & Temnenko, S.M. (2011). Klasteri yak suchasnyi instrument formuvannya innovatsiinoho potentsialu naukovooho proektu [Clusters as a modern tool for formation of innovative potential of a scientific project]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohii im. S.Z. Hzhyskoho*, Vol. 13, 4 (50), Part 5, pp. 179-182 [In Ukrainian].
16. Porter, M. (2005). *Konkurentsiia [Competition]*. Moscow: Izdat. dom "Viliams" [In Ukrainian].
17. Rozenfeld, S. (2000). *Vnedrenie klasterov v jekonomiku: ucheb. pos. [Implementation of clusters in economics: tutorial]*. Moscow: Izdatelskij dom "Viljams" [In Russian].
18. Sabluk, P.T. & Kropyvko, M.F. (2010). Klasteryzatsiia yak mekhanizm pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahrarnoi ekonomiky [Clustering as a mechanism for increasing competitiveness and social orientation of the agrarian economy]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 3-10 [In Ukrainian].
19. Sahaidak-Nikitiuk, R.V. (2014). Metodyka zonuvannya rehioniv Ukrainy za potentsiinou farmatsevtichnoiu klasteryzatsiieiu [Method of zoning regions of Ukraine for potential pharmaceutical clusterization]. *Upravlinnia, ekonomika ta zabezpechennia yakosti u farmatsii*, 1 (33), pp. 55-60 [In Ukrainian].
20. Sokolenko, S.I. (2008). Problemy i perspektyvy posylennia konkurentozdatnosti ekonomiky Ukrainy na osnovi klasteriv [Problems and prospects for increasing competitiveness of the Ukrainian economy on basis of clusters]. *Ekonomist*, 10, pp. 31-35 [In Ukrainian].
21. Chevhanova, V. & Bryzhan, I. (2002). Klasteri ta yikh ekonomichne znachennia [Clusters and their economic significance]. *Ekonomika Ukrainy*, 11, pp. 35-41 [In Ukrainian].
22. Cherep, A.V. & Pulina, T.V. (2012). Stvorennia ta rozvytok klasterynykh obiednan pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: teoriia ta praktyka [Creation and development of cluster associations of food industry enterprises: theory and practice]. Zaporizhzhia: ZNTU [In Ukrainian].
23. Cluster observatory in the EU. Retrieved from: <https://www.clusterobservatory.eu> [In English].
24. Commission staff working document SEC. (2008). Retrieved from: https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteld=2&documentType=STAFF_WORKING_PAPER&version=ALL [In English].
25. Feser, E.J. (1998). *Old and new theories of industry clusters*. London [In English].

Muzyka P.M., Kotsiumbas I.Ya., Harvas H.D. Prospects for formation of cluster structure in the veterinary pharmacy of Ukraine

The purpose of the article - to investigate the essence of the concept «cluster» and the structure of the introduction of cluster associations in the field of veterinary pharmacy of Ukraine.

Research methodology. The studies used the methods of analysis and synthesis (analysis of scientific achievements of domestic and foreign scientists in relation to "clusterization"), monographic method (assessment of the current state of the veterinary pharmacy), calculation and constructive method (the proposal to construct a cluster model in the industry), as well as abstract-logical methods (generalization and formulation of conclusions).

Research results. The classic examples of clusters in different countries are considered, and the prerequisites that can serve as the basis for creating a cluster structure in the field of veterinary pharmacy in Ukraine are analyzed.

Elements of scientific novelty. The activity of production enterprises - members of the PA "Vetpromsvyzka" Association as an example of the creation of a veterinary pharmaceutical cluster has been analyzed. The definition of the concept "cluster" is pro-

posed, taking into account peculiarities of the field of veterinary pharmacy. The need to stimulate innovation, the economic development of regions with cluster structures, the formation of a competitive environment on the market, the improvement of the state management of the branch of veterinary pharmacy, as well as the information system of the industry, provide the basis for research and the search for new approaches to solving these problems.

Practical significance. The urgency and advantages of creating a cluster structure in the field of veterinary pharmacy of Ukraine have been substantiated. Implementation of the research results will improve the economic efficiency of the industry and the competitiveness of the manufacturer. In cluster structures of veterinary pharmacy in Ukraine, it is advisable to unite all the entities involved in the production of veterinary products, with the mandatory involvement of research institutes, testing centers, educational institutions, as well as state authorities.

The application of innovative approaches based on the results of scientific research would help to bring domestic production of veterinary medicines closer to the European level. Tabl.: 1. Figs.: 3. Refs.: 25.

Keywords: cluster; branch of veterinary pharmacy; enterprise-producers; veterinary pharmaceutical cluster; innovation; market.

Muzyka Pavlo Mykhailovych - doctor of economic sciences, professor, head of I.V. Popovych department of economy of enterprise, innovations, and advisory services in AIC, Lviv National Stepan Gzhytsky University of Veterinary Medicine and Biotechnology (50, Pekarska st., Lviv)

E-mail: myzukapavlo@ukr.net

Kotsiumbas Ihor Yaroslavovych - doctor of veterinary sciences, professor, academician of NAAS, director of State Scientific-Research Control Institute of Veterinary Medicinal Products and Feed Additives (11, Donetska st., Lviv)

E-mail: dir@scivp.lviv.ua

Harvas Halyna Dmytrivna - post-graduate student of the department of economics of AIC, Lviv National Stepan Gzhytsky University of Veterinary Medicine and Biotechnology (50, Pekarska st., Lviv)

E-mail: garvac@ukr.net

Перспективы формирования кластерной структуры в отрасли ветеринарной фармации Украины

Цель статьи - исследовать сущность понятия «кластер» и структуру внедрения кластерных объединений в отрасли ветеринарной фармации Украины.

Методика исследования. В исследованиях использованы методы анализа и синтеза (анализ научных достижений отечественных и зарубежных учёных относительно «кластеризации»), монографический метод (оценка современного состояния отрасли ветеринарной фармации), расчетно-конструктивный метод (предложение построения модели кластера в отрасли), а также абстрактно-логический метод (обобщение и формулирование выводов).

Результаты исследования. Рассмотрены классические примеры кластеров в разных странах и проанализированы предпосылки, которые могут служить основой в создании кластерной структуры в отрасли ветеринарной фармации Украины.

Элементы научной новизны. Проанализирована деятельность производственных предприятий - членов ОС Ассоциации «Ветпромспилка», как пример создания ветеринарного фармацевтического кластера. Предложено определение понятия «кластер» с учётом особенностей отрасли ветеринарной фармации.

Практическая значимость. Обоснованы актуальность и преимущества в создании кластерной структуры в отрасли ветеринарной фармации Украины. Внедрение результатов исследования обеспечит повышение экономической эффективности отрасли и конкурентоспособности предприятия-изготовителя. Табл.: 1. Илл.: 3. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: кластер; отрасль ветеринарной фармации; предприятия-производители; ветеринарный фармацевтический кластер; инновация; рынок.

Музыка Павел Михайлович - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики предприятия, инноваций и информационно-консультационной деятельности в АПК имени И.В. Поповича, Львовский национальный университет ветеринарной медицины и биотехнологий имени С.З. Гжицкого (г. Львов, ул. Пекарская, 50)

E-mail: myzukapavlo@ukr.net

Коцюмбас Игорь Ярославович - доктор ветеринарных наук, профессор, академик НААН, директор Государственного научно-исследовательского контрольного института ветеринарных препаратов и кормовых добавок (г. Львов, ул. Донецкая, 11)

E-mail: dir@scivp.lviv.ua

Гарвас Галина Дмитриевна - аспирант кафедры экономики АПК, Львовский национальный университет ветеринарной медицины и биотехнологий имени С.З. Гжицкого (г. Львов, ул. Пекарская, 50)

E-mail: garvac@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 19.09.2018 р.

Фахове рецензування: 28.09.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Музыка П. М., Коцюмбас І. Я., Гарвас Г. Д. Перспективи формування кластерної структури в галузі ветеринарної фармації України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 64 — 71.

* * *

УДК 631.115.11:330.341.2 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810072>

М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук

Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні

Мета статті - розкрити методичні засади інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, означити інституційні контури механізму утвердження господарського статусу суб'єкта „сімейна ферма” з урахуванням національної інституційно-правової бази та зарубіжного досвіду інституціоналізації фермерського укладу.

Методика дослідження. В основу методики дослідження покладено теоретичні засади інституціонального аналізу економічних процесів і явищ, методологію міждисциплінарного синтезу методичних складових інституційної та класичної економічної теорії: з інституційної теорії для застосування пріоритетним визначено порівняльний метод (для узагальнення інституційних основ формалізації сімейних ферм); з економічної - метод системного і структурного аналізу (для аналітичної оцінки та структуризації інституційних, організаційних пріоритетів формалізації сімейних ферм у систему організованого ринку з урахуванням зарубіжного досвіду та тенденцій розвитку вітчизняного аграрного сектору).

Результати дослідження. Запропоновано методичні засади інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, розробки інституційних контурів формування механізму утвердження господарського статусу „сімейна ферма” з урахуванням національної інституційно-правової бази та зарубіжного досвіду інституціоналізації фермерського укладу.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку методичне представлення про інституційну формалізацію суб'єктів господарювання в аграрному секторі, що полягає у визначенні засад, узгодженні критеріїв, означенні статусу сімейної ферми як форми господарювання відповідно до норм законодавства України й аналізу зарубіжного досвіду інституціоналізації фермерського укладу.

Практична значущість. Розкриті теоретико-методичні засади інституціоналізації сімейних фермерських господарств в організованій ринковий механізм господарювання та основних критеріїв їх ідентифікації дають змогу в подальшому провадити дослідження ефективності, оцінювати перспективи їх розвитку, а також здійснювати розробку програмних напрямів політики регулювання та підтримки цієї форми господарювання. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 36.

Ключові слова: інституціоналізація; інституційна формалізація; сімейне фермерське господарство; сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи; особисті селянські господарства.

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Мамчур Володимир Анатолійович - кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Постановка проблеми. Розвиток сучасного аграрного сектору економіки України відбувається в умовах трансформаційної динаміки на усіх рівнях, зокрема і на рівні інституційної структуризації господарських суб'єктів. Вирішального значення у забез-

печенні соціально-економічного добробуту села, як середовища життя і господарювання, набуло вирішення проблеми формалізації статусу дрібних селянських господарств з метою сприяння їх конкурентоспроможній інституціоналізації в систему організованого аграрного ринку.

© М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, В.А. Мамчур, 2018

Питання вважається пріоритетним до вирішення, бо поточна економічна ситуація, дія інституційного механізму ринку характеризується динамічністю різнонаправлених змін у рівнях соціально-економічного розвитку села та сільських територій, що вирішальним чином вмотивовує активізацію процесів щодо інституційної формалізації статусу дрібних аграрних виробників у контексті впровадження такої організаційно-правової форми, як сімейна ферма. Зазначене також відповідає необхідності забезпечення сприятливого організаційно-інституційного середовища для рівноправного розвитку економічних суб'єктів різних форм господарювання.

Реалізація цілого ряду норм і зобов'язань, які взяла на себе Україна, зокрема відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС, конструктивно сприяє вирішенню проблеми інституційної формалізації і впровадження механізмів розвитку сімейного фермерства як особливого господарського укладу. Логічно було б зазначити, що інституційна формалізація поняття «сімейне фермерське господарство» в Україні здійснена у 2016 р. прийняттям Верховною Радою України змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [16]. Цим Законом запроваджені правові норми інституціоналізації сімейного фермерства, окреслено механізм організаційно-економічної легалізації особистих селянських господарств у системі аграрного ринку.

Не менш важливим у питанні залучення сімейного фермерського господарства в ринковий механізм господарювання видається досвід Спільної аграрної політики (САП) ЄС. У зв'язку з цим особливо актуальне питання проєкції інституційно-правових чинників та механізмів стимулювання розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. Зазначена проблема пропонується тут до наукового дискурсу як пріоритетна, адже заслуговує на увагу з позиції своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні й практичні аспекти проблеми розвитку сімейного фермерства та сімейних фермерських господарств зокрема посідають чільне місце зпоміж інших питань, актуальних до наукового дискурсу, що висвітлено у публікаціях досліджень таких науковців, як: Ю. Лупенко [8, 9, 30], О. Бородіна, І. Прокопа [1, 2], Ю. Бугуцький [3], П. Кулинич [8], М. Осипо-

ва [10], В. Уркевич [32], С. Хрипко [33], та ін. Певною мірою долучилися до вивчення цієї проблеми і автори статті [9, 28, 30], проте вона потребує подальшого науково-дискурсного розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проєкцію розвитку наукового дискурсу з означеної проблеми пропонуємо вибудувати перш за все в питаннях оцінки можливих пріоритетів, трансформації засад, механізму інституційної формалізації сімейних фермерських господарств у систему організованого аграрного ринку. Вважаємо, що питання інституційної формалізації сімейного фермерства як інноваційної організаційно-правової форми трансформації селянських господарств у ринковий механізм господарювання недостатньо висвітлені, зокрема ті, що стосуються пріоритету оцінювання ефективності сімейних фермерських господарств за рахунок використання нововведених інституційно-правових та фінансово-економічних механізмів регулювання і саморегулювання. На згаданий аспект проблеми і звертається дослідницька увага, застосовуючи методологію інституціонального аналізу та економічної оцінки можливої перспективи результатів інституційної формалізації нововведеної в ринкову систему координат форми господарського урядування.

Мета статті - розкрити методичні засади інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, означити інституційні контури механізму утвердження господарського статусу суб'єкта „сімейна ферма” з урахуванням національної інституційно-правової бази та зарубіжного досвіду інституціоналізації фермерського укладу.

Виклад основних результатів дослідження. Як свідчать результати наукових досліджень і підтверджує практика, сімейні фермерські господарства слід розглядати як фундаментальний чинник збереження суспільної значимості села та об'єкт соціально-економічної політики загальнонаціонального рівня. Це особливо значимий, зокрема для України, сегмент аграрного комплексу, адже наприклад селянські господарства, які вже тривалий період виконують роль самозабезпечуючого у продовольчому сегменті утворення, виробляють майже половину продукції внутрішнього споживчого ринку.

Незважаючи на те, що загалом сформованою видається структура агровиробничого

сегменту ринку в частині представлених суб'єктів, зокрема розвиток нових форм господарювання є необхідністю, яка відповідає у тому числі інституційним критеріям забезпечення їх конкурентності. Це безпосередньо стосується проблеми інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, яка назріла давно і потребує конструктивного вирішення.

Також слід зазначити, що впроваджуваний в країні напрям євроінтеграції спонукає законотворчі інституції звернути додаткову увагу на інституційне забезпечення трансформації форм натурального сільськогосподарського виробництва в підприємницької структури (сімейного типу) з метою забезпечення останнім доступу до джерел і механізмів державної підтримки, утвердження їх як повноцінних учасників аграрного ринку, реалізації підприємницького потенціалу власників таких господарюючих суб'єктів. Актуально сприятливими для вирішення ряду зазначених проблем і зокрема забезпечення інституційної формалізації сімейних фермерських господарств є внесені зміни в аграрне законодавство. Такої ж думки П. Кулинич, на переконання якого активний розвиток сімейного фермерства може забезпечуватися істотним вдосконаленням законодавства про фермерські господарства [7, с. 27].

Базовим у формалізаційному механізмі сімейного фермерства виступив Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство», передбачивши відповідний механізм стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Основна концепція його правових новацій полягає у тому, що відтепер фермерське господарство може бути організоване у формі юридичної особи або як фізична особа-підприємець [27]. Така правова зміна відповідає аграрному законодавству більшості країн-членів ЄС, згідно з яким фермерські господарства можуть набувати статусу як юридичної, так і фізичної особи (ст. 4 Регламенту (ЄС) № 1307/2013 Європейського Парламенту та Ради від 17.12.2013 р. щодо встановлення правил для прямих виплат фермерам відповідно до схем підтримки в рамках Спільної аграрної політики [36].

Так, згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство», фермерське господарство (далі - ФГ) є формою під-

приємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону. Правовими змінами ч. 5 ст. 1 передбачено, що фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства (далі - СФГ) за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України [27].

Аналіз інституційно-правового контуру інституціоналізації сімейного фермерства в Україні дозволив виокремити основні з них, які тією чи іншою мірою інтерпретують правовий вимір формалізації сімейних фермерських господарств в організаційно-економічний механізм аграрного ринку, зокрема: Конституція України [6], Господарський кодекс України [4], Сімейний кодекс України [31], Земельний кодекс України [5], Цивільний кодекс України [34], Податковий кодекс України [12], Закон України «Про фермерське господарство» [27], Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [24], Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [18], Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» [25], набираючий чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» [15], Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» [20], Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки» [26], Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств» [21], Постанова

КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва» [22], Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» [13], Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства» [23].

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі

діяльності ФОП і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно ФОП та члени його сім'ї, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Відповідно до правової формалізації в ринковому механізмі господарювання на сьогодні виокремлюється чотири форми інституціоналізації фермерського господарства (рис. 1).

Рис. 1. Форми розвитку сімейного фермерства

ФГ - фермерське господарство

СФГ - сімейне фермерське господарство

Джерело: Сформовано авторами на основі законодавчих актів [4; 14; 27].

Отже, інституційна формалізація сімейних фермерських господарств передбачає механізм самоорганізації на основі ФОПа - фізичної особи-підприємця, яким оформляється одним із членів господарства. Слід зазначити й те, що Законом вперше введено в законодавчу термінологію поняття «сімейне фермерське господарство». Такого статусу може набувати будь-яке господарство за дотримання визначених умов: а) використання при здійсненні господарської діяльності праці виключно членів такого господарства - членів однієї сім'ї; б) головою сімейного фермерського господарства може бути лише член цієї сім'ї. Окремо в Законі України «Про фермерське господарство» ст. 8 передбачено, що сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи створюється на підставі оформлення голови господарства як фізичної особи-підприємця. Члени сім'ї зобов'язані укласти договір/декларацію між собою у письмовій формі та посвідчити його нотаріально. У ч. 5 ст. 81 передбачені істотні умови, які повинні бути врегульовані сім'єю для створення сімейного фермерського господарства [27].

Не менш важливим у питанні інституціоналізації сімейного фермерства є ухвалений нещодавно ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» (№ 6490-д), визначивши нові податкові стимули для сімейного фермерства та їх соціального забезпечення, а також надання сімейним фермерським господарствам статусу платника єдиного податку четвертої групи спрощеної системи оподаткування [17].

Законом формалізовано набуття такого статусу, за умови що господарство відповідатиме сукупності ідентифікаційних критеріїв, зокрема: здійснення діяльності винятково в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону "Про фермерське господарство"; зайняття виключно виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою і постачанням; здійснення господарської діяльності (окрім постачань) за місцем податкової адреси; не використання праці найманих осіб; членами фермерського господарства такої фізичної

особи є лише члени її сім'ї: особи, які спільно проживають, пов'язані загальним побутом, мають взаємні права і обов'язки (у тому числі чоловік/дружина, діти); площа сільськогосподарських угідь у власності або користуванні, земель водного фонду в користуванні членів фермерського господарства становить не менше 2 гектари, але не більше 20 гектарів. Попри позитивні новації щодо стимулювання інституціоналізації сімейного фермерства, зокрема через віднесення їх до четвертої групи спрощеної системи оподаткування, незрозумілим у питанні ідентифікації сімейного фермерського господарства є критерій щодо мінімальної площі сільськогосподарських угідь, а саме не менше 2-х гектарів. Проте, на нашу думку, встановлений критерій у 2 гектари обмежує можливість господарюючим суб'єктам, які ідентифікуються нижче вказаного індикативного критерію, обрати зазначену форму та легалізуватися в ринковий механізм господарювання. Зокрема, йдеться про господарства, які спеціалізуються на: виробництві плодово-ягідної продукції, з площею землі до 2 га; вирощуванні овочів, зокрема закритого ґрунту. Таким чином, сформований індикативний критерій ідентифікації сімейного фермерського господарства не дозволяє таким господарствам набувати статусу сімейного, оскільки не відповідає його мінімальному значенню.

Проведені дослідження науковців відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції ННЦ «Інститут аграрної економіки» [28-30, 35] щодо функціонування організаційно-правових форм діяльності сільськогосподарських товаровиробників свідчать, що головними ідентифікаційними характеристиками сімейних ферм мають бути: граничні норми площі використовуюва-

них земельних ділянок: від 0,1 до 20 га; гранична норма власної реалізованої продукції та послуг на суму 300 тис. грн; гранична норма залучення робочої сили на разові сезонні роботи за договорами - 20 осіб; визначення голови господарства, членів господарства та використання спільної сумісної власності для його ведення на основі спільної заяви членів сім'ї, які мають намір визначити створювану сімейну ферму як основне місце своєї зайнятості; визначення членів сімейної ферми як осіб першого і другого ступеня спорідненості, які мають взаємні права та обов'язки, відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України; встановлення виду діяльності сімейної ферми - виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції, а також надання відповідних послуг громадянам і юридичним особам в обсягах, що не перевищують визначених законом граничних норм грошових надходжень.

Питання інституційної формалізації фермерських господарств найбільш гострокутово розглядається у площині проблематики їх оподаткування. Зауважимо, що не претендуючи на архізмистовне володіння цим питанням, загальноконтекстно означимо аспекти зарубіжного досвіду податкового стимулювання фермерів у Європейському Союзі. Інтерпретуючи зазначену проблематику слід вказати, що законодавчі зміни в питанні податкового стимулювання хоча й покликані стимулювати розвиток сімейного фермерства в Україні, проте ще далекі від податкових механізмів у країнах ЄС, для яких передбачено зокрема неоподаткований рівень податку з доходів фізичних осіб (табл. 1) та прямих виплат фермерам виходячи з розміру землекористування чи прямої допомоги (рис. 2).

1. Розмір неоподаткованого мінімуму (оподаткування за нульовими ставками) податку на доходи фізичних осіб в деяких країнах Європи як дієвий механізм підтримки фермерства, 2017 р.

Країна-член ЄС	Частка оподаткованого чистого доходу, EUR	Податкова ставка, %
Німеччина	До € 9000	0
	Від 9001 € до 54949 €	14 збільшуючись поступово до 42
	Від 54950 € до 260532 €	42
	Від 260533 €	45
Франція	До € 9807	0
	Від 9807 € до 27086 €	14
	Від 27086 € до 72617 €	30
	Від 72617 € до 153783 €	41
	Більше 153 783 €	45

Австрія	До 11 000 €	0
	Від 11 000 € до 18 000 €	25
	Від 18 000 € до 31 000 €	35
	Від 31 000 € до 60 000 €	42
	Від 60 000 € до 90 000 €	48
	Від 90 000 € до 1 000 000 €	50
	Більше 1 000 000 €	55

Джерело: Подоходний дохід. URL :

https://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/france/index_en.htm;

https://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/germany/index_en.htm;

https://europa.eu/youreurope/citizens/work/taxes/income-taxes-abroad/austria/index_en.htm.

Також позитивним досвідом у питанні підтримки сімейного фермерства в Україні може стати механізм підтримки розвитку сімейного фермерства в країнах ЄС. Зокрема, Спільною аграрною політикою передбачено два механізми підтримки розвитку фермерства: прямі платежі (тобто щорічні виплати фермерам з метою допомогти стабілізувати їх доходи в умовах мінливих ринкових цін і погодних умов) та ринкові заходи (для вирішення конкретних ринкових ситуацій і надання підтримки торгівлі). Не менш позитивним у спільній політиці є й передба-

чений нею значний бюджет на політику розвитку сільських районів, спрямований на досягнення збалансованого територіального розвитку та підтримки аграрного сектору, підвищення його конкурентоспроможності та інноваційності.

Так, на 2014-2020 рр. бюджет на САП становить €408,31 млрд, або 38% загального бюджету ЄС: € 308,72 - прямі платежі, €99,6 млрд - розвиток сільських територій. Прямими одержувачами підтримки є понад 7,3 млн фермерів.

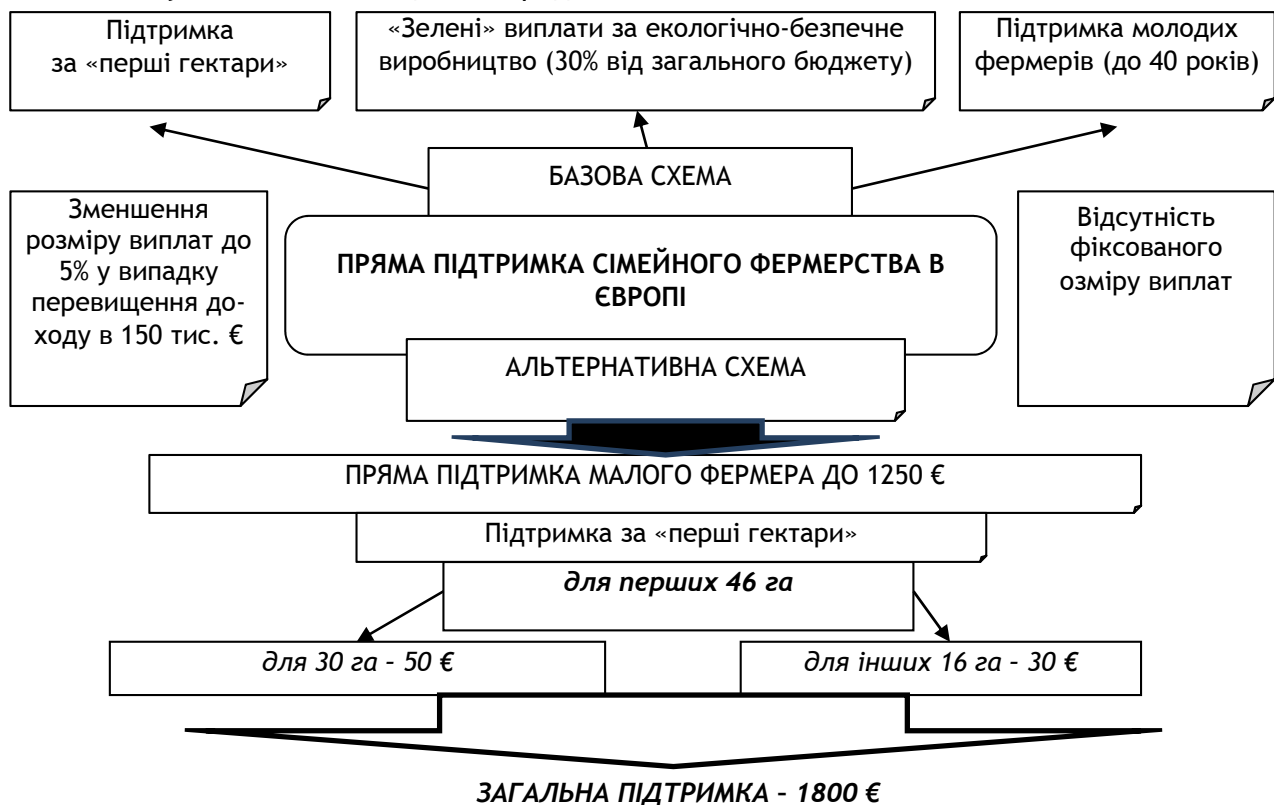

Рис. 2. Складові механізму підтримки розвитку сімейного фермерства в країнах ЄС відповідно до Спільної аграрної політики 2014-2020 рр.

Джерело: Показники моніторингу та оцінки САП. URL :

https://ec.europa.eu/agriculture/evaluation/cap-monitoring-evaluation_hr;

https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020_en;

Agricultural Policy Perspectives Brief. Overview of CAP Reform 2014-2020. 2013. № 5 URL :

https://www.google.com.ua/?gfe_rd=cr&ei=QVKgV_fdEcudZLaQk8gG#q=Overview+of+CAP+Reform+20142020.

Інституціоналізація сімейного фермерського господарства в організованій аграрний ринок безпосередньо пов'язана із земельними відносинами. Тому необхідною передумовою легалізації сімейного фермерського господарства є вирішення питання його державної реєстрації через інституційну вимогу щодо підтвердження факту відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) і документальне оформлення прав на землю. Зазначена інституційно-правова вимога відображена в ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство», а саме: фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, за умови набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою [27].

Відповідна вимога, яка забезпечує реалізацію механізму інституціоналізації сімейного фермерського господарства як господарюючого суб'єкта, врегульовується Проектом Закону № 7060 «Про внесення змін до Земельного кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення і розвитку сімейних фермерських господарств та припинення корупційних зловживань у сфері розпорядження землями державної та комунальної власності», передбачивши: спрощений доступ до земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для громадян України, які виявили бажання започаткувати та вести або розширити вже створене сімейне фермерське господарство; створення більш сприятливих умов для набуття громадянами України земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності для ведення фермерського господарств з метою створення та розвитку сімейних фермерських господарств; зменшення корупції в земельних відносинах шляхом запровадження суттєвих обмежень у використанні та обтяжень речових прав на земельні ділянки, набуті у приватну власність в порядку безоплатної приватизації із земель державної та комунальної власності, а також одержаних у користування у поза аукціонному порядку. Запропонувавши відповідні зміни до

Земельного кодексу України [5], а також Законом України №1012-VIII «Про внесення змін до Земельного кодексу України щодо проведення земельних торгів» [11], від 18.02.16 р., яким передбачено низку змін, зокрема зменшення переліку земель, які не підлягають передачі у власність та користування на земельних торгах, до витрат переможця додано витрати на підготовку земельної ділянки до торгів тощо, який набрав чинності 3 квітня 2016 р.

Слід зазначити, що у функціонально-програмному аспекті питання інституціоналізації сімейного фермерства в Україні знайшло відображення в Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 [26].

Проте законодавчі акти здебільшого спрямовані на стимулювання насамперед фермерських господарств змінивши відповідну формалізацію організаційно-правової форми господарювання. Не винятком є вже згадувана Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, встановивши відповідний індикативний показник на рівні не менше 100 га, що само по собі виключає з механізму фінансової підтримки сімейних фермерських господарств, індикативний показник ідентифікації яких закріплено в межах 2-20 га.

Сімейне фермерське господарство, формалізувавшись у ринкове середовище господарювання, збільшивши чисельність фермерів в Україні, в ринковому механізмі господарювання повністю позбавлене державної підтримки. Отже, на сьогодні сімейні фермерські господарства, хоча й частково забезпечені додатковими фінансовими преференціями, не мають можливості отримати державну підтримку поряд із фермерськими господарствами відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, оскільки не відповідають формалізованому критерію його ідентифікації, а саме встановленому розміру в 100 га.

Рядом кодифікованих актів України наводяться відповідні положення щодо ідентифікації статусу суб'єктів аграрного господарювання, не виключенням є і категорія «фермерські» (табл. 2).

2. Інституційно-правова ідентифікація суб'єктів аграрного господарювання категорії «фермерські»

Категорія статусу і розмір	Формальні ознаки структуризації			
	Формальна ознака ідентифікації розміру		Імплементація економічних результатів діяльності у формах статистичної звітності	
	Згідно з Господарським кодексом [4], (ст. 55)	Згідно з фінансовою звітністю [14] ст. 2 (загальна система оподаткування)		
Фермерські господарства		показники підприємства на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв:		
великі, з них				
Фізична особа - підприємець	1) середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб;	1) середня кількість працівників - понад 250 осіб;	Великим, середнім сільськогосподарським підприємством є підприємство, розмір якого дорівнює, або перевищує порогові значення хоча б за одним із таких статистичних критеріїв: 1) площа сільськогосподарських угідь - 200 гектарів; 2) чисельність великої рогатої худоби - 50 голів; 3) чисельність свиней - 50 голів; 4) чисельність овець або кіз - 50 голів; 5) чисельність птиці - 500 голів; 6) кількість працюючих у сільському господарстві - 20 осіб; 7) обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства - 150 тис. грн	Форма № 2-ферм Звітність необов'язкова
Юридична особа	2) річний дохід від діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ	2) чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - понад 40 млн євро; 3) балансова вартість активів - понад 20 млн євро		Форма № 50-сг 1) кількість працюючих більше 50 осіб; 2) площа угідь більше 1000 га
середні, з них				
Фізична особа - підприємець	1) середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) коливається між 51 та 249 особами;	1) середня кількість працівників - до 250 осіб; 2) чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 40 млн євро; 3) балансова вартість активів - до 20 млн євро	3) чисельність свиней - 50 голів; 4) чисельність овець або кіз - 50 голів; 5) чисельність птиці - 500 голів; 6) кількість працюючих у сільському господарстві - 20 осіб; 7) обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства - 150 тис. грн	Форма № 2-ферм Звітність необов'язкова
Юридична особа	2) річний дохід від діяльності є сумою, еквівалентною від 10 до 50 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ			Форма № 50-сг 1) кількість працюючих більше 50 осіб 2) площа угідь більше 1000 га
малі, з них				
Фізична особа - підприємець	1) середня кількість працівників за звітний період не перевищує 50 осіб;	1) середня кількість працівників - до 50 осіб. 2) чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 млн євро; 3) балансова вартість активів - до 4 млн євро	Малим сільськогосподарським підприємством є підприємство, розмір якого менше порогових значень хоча б за одним з тих же статистичних критеріїв	Форма № 2-ферм Звітність необов'язкова
Юридична особа	2) річний дохід від діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ			Форма № 2-ферм
у т.ч. мікро-, з них				
Фізична особа - підприємець	1) середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб;	1) середня кількість працівників - до 10 осіб; 2) чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 700 тис. євро; 3) балансова вартість активів - до 350 тис. євро		Форма № 2-ферм Звітність необов'язкова
Юридична особа	2) річний дохід від діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ			Форма № 2-ферм

*Джерело: Сформовано авторами на основі аналізу законодавчих актів.

Дослідивши організаційно-інституційну ідентифікаційну структуру суб'єктів аграрного господарювання категорії «фермерські», можна стверджувати про відсутність їх розподілу за критерієм фактичного розміру. Йдеться про ідентифікацію господарств відповідно до розмірних класів, як -

то в країнах ЄС, де базовими критеріями ідентифікації фермерських господарств виступають економічний та натуральний показники - поділ ферм здійснюється з урахуванням двох показників: економічного та фактичного, що забезпечує більшу ефективність їх ідентифікації (табл. 3).

3. Типологізація фермерських господарств за класами економічного та фізичного розміру в країнах Європейського Союзу

За економічним розміром на основі стандартного випуску в євро	За фізичним розміром, що базується на використаній сільськогосподарській ділянці в гектарах
Дуже маленькі ферми: <2000 євро	Дуже маленькі ферми: <2 га
Малі ферми: 2 000 євро - <8000 євро	Малі ферми: 2 гектари - <20 гектарів
Середні господарства: 8 000 євро - <25 000 євро	Середні господарства: 20 гектарів - <100 гектарів
Великі ферми: 25 000 євро - <100 000 євро	Великі ферми: ≥ 100 гектарів
Дуже великі ферми: ≥ 100 000 євро	

Джерело: Малі та великі ферми в ЄС - статистичні дані з опитування структури ферм. URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Small_and_large_farms_in_the_EU_statistics_from_the_farm_structure_survey.

Висновки. Сімейне фермерське господарство на сьогодні визначене як форма підприємницької діяльності, що залежно від площі землі, яка використовується, та обсягу реалізованої продукції проводиться як зі створенням, так і без створення юридичної особи членами ОСГ з метою організації товарного виробництва та задоволення особистих потреб. Вироблена й перероблена продукція є власністю сімейної ферми. Підприємницькі форми сімейної ферми покликані підвищити мотивацію селян до набуття ними статусу офіційних учасників організованих ринків продукції та кредитних ресурсів, одержувачів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, активних учасників програм розвитку сільських територій тощо.

Вважаємо, що сімейне фермерське господарство є діяльністю, направленою першочергово на забезпечення задоволення власних потреб сім'ї, опосередковане мотивацією отримати прибуток, за своєю приро-

дою і класичним представленням є ринковим інститутом, дією якого опосередковується суспільним прогресом, системним, постійним підвищенням рівня валового виробництва аграрної продукції та відповідного рівня продовольчого забезпечення. Поряд із цим аграрне підприємництво загалом, й мале як потенційно найбільш конкурентна його форма, завдяки своїй мобільності, є індикатором оцінки галузевого, а у випадку України - загальнонаціонального рівня добробуту, адже аграрний сектор сьогодні формує значну частину ВВП країни. Тому основним напрямом трансформації ОСГ в ринкове середовище повинна стати трансформація їх у сімейні фермерські господарства. Окрім правової їх інституціоналізації в господарське право, назріла проблема формування дієвого механізму фінансового стимулювання трансформації господарств населення у суб'єкти підприємства для уможливлення державної фінансової підтримки таких сільгосптоваровиробників.

Список бібліографічних посилань

1. Бородіна О., Прокопа І. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Новини Агро Інвест* URL : <http://www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|3315&ntype=agsector>.
2. Бородіна О., Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії. URL : https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-_.html.
3. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 1998. № 6. С. 25-28.
4. Господарський кодекс України : редакція Кодексу від 16.01.2003 № 436-IV (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n332> (дата звернення : з 17.09.2018).

References

1. Borodina, O. & Prokopa, I. (n.d.). Simeini fermerski hospodarstva: problemy formalizatsii [Family farms: problems of formalization]. *Novyny Ahro Invest*. Retrieved from: <http://www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|3315&ntype=agsector> [In Ukrainian].
2. Borodina, O. & Prokopa, I. (n.d.). Pidtrymka simeynoho fermerstva: hasla i dii [Support for family farming: slogans and actions]. *Dt.Ua*. Retrieved from: https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-_.html [In Ukrainian].
3. Buhutskyi, Yu.O. (1998). Rozvytok fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Development of darms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 25-28 [In Ukrainian].

5. Земельний кодекс України : редакція Кодексу від 25.10.2001 № 2768-III (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення : з 17.09.2018).

6. Конституція України : редакція Конституції від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (із змінами) База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 17.09.2018).

7. Кулинич П. Ф. Сімейні фермерські господарства у виробничій інфраструктурі сільських територій України: правові проблеми створення та діяльності. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х., 2014. С. 47-50.

8. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. Економіка*. 2015. Вип. 2(2). С. 30-34.

9. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Кісіль М. І., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2014. 58 с.

10. Осипова М. М. Питання розвитку сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 20-23.

11. Офіційний Веб-портал Верховної Ради України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62449/.

12. Податковий кодекс України : редакція Кодексу від 02.12.2010 № 2755-VI (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення : з 17.09.2018).

13. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва : Постанова КМУ від 01.03.2017 № 130 (зі змінами). База «Законодавство України» / КМУ. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF> (дата звернення : 18.09.2018).

14. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон від 16.07.1999 № 996-XIV (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення : з 18.09.2018).

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні : Закон України від 10.07.2018 № 2498-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19> (дата звернення : з 18.09.2018).

16. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.

17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закону України від 10.07.2018 № 2497-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19> (дата звернення : з 17.09.2018).

18. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення : з 17.09.2018).

19. Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств від 09.11.2011 № 289 : Наказ Державної служби статистики України. URL : https://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2011/289/289.htm (дата звернення : 17.09.2017).

4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : redaktsiia Kodeksu vid 16.01.2003 № 436-IV (iz zminamy) [The Commercial Code of Ukraine from 16.01.2003, No. 436-IV (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n332> [In Ukrainian].

5. Zemelnyi kodeks Ukrainy : redaktsiia Kodeksu vid 25.10.2001 № 2768-III (iz zminamy) [Land Code of Ukraine from 25.10.2001, No. 2768-III (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [In Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy : redaktsiia Konstytutsii vid 28.06.1996 № 254k/96-VR (iz zminamy) [Constitution of Ukraine: version of the Constitution from 28.06.1996, No. 254k/96-BP (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].

7. Kulynych, P.F. (2014). Simeini fermerski hospodarstva u vyrobnychii infrastrukturi silskykh terytorii Ukrainy: pravovi problemy stvorennia ta diialnosti [Family farms in the industrial infrastructure of rural areas of Ukraine: legal problems of creation and activity]. *Aktualni problemy ekolohichnykh, zemelnykh ta ahrarnykh pravovidnosyn: teoretyko-metodolohichni y prykladni aspekty: materialy "kruhloho stolu"*. (pp. 47-50). Kharkiv [In Ukrainian].

8. Lupenko, Yu.O. (2015). Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: prohozy ta perspektyvy [Development of the agrarian sector of Ukraine's economy: projections and prospects]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Ser. Ekonomika*, 2(2), pp. 30-34 [In Ukrainian].

9. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Kisil, M.I., Zaiats, V.M., et al. (2014). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii simeinykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka)* [Methodical recommendations on organization of family farms in Ukraine (on the example of farms producing milk)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

10. Osypova, M.M. (2017). Pytannia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv [Issues of development of family farms]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, 22, Part 2, pp. 20-23 [In Ukrainian].

11. Verkhovna Rada Ukrainy [The Verkhovna Rada of Ukraine]. *Rada.Gov.Ua*. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62449 [In Ukrainian].

12. Podatkovyi kodeks Ukrainy : redaktsiia Kodeksu vid 02.12.2010 № 2755-VI (iz zminamy) [The Tax Code of Ukraine from 2.12.2010, No. 2755-VI (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [In Ukrainian].

13. Poriadok vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dla chastkovoї kompensatsii vartosti silskohospodarskoї tekhniki ta obladnannia vitchyznianoho vyrobnytstva : Postanova KМУ vid 01.03.2017 № 130 (zi zminamy) [Procedure for using funds provided in the state budget for partial compensation of the cost of agricultural machinery and equipment of domestic production: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 01.03.2017, № 130 (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF> [In Ukrainian].

14. Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : Zakon vid 16.07.1999 № 996-XIV (iz zminamy) [On accounting and financial reporting in Ukraine: Law of Ukraine from 16.07.1999, No. 996-XIV (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [In Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyrishennia pytannia kolektyvnoi vlasnosti na zemliu, udoskonalennia pravyl zemlekorystuvannia u masyvakh zemel silskohospodarskoho pryznachennia, zapobihannia reiderstvu ta stymuliuвання zroshennia v Ukraini : Zakonu Ukrainy vid 10.07.2018 № 2498-VIII [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding a solution of the issue of collective ownership of land, improvement of land use rules in massifs of agricultural land, prevention of raiding, and stimulation of irrigation in Ukraine: Law of Ukraine from 10.07.2018, No. 2498-VIII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19> [In Ukrainian].

20. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова КМУ від 25.08.2004 № 1102 (зі змінами). База «Законодавство України» / КМУ. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF> (дата звернення : 18.09.2018).

21. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств : постанова КМУ від 07.02.2018 № 106. База «законодавство України» / ВРУ. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF> (дата звернення : 01.08.2018).

22. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва : Постанова КМУ від 7.02. 2018 р. № 107 (зі змінами). База «Законодавство України» / КМУ. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/107-2018-%D0%BF> (дата звернення : 18.09.2018).

23. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства : Постанова КМУ від 15 липня 2005 р. № 587 (із змінами). База даних «Законодавство України» / КМУ. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF> (дата звернення : 18.09.2018).

24. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 №2464-VI (із змінами) База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення: 20.07.2018).

25. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР IV (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення : з 18.09.2018).

26. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 10. Ст. 190.

27. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV, в ред. від 01.05.2016 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

28. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін. ; за ред. Шпикуляк О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

29. Розвиток селянських господарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки / М. Й. Малік, М. М. Кропивко, В. А. Мамчур та ін. ; за ред. Маліка М. Й. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.

30. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення: наукова доповідь / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Шпикуляк О. Г. та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.

31. Сімейний кодекс України : редакція Кодексу від 10.01.2002 № 2947-III (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення : з 17.09.2018).

32. *Уркевич В. Ю.* Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. Право*. Київ, 2016. Вип. 243. С. 67-75.

33. *Хрипко С.* Сімейні фермерські господарства: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 36-39.

34. Цивільний кодекс України : редакція Кодексу від 16.01.2003 № № 435-IV (із змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення : з 17.09.2018).

35. Lesia, V. Zaboranna. Diversification of business activities in rural areas according to the concept of sustainable development [Text]. *Actual Problems of Economics*. 2015. Vol. 10. Pp. 129-140.

16. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerske hospodarstvo" shchodo stymuluvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv : Zakon Ukrainy vid 31 bereznia 2016 roku № 1067-VIII [On amendments to Law of Ukraine "On farm" on stimulation of establishment and activity of family farms: Law of Ukraine from 31.03.2016, No. 1067-VIII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stymuluvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv : Zakonu Ukrainy vid 10.07.2018 № № 2497-VIII [On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts of Ukraine on stimulating creation and operation of family farms: Law of Ukraine from 10.07.2018, No. 2497-VIII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2497-19> [In Ukrainian].

18. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 № 1877-IV (iz zminamy) [On state support to agriculture in Ukraine: Law of Ukraine from 24.06.2004, No. 1877-IV (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> [In Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Metodolohichnykh polozhen z orhanizatsii derzhavnykh statystychnykh sposterezhen zi statystyky silskohospodarskykh pidpriemstv vid 09.11.2011 № 289 : Nakaz Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [On approval of methodological regulations on organization of state statistical observations on agricultural enterprise statistics: Order of the State Statistics Committee of Ukraine from 28.11.2011, No. 289:]. *State Statistcs Service of Ukraine*. Retrieved from: https://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2011/289/289.htm [In Ukrainian].

20. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dla nadannia pidtrymky fermerskym hospodarstvam : Postanova KМУ vid 25.08.2004 № 1102 (iz zminamy) [On approval of the procedure for using the funds envisaged in the state budget to support farmers: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 25.08.2004, No. 1102 (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF> [In Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dla nadannia finansovoi pidtrymky rozvytku fermerskykh hospodarstv : postanova KМУ vid 07.02.2018 № 106 [On approval of the procedure for using funds provided in the state budget for financial support for development of farms: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 10.02.2018, No. 106]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF> [In Ukrainian].

22. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dla pidtrymky haluzi tvarynnytstva : Postanova KМУ vid 7.02.2018 r. № 107 (zi zminamy) [On approval of the procedure for using the funds provided for in the state budget to support the livestock sector: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 7.02.2018, No. 107 (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/107-2018-%D0%BF> [In Ukrainian].

23. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dla rozvytku vynohadarstva, sadivnytstva i khmeliarstva : Postanova KМУ vid 15 lypnia 2005 r. № 587 (iz zminamy) [On approval of the procedure for using funds provided in the state budget for development of viticulture, horticulture and hops: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 15.07.2005, No. 587 (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"*. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF> [In Ukrainian].

36. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009 // OJ L 347/608 20.12.2003: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://eurlex.europa.eu>.

24. Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannya : Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 №2464-VI (iz zminamy) [On collection and registration of a single contribution to the compulsory state social insurance: Law of Ukraine from 08.07.2010, No. 2464-VI (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> [In Ukrainian].

25. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 № 469/97-VR IV (iz zminamy) [On agricultural cooperatives: Law of Ukraine 17.07.1997, No. 469/97-VR IV (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].

26. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoï kooperatsii na 2018-2020 roky : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.09.2017 [On approval of the Concept of development of farms and agricultural cooperatives for 2018-2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 13.09.2017]. (2017). *Uriadovyi kurier*, 10, p. 190 [In Ukrainian].

27. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 973-IV [On farm: Law of Ukraine from 19.06.2003, No. 973-IV]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].

28. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist : monohrafiia* [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness: monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

29. Malik, M.Yo., Kropyvko, M.M., Mamchur, V.A., et al. (2017). *Rozvytok selianskykh hospodarstv v umovakh transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky* [Development of peasant farms in conditions of transformation of the agrarian sector of economy]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

30. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Shpykuliak, O.H., et al. (2018). *Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia : naukova dopovid* [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

31. Simeinyi kodeks Ukrainy : redaktsiia Kodeksu vid 10.01.2002 № 2947-III (iz zminamy) [The Family Code of Ukraine from 10.01.2002, No. 2947-III (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> [In Ukrainian].

32. Urkevych, V.Yu. (2016). Pravovi aspekty stvorennia ta funktsionuvannia simeinykh fermerskykh hospodarstv [Legal aspects of the establishment and functioning of family farms]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii "Pravo"*, 243, pp. 67-75 [In Ukrainian].

33. Khrypko, S. (2015). Simeini fermerski hospodarstva: problemy pravovoho rehuliuвання [Family farms: problems of legal regulation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 9, pp. 36-39 [In Ukrainian].

34. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : redaktsiia Kodeksu vid 16.01.2003 № 435-IV (iz zminamy) [Civil Code of Ukraine from 16.01.2003, No. 435-IV (amended)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [In Ukrainian].

35. Lesia, V. Zaburanna (2015). Diversification of business activities in rural areas according to the concept of sustainable development: *Actual Problems of Economics*. Vol. 10. Pp. 129-140 [In English].

36. Regulation (EU) No. 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009. *Eurlex*. Retrieved from: <http://eurlex.europa.eu> [In English].

The purpose of the article is to reveal methodological principles of institutional formalization of family farms, to define institutional contours for establishing mechanism of economic status of a subject "family farm" taking into account the national institutional and legal basis and the foreign experience for institutionalizing the farm structure.

Research methods. The research basis are the theoretical foundations of the institutional analysis of economic processes and phenomena, the methodology of interdisciplinary synthesis of methodical components of the institutional and classical economic theory, namely: from the institutional theory for prioritization has been determined the comparative method (for generalization of the institutional foundations for formalization of family farms); from an economic point of view authors have highlighted the method of systematic and structural analysis (for analytical assessment and structuring of institutional and organizational priorities for formalization of family farms in the system of organized market taking into account foreign experience and development trends of the domestic agrarian sector).

Research results. Methodical principles for institutional formalization of family farms, development of institutional contours for formation of a mechanism for an establishment of the economic status of "family farm" have been proposed, taking into account the national institutional and legal basis and the foreign experience for institutionalization of the farm structure.

Elements of scientific novelty. Methodical conception of an institutional beginning of formalization of business entities in the agrarian sector has gained further development. It consists from principles' defining, harmonizing of criteria, defining status of family farm as a form of management in accordance with the norms of Ukrainian legislation and the foreign experience for institutionalizing of farm structure.

Practical significance. Theoretical and methodological foundations for institutionalization of family farms in the organized market mechanism of management and main criteria for their identification make it possible to carry out further research on efficiency, evaluate prospects for their development, as well as develop directions of a policy of regulation and support of this management form. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 36.

Keywords: institutionalization; institutional formalization; family farm; family farm without legal entity status; private peasant farms.

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Mamchur Volodymyr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, deputy head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Малик Н.И., Шпикуляк А.Г., Мамчур В.А. Институциональная формализация развития семейных фермерских хозяйств в Украине

Цель статьи - раскрыть методические основы институциональной формализации семейных фермерских хозяйств, обозначить институциональные контуры механизма утверждения хозяйственного статуса субъекта "семейная ферма" с учетом национальной институционально-правовой базы и зарубежного опыта институционализации фермерского уклада.

Методика исследования. В основу методики исследования положены теоретические основы институционального анализа экономических процессов и явлений, методологию междисциплинарного синтеза методических составляющих институциональной и классической экономической теории: с институциональной теории для применения приоритетным определен сравнительный метод (для обобщения институциональных основ формализации семейных ферм); с экономической - метод системного и структурного анализа (для аналитической оценки и структурирования институциональных, организационных приоритетов формализации семейных ферм в систему организованного рынка с учетом зарубежного опыта и тенденций развития отечественного аграрного сектора).

Результаты исследования. Предложены методические основы институциональной формализации семейных фермерских хозяйств, разработки институциональных контуров формирования механизма утверждения хозяйственного статуса "семейная ферма" с учетом национальной институционально-правовой базы и зарубежного опыта институционализации фермерского уклада.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие методическое представление об институциональном начале формализации субъектов хозяйствования в аграрном секторе, которое заключается в определении принципов, согласовании критериев, определении статуса семейной фермы как формы хозяйствования в соответствии с нормами законодательства Украины и анализа зарубежного опыта институционализации фермерского уклада.

Практическая значимость. Раскрытые теоретико-методические основы институционализации семейных фермерских хозяйств в организованный рыночный механизм хозяйствования и основных критериев их идентификации позволяют в дальнейшем проводить исследования эффективности, оценивать перспективы их развития, а также осуществлять разработку программных направлений политики регулирования и поддержки этой формы хозяйствования. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 36.

Ключевые слова: институционализация; институциональная формализация; семейное фермерское хозяйство; семейное фермерское хозяйство без статуса юридического лица; личные крестьянские хозяйства.

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Мамчур Владимир Анатольевич - кандидат экономических наук, заместитель заведующего отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 04.10.2018 р.

Фахове рецензування: 11.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72 – 85.

*** Новини АПК

Поглиблення співпраці між Мінагрополітики та ФАО сприятиме досягненню глобальних цілей сталого розвитку

Україна взяла участь у роботі 26-ої сесії Комітету ФАО з сільського господарств в м. Рим (Італія) з вирішення глобальних проблем у галузі сільського господарства, харчування та розробки пропозицій щодо узгоджених дій держав-членів ФАО. Ключовими завданнями цієї сесії було визначено забезпечення сталого виробництва продовольства та ведення сільського господарства, адаптованого до умов змін клімату.

«Людство постало перед безпрецедентним подвійним викликом: необхідність викорінення голоду і пом'якшення наслідків впливу зміни клімату на аграрне виробництво. Підтримуючи Стратегію ФАО щодо зміни клімату, направлену на стимулювання глобальних перетворень в підтримку сталого сільського господарства, Україна впроваджує національну Стратегію державної політики у сфері адаптації до змін клімату на період до 2030 року», - зазначила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Олена Ковальова під час зустрічі з Генеральним директором ФАО Жозе Граціану да Сілва в рамках роботи 26-ої сесії Комітету.

Паном Жозе Граціану да Сілва підтримано напрями діяльності Міністерства в межах Рамкової програми співробітництва між Україною та ФАО на 2016-2019 роки, зокрема, розвиток органічного виробництва, земельна реформа, підтримка малих та середніх виробників, а також зусилля, направлені для забезпечення епізоотичного та фітосанітарного благополуччя в рамках глобальної ініціативи попередження транскордонних і нових виникаючих загроз для сільського господарства і продовольчих систем.

«Ефективне співробітництво з ФАО визначається Україною як важливий чинник при формуванні як продовольчої, так і зовнішньоекономічної стратегії розвитку країни. Для розширення співпраці з міжнародною організацією у Мінагрополітики готуються пропозиції до проекту Програми співробітництва ФАО з Україною на 2020-2023 роки», - резюмувала Олена Ковальова.

Довідково. Комітет із сільського господарства (КСХ) є одним з керівних органів ФАО, що забезпечує загальне керівництво в сфері розробки політики та нормотворчої діяльності з питань, що стосуються сільського господарства, тваринництва, продовольчої безпеки, харчування, розвитку сільських регіонів і управління природними ресурсами. Заснований в 1971 р. Комітет складається з більш ніж 100 країн-членів і зазвичай провадить наради один раз на два роки, але при необхідності може проводити і додаткові сесії.

Порядок денний поточної 26-ої сесії Комітету ФАО передбачав розгляд питань забезпечення сталого глобального виробництва продовольства (стійкі продовольчі системи, агроєкологія, підвищення привабливості сільських районів), а також ведення раціонального адаптованого сільського господарства (Стратегія ФАО щодо зміни клімату, проблеми дефіциту води, збереження біорізноманіття).

Прес-служба Мінагрополітики

О.В. КАЛІНІЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Теоретична сутність категорій «енергетична ефективність» та «енергетична ефективність у рослинництві»

Мета статті – розкрити сутність категорій «енергетична ефективність» та «енергетична ефективність у рослинництві», класифікації рівнів енергетичної ефективності. Обґрунтувати методiku оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва в Україні. Здійснити енергетичну оцінку технологій виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні (зона Лісостепу).

Методика дослідження. У процесі дослідження використані наступні методи: абстрактно-логічний (при визначенні сутності показників енергетичної ефективності виробництва сільськогосподарських культур); монографічний (при вивченні енергетичної ефективності сільськогосподарських культур); виявлення чинників, що впливають на ефективність виробництва сільськогосподарських культур); розрахунково-конструктивний (розробка алгоритму розрахунку енергомисткості виробництва сільськогосподарських культур); порівняльного аналізу (у процесі аналізу енергетичної ефективності виробництва сільськогосподарських культур); енергетичного аналізу (енергетична оцінка технологій виробництва сільськогосподарських культур).

Результати дослідження. Обґрунтовано класифікацію видів енергії (енергія живої праці, поновлювана та неоновлювана енергія) у процесі виробництва сільськогосподарських культур. Виокремлено основні чинники, які впливають на енергетичну ефективність виробництва продукції рослинництва: біокліматичні умови, рівень розвитку технологій, рівень технічного забезпечення, організаційно-економічні. Визначено тенденції та закономірності енергоспоживання в процесі виробництва сільськогосподарських культур. Встановлено переваги впровадження енергетичної оцінки в аграрних підприємствах України.

Елементи наукової новизни. Вперше обґрунтовано класифікацію видів енергії у процесі виробництва сільськогосподарських культур. На відміну від існуючих положень, виділено такі види енергії: поновлювана (сонячна енергія, енергопотенціал ґрунту, температура повітря і ґрунту); неоновлювана (енергетичні ресурси; енергія, уречевлена в мінеральних та органічних добривах, пестицидах; енергія, уречевлена в насінні; енергія, уречевлена в техніці та обладнанні; енергія, уречевлена в будівлях та спорудах); енергія живої праці. Вперше обґрунтовано класифікацію енергії як активу відповідно до застосування оціночних підходів. На відміну від існуючих положень, при застосуванні класичних оціночних підходів енергію як актив можна розглядати в ресурсному (згідно із витратним підходом), результативному (за дохідним підходом) та порівняльному аспектах. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо категорії «енергетична ефективність», яка відображає співвідношення між обсягом виробництва сільськогосподарської продукції, що відповідає чинним стандартам якості, та величиною сукупних витрат енергії за умови дотримання вимог щодо охорони навколишнього середовища. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо категорії «енергетична ефективність у рослинництві», яка може бути визначена як ступінь оптимізації сукупних витрат енергії з розрахунку на одиницю продукції рослинництва або земельної площі в обробітку, здійснених без погіршення якості за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище.

Практична значущість. Запропонована методика оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва може застосовуватися при порівняльній оцінці ефективності використання природних ресурсів, енергетичних витрат та отриманої енергетичної цінності різних видів сільськогосподарської продукції. Здійснено енергетичну оцінку технологій виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні (зона Лісостепу). Табл.: 2. Рис.: 5. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: енергія; енергетична оцінка; енергетична ефективність; енергетична ефективність у рослинництві; сукупні енергетичні витрати; енергетичний прибуток; енергетична рентабельність; коефіцієнт енергетичної ефективності; енергомисткість, енерговіддача.

Калініченко Олександр Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Полтавська державна аграрна академія (м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3)
E-mail: kalinichenko.oleksandr.v@gmail.com

Постановка проблеми. Рослинництво являє собою складну еколого-економічну систему, відтворення в якій базується на вико-

ристанні трудових, земельних, інформаційних та енергетичних ресурсів. Це вимагає залучення переважно вичерпних матеріальних засобів та енергетичних ресурсів, вартість яких постійно зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти енергетичної оцінки аграрного виробництва та підвищення його енергетичної ефективності висвітлені у працях С. Акдеміра, Г. Акчаоза, Г. Кізілая [6], В. К. Буги, Г. Ф. Добиша, А. А. Мицкевича [2], Г. Газемі-Мобтакера, А. Кейгані, А. Мохаммаді, С. Рафі, А. Акрама [7], В. В. Гришка, В. І. Перебийніса, В. М. Рабштини [3], Т. М. Джексона, М. А. Ханджари, С. Хана, М. М. Хафіза [8], М. Р. Джонса [9], О. К. Медведовського, П. І. Іваненка [5], Ю. О. Тараріко, О. Ю. Несмашної, О. М. Берднікова, Л. Д. Глуценка, Г. І. Личука [1], М. А. Хана, С. Хана, С. Мустаки [10] та інших. Наукові дослідження спрямовані на визначення енергоємності при виробництві сільськогосподарської продукції, а також її енергетичної ефективності. Автори по-різному трактують категорію «енергетична ефективність» та мають різні точки зору на показники, що характеризують енергетичну ефективність виробництва сільськогосподарської продукції. Це потребує подальшого теоретико-методологічного опрацювання енергетичної оцінки виробництва продукції рослинництва.

Мета статті - розкрити сутність категорій «енергетична ефективність» та «енергетична ефективність у рослинництві», класифікації рівнів енергетичної ефективності. Обґрунтувати методику оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва в Україні. Здійснити енергетичну оцінку технологій виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні (зона Лісостепу).

Виклад основних результатів дослідження. Визначення енергетичної ефективності має важливе як наукове, так і практичне значення. Вказаний показник є об'єктивним індикатором ступеня ефективності діяльності аграрного підприємства, галузей, а також енергетичної доцільності та екологічної безпечності існуючих та перспективних технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

Енергетична оцінка сільськогосподарського виробництва, на відміну від вартісної, дає можливість визначати результативність здійснених витрат незалежно від спекулятивних коливань кон'юнктури ринку та інфляції.

Крім того, вона слугує перспективним підходом до оцінки енергетичної ефективності,

ті, екологічної стійкості сільськогосподарських культур та зменшення сукупних витрат енергії [10, с. 121]. Енергетична оцінка також використовується для порівняння різних виробничих систем [7, с. 367].

Проте енергетична оцінка розглядається як додатковий засіб до основного - економічного та екологічного дослідження. Причина криється у недостатній розробленості методичних підходів до енергетичної оцінки, несвоєчасній їх адаптації щодо новітніх засобів виробництва та складності впровадження у практику господарювання.

Енергетична оцінка виробництва продукції рослинництва проводиться для визначення ступеня використання засобів виробництва, сонячної радіації, ґрунтово-кліматичних умов та інших чинників, що впливають на урожайність сільськогосподарських культур, дозволяє встановити екологічно допустимі межі енергонавантаження на одиницю площі.

Рослинництво є галуззю сільського господарства, в якій відбувається процес генерування, розподілу та споживання енергії, уречевленої в чинниках виробництва.

Як особливість галузі рослинництва слід вказати унікальну здатність сільськогосподарських культур за допомогою фотосинтезу здійснювати трансформацію сонячної енергії в органічну речовину (біомасу). Тому ефективність виробництва галузі рослинництва полягає у збільшенні енергії, уречевленої в біомасі сільськогосподарських культур, у тому числі за рахунок ефективного використання енергії трудових ресурсів та корисних копалин [6, с. 473; 8, с. 729; 9, с. 339].

У процесі виробництва сільськогосподарських культур енергія живої праці, поновлювана (природна) та непоновлювана (штучна) енергія трансформуються в енергію, що акумулюється в продукції рослинництва (рис. 1).

Енергія - це узагальнена міра руху матерії. Вона є не об'єктом чи явищем, а тільки його характеристикою. Енергія не виникає та не зникає з нічого, а лише переходить з однієї форми в іншу (трансформується). Поняття «енергія» пов'язує всі явища природи. Використання матеріальних об'єктів у виробництві зумовлює застосування енергетичного еквівалента також і в господарських операціях. Первинним джерелом енергії всього живого є Сонце. Енергію можна ви-

робляти, передавати, споживати, а також вимірювати її кількість [4, с. 151].

При цьому слід враховувати, що матеріалізоване вираження енергії може мати три основні прояви (рис. 2). При застосуванні

класичних оціночних підходів енергію як актив можна розглядати в ресурсному (згідно із витратним підходом), результативному (за дохідним підходом) та порівняльному аспектах.

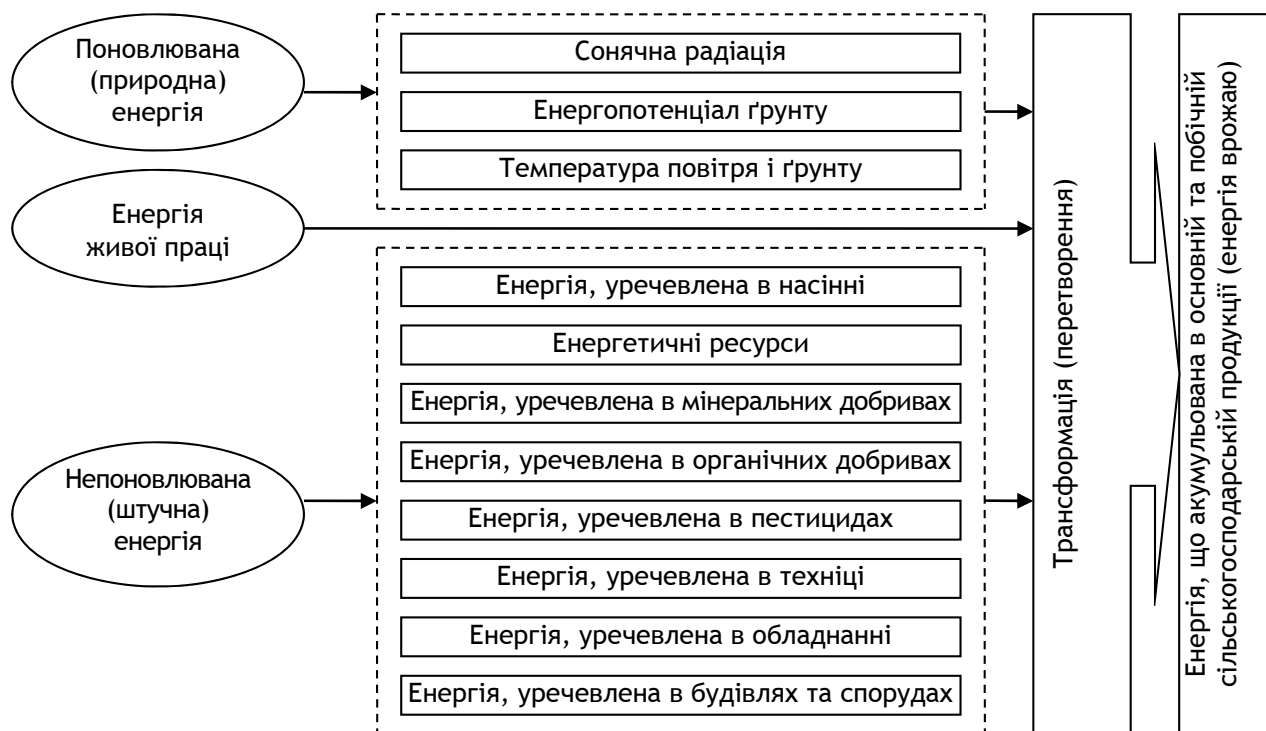

Рис. 1. Класифікація видів енергії в процесі виробництва продукції рослинництва

Джерело: Авторська розробка.

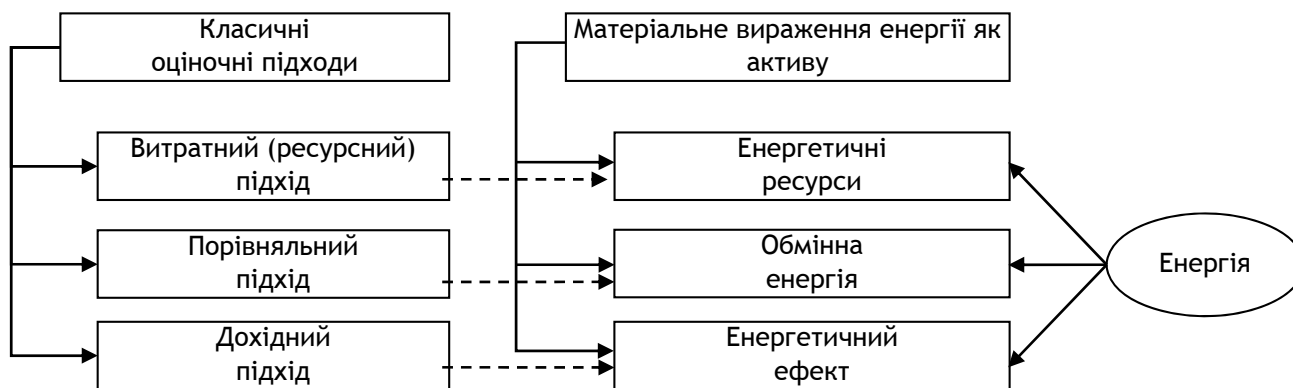

Рис. 2. Класифікація енергії як активу відповідно до застосування оціночних підходів

Джерело: Авторська розробка.

Між величиною сукупних витрат енергії та ефективністю виробництва сільськогосподарської продукції існує тісний зв'язок, максимальні значення яких обмежуються здебільшого екологічними параметрами. Це зумовлено тим, що в процесі виробництва продукції має місце рух матерії, загальною мірою якого є енергія.

У науковій літературі відсутня єдина точка зору з окремих теоретичних питань, ме-

тодики й методології дослідження енергетичної ефективності та тлумачення власне терміна «енергетична ефективність».

Енергетична ефективність - це складна, багатогранна, комплексна категорія, що відображає множинність підходів до розуміння сутності даного явища (рис. 3).

У сільськогосподарському виробництві категорія «енергетична ефективність» відображає співвідношення між обсягом вироб-

ництва сільськогосподарської продукції, що відповідає чинним стандартам якості, та величиною сукупних витрат енергії за умови дотримання вимог щодо охорони навколишнього середовища.

Категорія «енергетична ефективність у рослинництві» може бути визначена як ступінь оптимізації сукупних витрат енергії з розрахунку на одиницю продукції рослинництва або земельної площі в обробітку, здій-

снених без погіршення якості за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище.

Становлення досягнутого рівня енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва дозволяє оцінити раціональне використання природного і ресурсного потенціалів галузі рослинництва в масштабах окремого аграрного підприємства, району, області.

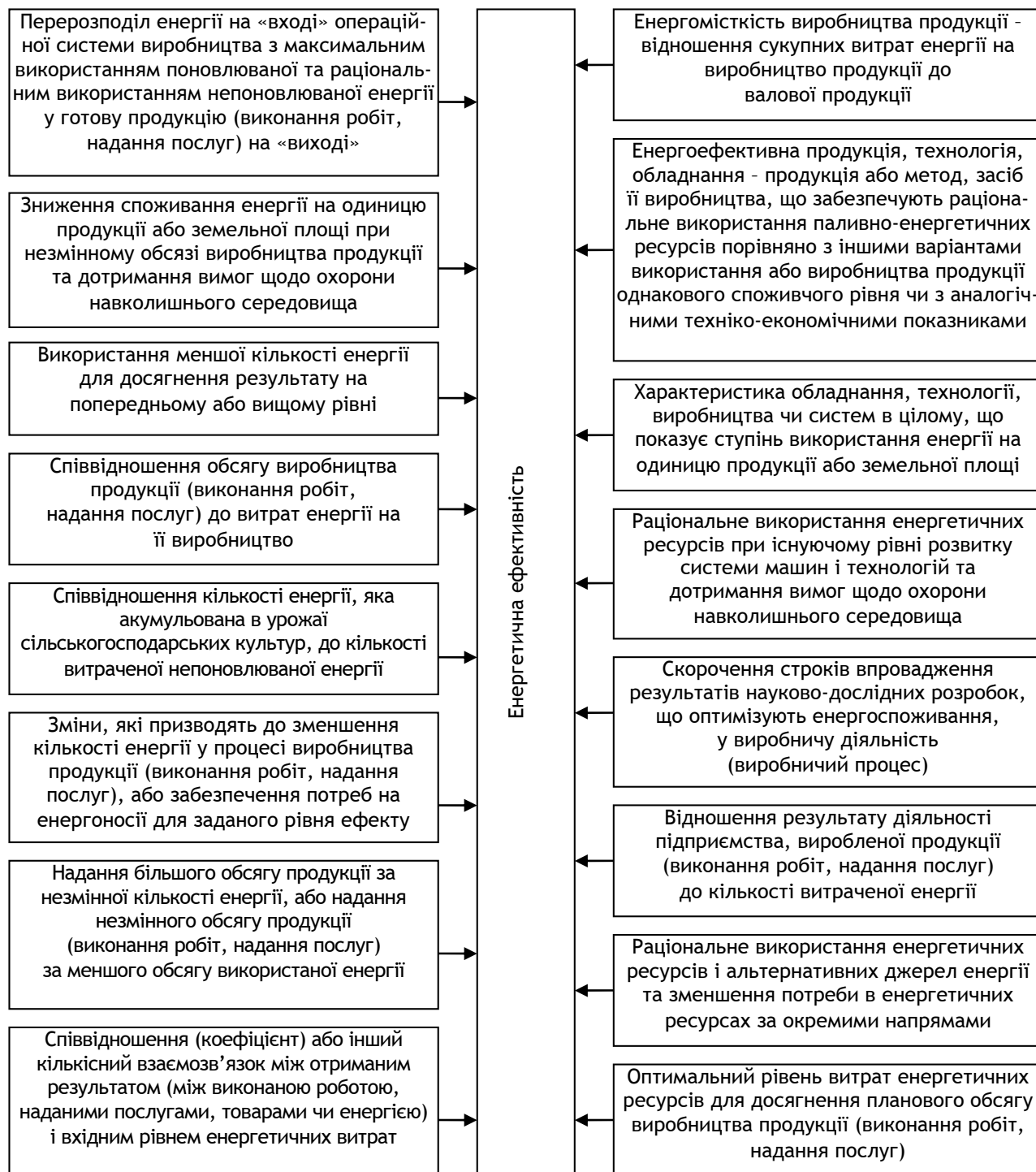

Рис. 3. Сутність категорії «енергетична ефективність»

Джерело: Авторська розробка.

При цьому слід розрізняти наступні рівні енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва:

1) неефективний - накопичення сукупної енергії в продукції рослинництва у кількості, що не перевищує величину сукупних енергетичних витрат на виробництво;

2) низький - накопичення сукупної енергії в продукції рослинництва у кількості, що дорівнює або незначною мірою перевищує

величину сукупних енергетичних витрат на виробництво;

3) середній - накопичення сукупної енергії в продукції рослинництва у кількості, що перевищує величину сукупних енергетичних витрат на виробництво;

4) високий - накопичення сукупної енергії в продукції рослинництва у кількості, що значно перевищує величину сукупних енергетичних витрат на виробництво (рис. 4).

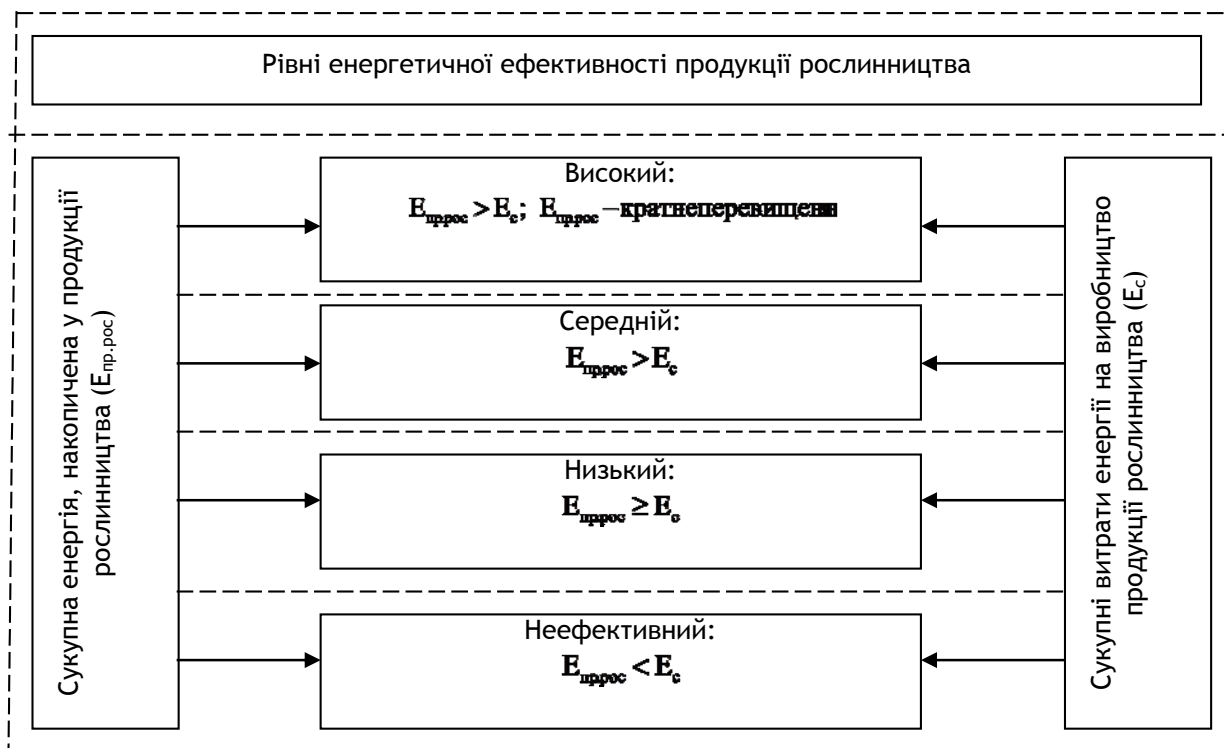

Рис. 4. Класифікація рівнів енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва

Джерело: [4, с. 152].

Для різних регіонів України й аграрних підприємств величина сукупної енергії, накопиченої в продукції рослинництва, буде відрізнятися. Відхилення матимуть місце також по окремих об'єктах дослідження в динаміці. Це зумовлено природно-кліматичними умовами, техніко-технологічними відмінностями, біологічними властивостями видів та сортів сільськогосподарських культур, організаційно-економічними умовами (рис. 5).

Усі складові системи тісно взаємозв'язані та взаємозалежні. Це необхідно враховувати при розробці заходів з підвищення ефективності енергоспоживання.

Застосування в аграрних підприємствах України єдиної методики оцінки енергетич-

ної ефективності виробництва продукції рослинництва дозволяє об'єктивно оцінити енергомісткість технологічних операцій та розробити резерви її зниження за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище. Також можливо оптимізувати сукупні енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва (табл. 1).

З метою апробації запропонованих методичних підходів проведена енергетична оцінка технологій виробництва основних сільськогосподарських культур (зона Лісостепу). Встановлено, що найвищий вміст енергії в продукції характерний для цукрових буряків - 127871,1 МДж/га, озимої пшениці - 107194 МДж/га та кукурудзи на зерно - 106206,9 МДж/га (табл. 2).

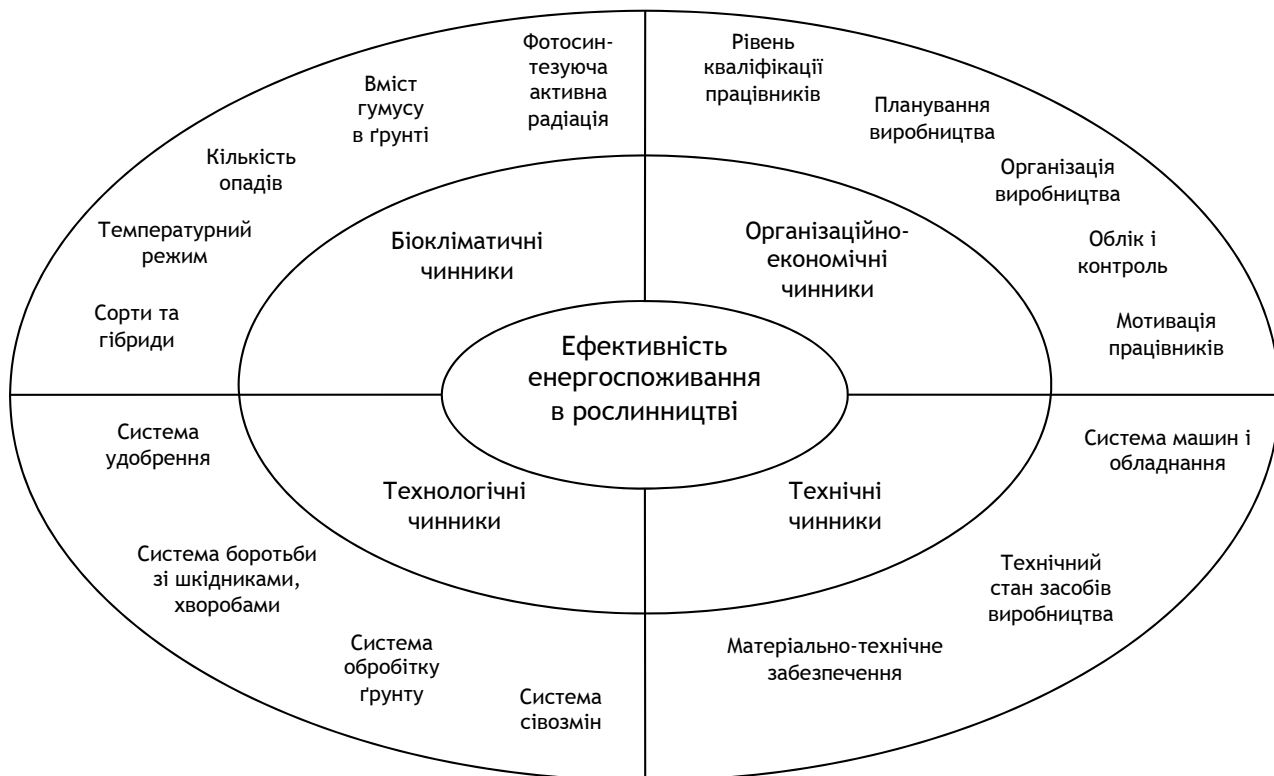

Рис. 5. Чинники енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва

Джерело: [4, с. 154].

1. Оцінка енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва

Показник	Методика розрахунку
Прямі енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва ($E_{пр}$), МДж	$E_{пр} = \sum_{i=1}^n (E_{di} + E_{mi} + E_{zi} + E_{ui}),$ де E_{di} - витрати енергії, уречевленої у пально-мастильних матеріалах, електроенергії, МДж; E_{mi} - витрати енергії, уречевленої в насінні, мінеральних та органічних добривах, засобах захисту рослин, МДж; E_{zi} - витрати енергії живої праці, МДж; E_{ui} - витрати енергії, уречевленої в основних засобах виробництва, МДж
Непрямі енергетичні витрати ($E_{нпр}$), МДж	$E_{нпр} = \sum_{i=1}^n (E_{si} + E_{yi} + E_{di}),$ де E_{si} - витрати енергії управлінського та обслуговуючого персоналу, МДж; E_{yi} - витрати енергії на засоби утримання управлінського та обслуговуючого персоналу, МДж; E_{di} - витрати енергії на обслуговування виробничої та соціальної інфраструктури, МДж
Сукупні енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва (E_c), МДж	$E_c = E_{пр} + E_{нпр}$ де $E_{пр}$ - прямі енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва, МДж; $E_{нпр}$ - непрямі енергетичні витрати, МДж
Сукупна енергія, накопичена в продукції рослинництва ($E_{пр.рос}$), МДж	$E_{пр.рос} = \sum_{i=1}^n OB_{пр_i} \cdot K_{пр_i} \cdot e_{пр_i} + \sum_{i=1}^n OB_{пр.пл_i} \cdot K_{пр.пл_i} \cdot e_{пр_i},$ де $OB_{пр_i}$ - обсяг виробленої продукції i-го виду (врожай), кг; $K_{пр_i}$ - коефіцієнт переводу виробленої продукції i-го виду в суху речовину; $e_{пр_i}$ - вміст енергії в 1 кг сухої речовини, МДж; $OB_{пр.пл_i}$ - обсяг виробленої побічної продукції i-го виду, кг; $K_{пр.пл_i}$ - коефіцієнт переведення виробленої побічної продукції i-го виду в суху речовину; n - кількість видів продукції

Порогове значення енергетичної доцільності виробництва продукції рослинництва (E_d), МДж	$E_{пр.рос} \geq E_{ді} \geq E_c$, де $E_{пр.рос}$ - сукупна енергія, накопичена в продукції рослинництва, МДж; E_c - сукупні енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва, МДж
Енергетичний прибуток виробництва продукції рослинництва ($Пр_e$), МДж	$Пр_e = E_{пр.рос} - E_c$, де $E_{пр.рос}$ - сукупна енергія, накопичена в продукції рослинництва, МДж; E_c - сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж
Енергетична рентабельність продукції рослинництва (P_e), %	$P_e = \frac{Пр_e}{E_c} \cdot 100\%$, де $Пр_e$ - енергетичний прибуток виробництва продукції рослинництва, МДж; E_c - сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж
Коефіцієнт енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва (K_{ee})	$K_{ee} = \frac{E_{пр.рос}}{E_c}$, де $E_{пр.рос}$ - сукупна енергія, накопичена у продукції рослинництва, МДж; E_c - сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж. Якщо $K_{ee} < 1$ - виробництво неефективне; 1 - 1,5 - низький рівень ефективності; 1,5 - 2,5 - середній рівень ефективності; $K_{ee} > 2,5$ - високий рівень енергетичної ефективності
Енергомісткість виробництва продукції рослинництва ($ЕМ_{рос}$), МДж/грн	$ЕМ_{рос} = \frac{E_c}{ВП_{рос}}$, де E_c - сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж; $ВП_{рос}$ - валова продукція рослинництва, грн
Енерговіддача виробництва продукції рослинництва ($ЕВ_{рос}$), грн/МДж	$ЕВ_{рос} = \frac{ВП_{рос}}{E_c}$, де $ВП_{рос}$ - валова продукція рослинництва, грн; E_c - сукупні витрати енергії на виробництво продукції рослинництва, МДж

Джерело: [4, с. 152 - 153].

2. Оцінка енергетичної ефективності виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні (зона Лісостепу), 2016 р.

Сільськогосподарська культура	Урожайність, ц/га	Постійні ціни на сільськогосподарську продукцію, грн/ц	Валова продукція рослинництва, грн/ц	Сукупна енергія, накопичена в основній продукції урожаю, МДж/га	Сукупні енергетичні витрати, МДж/га	Енергетичний прибуток, МДж/га	Енергетична рентабельність, %	Коефіцієнт енергетичної ефективності (K_{ee})	Енергомісткість, МДж/грн	Енерговіддача, грн/МДж
Озима пшениця	65,0	102,75	6678,75	107194,0	34456,4	72737,6	311,1	3,11	5,16	0,19
Ячмінь	50,0	95,40	4770,0	82456,9	16386,3	66070,6	503,2	5,03	3,44	0,29
Кукурудза на зерно	70,0	107,27	7508,9	106206,9	13705,0	92501,9	775,0	7,75	1,83	0,55
Горох	40,0	106,23	4249,2	70931,0	21709,7	49221,3	326,7	3,27	5,11	0,2
Гречка	30,0	357,69	10730,7	50120,7	14208,5	35912,2	352,8	3,53	1,32	0,76
Цукрові буряки	500,0	39,14	19570,0	127871,1	44203,5	83667,6	289,3	2,89	2,26	0,44
Соняшник	30,0	284,21	8526,3	53339,4	20349,9	32989,5	262,1	2,62	2,39	0,42

Джерело: Розраховано автором.

Крім того, сільськогосподарські культури відзначаються різними сукупними витратами енергії. Так, величина сукупних енергетичних витрат на виробництво цукрових буряків становить 44203,5 МДж/га, озимої пшениці - 34456,4 МДж/га, гороху - 21709,7 МДж/га.

Найбільший енергетичний прибуток може бути отриманий у результаті виробництва кукурудзи на зерно - 92501,9 МДж/га, цукрових буряків - 83667,6, озимої пшениці - 72737,6 та ячменю - 66070,6 МДж/га. Високого рівня енергетичної ефективності ($K_{ee} = 3,53 - 7,75$) можливо досягти при виробництві кукурудзи на зерно, ячменю та гречки. Тобто виробництво вказаних сільськогосподарських культур у довгостроковій перспективі може визначати стратегічні пріоритети виробничої політики аграрних підприємств зони Лісостепу України.

Висновки. Енергетична ефективність виробництва продукції рослинництва досягається шляхом оптимізації сукупних витрат енергії з розрахунку на одиницю продукції рослинництва або земельної площі в обробітку, здійснених без погіршення якості за найменшого негативного впливу на навколишнє середовище.

Слід розрізняти такі рівні енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва: неефективний, низький, середній, високий.

Основними чинниками, які впливають на енергетичну ефективність виробництва

продукції рослинництва, є: біокліматичні умови (сонячна радіація, вміст гумусу в ґрунті, кількість опадів, температурний режим, властивості сортів, що використовуються); рівень розвитку технологій (система сівозмін, система обробітку ґрунту, система удобрення, система боротьби зі шкідниками та хворобами); рівень технічного забезпечення (система машин і обладнання, технічний стан засобів виробництва, матеріально-технічне забезпечення); організаційно-економічні (рівень кваліфікації працівників, планування виробництва, організація виробництва, облік і контроль, мотивація працівників).

Для енергетичної оцінки виробництва сільськогосподарських культур запропоновано такі показники: прямі енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва; непрямі енергетичні витрати; сукупні енергетичні витрати на виробництво продукції рослинництва; сукупна енергія, накопичена в продукції рослинництва; порогове значення енергетичної доцільності виробництва продукції рослинництва; енергетичний прибуток виробництва продукції рослинництва; енергетична рентабельність продукції рослинництва; коефіцієнт енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва; енергомісткість виробництва продукції рослинництва; енерговіддача виробництва продукції рослинництва.

Список бібліографічних посилань

1. Біоенергетична оцінка сільськогосподарського виробництва (науково-методичне забезпечення) / Ю. О. Тараріко, О. Ю. Несмашна, О. М. Бердніков, Л. Д. Глущенко, Г. І. Личук та ін. Київ : Аграрна наука, 2005. 200 с.
2. Буга В. К., Добыш Г. Ф., Мицкевич А. А. Энергоемкость сельскохозяйственной продукции : монография. Минск : Ураджай, 1992. 128 с.
3. Гришко В. В., Перебийніс В. І., Рабштина В. М. Энергобережения в сельском хозяйстве (экономика, организация, управление). Полтава : ВАТ "Видавництво "Полтава", 1996. 280 с.
4. Калініченко О. В. Методичні засади оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва. *Облік і фінанси*. 2016. № 2 (72). С. 150-155.
5. Медведовський О. К., Іваненко П. І. Енергетичний аналіз інтенсивних технологій в сільськогосподарському виробництві. Київ : Урожай, 1988. 208 с.
6. Akdemir, S., Akcaoz, H., & Kizilay, H. (2012). An analysis of energy use and input costs for apple production in Turkey. *Journal of Food, Agriculture & Environment*, 10(2). P. 473-479.
7. Ghasemi-Mobtaker, H., Keyhani, A., Mohammadi, A., Rafiee, S., Akram, A. (2010). Sensitivity analysis of energy inputs for barley production in Hamedan Province of Iran. *Agric. Eco. Environ.* 137. P. 367-372.

References

1. Tarariko, Yu.O., Nesmashna, O.Yu., Berdnikov, O.M., Hlushchenko, L.D., Lychuk, H.I., etc. (2005). *Bioenerhetychna otsinka silskohospodarskoho vyrobnytstva (naukovo-metodychne zabezpechennia)* [Bioenergy assessment of agricultural production (scientific and methodological support)]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
2. Buga, V.K., Dobysh, G.F., & Mickevich, A.A. (1992). *Energoemkost sel'skoxozyajstvennoj produkcii: monografiia* [Energy intensity of agricultural products: monograph]. Minsk: Uradzhaj [In Russian].
3. Hryshko, V.V., Perebyinis, V.I., & Rabshtyna, V.M. (1996). *Enerhozberezhennia v sil'skomu hospodarstvi (ekonomika, orhanizatsiia, upravlinnia)* [Energy saving in agriculture (economy, organization, management)]. Poltava: VAT "Vydavnytstvo "Poltava" [In Ukrainian].
4. Kalinichenko, O.V. (2016). *Metodychni zasady otsinky enerhetychnoi efektyvnosti vyrobnytstva produktsii roslinnytstva* [Methodological Principles of Valuation of EnergyEfficiency of Crop Production]. *Oblik i finansy*, 2 (72), pp. 150-155 [In Ukrainian].
5. Medvedovskiy, O.K. & Ivanenko, P.I. (1998). *Enerhetychnyi analiz intensyvykh tekhnolohii v silskohospodarskomu vyrobnytstvi* [Energy analysis of intensive technologies in agricultural production]. Kyiv: Urozhai [In Ukrainian].

8. Jackson, T. M., Hanjra, M. A., Khan, S. & Hafeez, M. M. (2011). Building a climate resilient farm: A risk based approach for understanding water, energy and emissions in irrigated agriculture. *Agricultural Systems*, 104(9). P. 729-745.

9. Jones, M. R. (1989). Analysis of the use of energy in agriculture - Approaches and problems. *Agricultural Systems*, 29(4). P. 339-355.

10. Khan, M., Khan, S., Mushtaq, S. (2007). Energy and economic efficiency of wheat production using different irrigation supply methods. *Soil Environ.* 26. P. 121-129.

6. Akdemir, S., Akcaoz, H., & Kizilay, H. (2012). An analysis of energy use and input costs for apple production in Turkey. *Journal of Food, Agriculture & Environment*, 10(2), pp. 473-479 [In English].

7. Ghasemi-Mobtaker, H., Keyhani, A., Mohammadi, A., Rafiee, S., & Akram, A. (2010). Sensitivity analysis of energy inputs for barley production in Hamedan Province of Iran. *Agric. Eco. Environ.* 137, pp. 367-372 [In English].

8. Jackson, T.M., Hanjra, M.A., Khan, S., & Hafeez, M.M. (2011). Building a climate resilient farm: A risk based approach for understanding water, energy and emissions in irrigated agriculture. *Agricultural Systems*, 104(9), pp. 729-745 [In English].

9. Jones, M.R. (1989). Analysis of the use of energy in agriculture - approaches and problems. *Agricultural Systems*, 29(4), pp. 339-355 [In English].

10. Khan, M., Khan, S., & Mushtaq, S. (2007). Energy and economic efficiency of wheat production using different irrigation supply methods. *Soil Environ*, 26, pp. 121-129 [In English].

Kalinichenko O.V. Theoretical essence of "energy efficiency" and "energy efficiency in the crop production" categories

The purpose of the article is to reveal an essence of categories "energy efficiency" and "energy efficiency in the crop production" and classification of energy efficiency levels, and to justify a method of assessing energy efficiency in the crop production of Ukraine.

Research methods. In the research process the following scientific methods have been used: the abstract and logical for defining an essence of energy efficiency indicators in the agricultural crop production; the monographic for studying energy efficiency of agricultural crops and identifying factors influencing efficiency of agricultural crops production; the calculation and construction method for developing an algorithm for calculating energy intensity of agricultural crop production; the comparative analysis for analysing energy efficiency of crop production; the energy analysis for assessing the crop production technologies.

Research results. It has been justified a classification of energy types (human labour power, renewable and non-renewable energy) in the process of crop production. The main factors, influencing energy efficiency of the crop production, namely organizational, economic, and bioclimatic conditions, levels of technology development and technical support, have been determined. Trends and regularities of energy consumption in the process of crop production have been defined. Advantages of implementing an energy assessment system in agrarian enterprises of Ukraine have been revealed.

Elements of scientific novelty. Classification of energy's types in the process of crop production has been justified for the first time. Unlike the existing definitions, the following types of energy are distinguished: renewable (solar energy, soil energy potential, air and soil temperature); non-renewable (energy resources, energy contained in mineral and organic fertilizers, pesticides, energy contained in seeds, energy contained in equipment, buildings and structures); energy of human labour (human labour power). The classification of energy as an asset, according to estimation approaches has been justified for the first time. Unlike the existing statements, while applying the classical estimation approaches, energy as an asset can also be viewed from various aspects, namely resource (according to the cost approach), productive (according to income approach), and comparative. Theoretical provisions regarding "energy efficiency" category, which reflects ratio between an amount of agricultural production (complying with current quality standards) and an amount of total energy expenditure (in terms of compliance with current environmental protection requirements), have gained further development. In the article have been further developed the theoretical positions regarding the "energy efficiency in the crop production" category, which can be defined as a degree of total energy consumption optimization per crop production unit or an area of land in cultivation, carried out without reducing quality and with the smallest negative impact on the environment.

Practical significance. The proposed method for estimating energy efficiency of the crop production can be used for comparative estimation of efficiency of natural resources use, energy costs, and energy value of different kinds of agricultural products. It has been conducted energy assessment of the main crops production technologies in Ukraine (within the Forest-steppe zone). Tabl.: 2. Figs.: 5. Refs.: 10.

Keywords: energy; energy assessment; energy efficiency; energy efficiency in the crop production; total energy costs; energy profit; energy profitability; energy efficiency coefficient; energy intensity; energy output.

Kalinichenko Oleksandr Volodymyrovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics of enterprise, Poltava State Agrarian Academy (1/3, Skovorody st., Poltava)

E-mail: kalinichenko.oleksandr.v@gmail.com

Калиниченко А.В. Теоретическая сущность категорий «энергетическая эффективность» и «энергетическая эффективность в растениеводстве»

Цель статьи - раскрыть сущность категорий «энергетическая эффективность» и «энергетическая эффективность в растениеводстве», классификации уровней энергетической эффективности. Обосновать методику оценки энергетической эффективности производства продукции растениеводства в Украине. Провести энергетическую оценку технологий производства основных сельскохозяйственных культур в Украине (зона Лесостепи).

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический (при определении сущности показателей энергетической эффективности производства сельскохозяйственных культур); монографический (при изучении энергетической эффективности сельскохозяйственных культур; выявление факторов, влияющих на эффективность производства сельскохозяйственных культур); расчетно-конструктивный (разработка алгоритма расчета энергоемкости производства сельскохозяйственных культур); сравнительного анализа (в процессе анализа энергетической эффективности производства сельскохозяйственных культур); энергетического анализа (энергетическая оценка технологий производства сельскохозяйственных культур).

Результаты исследования. Обоснована классификация видов энергии (энергия живого труда, возобновляемая и невозобновляемая энергии) в процессе производства сельскохозяйственных культур. Выделены основные факторы, влияющие

на енергетическу ефективність виробництва продукції рослинництва: біокліматическі умови, рівень розвитку технологій, рівень техніческо забезпечення, організаційно-економіческі. Визначені тенденції і закономірності енергопотреблення в процесі виробництва сільськогосподарських культур. Встановлені переваги впровадження енергетическої оцінки в аграрних підприємствах України.

Елементи науочно новизни. Вперше обоснована класифікація видів енергії в процесі виробництва сільськогосподарських культур. В отличие от существующих положений, выделены следующие виды энергии: возобновляемая (солнечная энергия, энергипотенциал почвы, температура воздуха и почвы); невозобновляемая (энергетические ресурсы; энергия, овеществленная в минеральных и органических удобрениях, пестицидах; энергия, овеществленная в семенах; энергия, овеществленная в технике и оборудовании; энергия, овеществленная в зданиях и сооружениях); энергия живого труда. Вперше обоснована класифікація енергії як актива в соответствии с применением оценочных подходов. В отличие от существующих положений, при применении классических оценочных подходов энергию как актив можно рассматривать в ресурсном (согласно затратному подходу), результативном (по доходному подходу) и сравнительном аспектах. Получили дальнейшее развитие теоретические положения относительно категории «энергетическая эффективность в растениеводстве», которая может быть определена как степень оптимизации совокупных затрат энергии в расчете на единицу продукции растениеводства или земельной площади в обработке, осуществленных без ухудшения качества при малейшем негативном воздействии на окружающую среду.

Практическа значимість. Предложена методика оценки энергетической эффективности производства продукции растениеводства, которая может применяться при сравнительной оценке эффективности использования природных ресурсов, энергетических затрат и полученной энергетической ценности различных видов сельскохозяйственной продукции. Проведена енергетическа оцінка технологій виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні (зона Лесостепі). Табл.: 2. Илл.: 5. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: энергия; энергетическая оценка; энергетическая эффективность; энергетическая эффективность в растениеводстве; совокупные энергетические затраты; энергетическая прибыль; энергетическая рентабельность; коэффициент энергетической эффективности; энергоёмкость; энергоотдача.

Калиниченко Александр Владимирович - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия, Полтавская государственная аграрная академия (г. Полтава, ул. Сковороды, 1/3)
E-mail: kalinichenko.oleksandr.v@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 10.10.2018 р.

Фахове рецензування: 17.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Калініченко О. В. Теоретична сутність категорій «енергетична ефективність» та «енергетична ефективність у рослинництві». *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 86 – 95.

* * *

Новини АПК

До 100-річчя НААН: Юрій Лупенко взяв участь в науково-практичній конференції «Оптимізація земельних угідь як основна складова їх ефективного використання»

10 жовтня 2018 року директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко взяв участь у Міжнародній науково-практичній конференції «Оптимізація земельних угідь як основна складова їх ефективного використання - наукові здобутки за 100-річну діяльність НААН та перспективи майбутнього», де виступив з доповіддю «Ефективність використання сільськогосподарських земель в Україні: стан та перспективи».

Учасники заходу обговорили проблеми та перспектив землекористування, стану й родючості ґрунтів, сучасних технологій та агротехнічних прийомів тощо.

У конференції взяли участь та виступили президент НААН, академік НААН Ярослав Гадзало, директор ННЦ «Інститут землеробства» Віктор Камінський, академік НААН Сергій Булігін та ін. Привітання учасникам конференції надіслав в.о. Міністра аграрної політики та продовольства України Максим Мартинюк.

У заході взяли участь понад 100 осіб, у тому числі вчені з Польщі, Китаю, провідних наукових установ НААН та аграрних університетів.

Організатор - Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН» (сmt Чабани Київської області).

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 332.6

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201810096>

І.В. ЮРЧЕНКО, кандидат економічних наук

Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США

Мета статті - визначити особливості функціонування моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в США, надати оцінку «ліберальності» такого обігу, виокремити інструменти його регулювання з метою використання їх в українській практиці.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано емпіричний метод (комплексна оцінка сучасного стану моделі економічного обігу земель сільськогосподарського призначення в США), узагальнення й систематизації (побудова моделі економічного обігу земель), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. За результатами дослідження встановлено, що в Сполучених Штатах Америки ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення не є абсолютно вільним, а регулюється державними та місцевими інституціями, завдяки унікальному поєднанню регуляторних функцій держави з ринковими умовами господарювання, при якому не відбувається утиску прав приватної власності. Головна мета регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення США - підтримка та створення сприятливих умов для розвитку сімейного фермерства. Основними інструментами регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в США є адміністративний, ціновий та правовий (переважне право).

Елементи наукової новизни. У статті розкрито досвід Сполучених Штатів Америки щодо функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Висвітлено основну мету регулювання ринкового обігу земель у сільському господарстві. Досліджено нормативно-правову базу та побудовано модель регулювання ринкового обігу сільськогосподарських земель США. Отримали подальший розвиток положення щодо Української моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення з урахуванням досвіду США.

Практична значущість. Досвід США показує, що в основі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення повинна знаходитись мета регулювання. Відповідно до визначеної мети, з урахуванням державного устрою та політики, має бути побудований відповідний інструментарій регулювання. Незважаючи на декларовану відкритість та свободу в усіх відносинах, придбання земель іноземцями в США контролюється і перебуває під постійним моніторингом держави. Застосування досвіду США щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні має сприяти побудові ефективної моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 30.

Ключові слова: ринковий обіг земель; землі сільськогосподарського призначення; переважне право; державне регулювання; механізми; фермерство; модель.

Юрченко Ігор Володимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: yurchenkoua@gmail.com

Постановка проблеми. Ресурсом, що має особливо важливе значення як для життя окремої людини, так і для суспільства в цілому, є земля. Саме тому невід'ємною частиною економіки будь-якої розвиненої країни виступає ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, за якого, в тій чи іншій формі, відбувається реалізація прав власності на землю.

Обмеженість землі, як економічного ресурсу, в сучасних умовах господарювання стає актуальною проблемою. Тому питання ефективного регулювання ринкового обігу

земель сільськогосподарського призначення набуває особливого значення.

Досвід зарубіжних країн показує, що роль держави та ступінь її втручання в ринковий обіг земель залишається важливим питанням для більшості країн світу. При цьому кожній країні притаманна своя індивідуальна модель ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, в якій держава, більшою чи меншою мірою, здійснює управлінську функцію.

Окреслене питання актуальне і для України. На даний час земельна реформа в нашій країні є незавершеною, як наслідок - відсутній повноцінний ринковий обіг земель

© І.В. Юрченко, 2018

сільськогосподарського призначення. Серед основних причин цього - неефективна політика щодо земельних відносин та відсутність моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Сполучені Штати Америки належать до країн із найрозвиненішою економікою, в якій особливу роль відіграє сільське господарство. На сьогодні в США сформовано незвичну для країн Європи модель ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, в якій ефективно поєднується державний контроль і ринкові умови господарювання. Тому такий позитивний досвід може бути використаний в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській аграрній науці одним із головних питань у земельних відносинах виступає ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення. Суттєвим вкладом у дослідження згаданого питання є праці таких науковців, як: В. М. Будзяк [1], Н. Б. Кушнір, О. М. Гарнага, І. З. Ігнатюк [2], Ю. О. Лупенко [3], Л. Ю. Мельник, С. В. Васильєв, К. М. Речка [4], В. Я. Месель-Веселяк [5], Н. Л. Правдюк [7], М. М. Федоров [8], О. В. Ходаківська [9], О. І. Черечон [10] та ін. Враховуючи значний науковий доробок вчених, слід зазначити, що модель ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні відсутня та знаходиться на стадії формування. Разом із тим, недостатньо дослідженням залишається зарубіжний досвід функціонування моделей ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, тому це питання і надалі відкрите для подальших досліджень, наукових розвідок та пошуків.

Мета статті - визначити особливості функціонування моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в США, надати оцінку «ліберальності» такого обігу, виокремити інструменти його регулювання з метою використання їх в українській практиці.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток земельних відносин та ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Сполучених Штатів Америки бере свій початок від колоніального періоду Англії та війни за незалежність. Значні політичні і соціальні зміни тих часів диктували нові умови соціально-економічного життя країни. Саме тому перерозподіл прав власності на землі сільськогосподарського при-

значення здійснювався за політичної напруженості в суспільстві та в умовах економічної кризи. Основною метою реформування земельних відносин в США було подолання расової дискримінації та забезпечення рівноправного землеволодіння і землекористування для всіх громадян країни. Таким чином, на сьогодні США має більш ніж столітній досвід розвитку ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, який заслуговує на увагу.

Агропромисловий комплекс Сполучених Штатів Америки характеризується високим рівнем розвитку та великим обсягом і різноманітністю сільськогосподарської продукції, частка якої досягає 25% світового показника. Завдяки потужному АПК в Америці щорічно виробляється сільськогосподарської продукції більше ніж на 1 трлн дол. [24].

Основним виробником продукції сільськогосподарства в США є ферми, кількість яких у 2017 році перевищувала 2 млн [27]. За типом переважають сімейні ферми, частка яких у загальній кількості становить майже 90%. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення, яка перебуває у власності та користуванні ферм, складає 368 млн га [26]. У середньому в 2017 році площа ферми в Сполучених Штатах дорівнювала 180 га, з яких 56%, або 101 га - рілля (орні землі) [11, 28].

Площа земель, які використовуються у сільському господарстві США, становить 44,3% (з яких 16,6% рілля) від загальної площі країни [22].

Досліджуючи структуру земельного фонду США слід зазначити, що близько 60% земель сільськогосподарського призначення знаходиться в приватній власності, а 40% перебуває у власності держави (з яких 85% - федеральна власність, 15% - власність уряду штатів).

Разом з тим, із загальної площі земель сільськогосподарського призначення, що знаходиться у приватній власності, 61% обробляється власниками, 31% орендарями та 8% площі перебуває у власності осіб, які розглядають землю як інвестиційний об'єкт (купують, а потім продають право власності на землю або право оренди тощо) [30].

Еволюція нормативно-правової бази щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення охоплює три основні закони (табл. 1).

Нормативна правова база з регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення США (в історичному аспекті)

Закон	Мета
1. Закон Сполучених Штатів Америки «Про ферму (сімейну / домашню)» від 1862 р. - in eng. «Homestead» Act of 1862 [20]	Метою Закону було намагання подолати расову дискримінацію в питаннях землеволодіння та розвитку сімейного фермерства, шляхом безоплатної передачі у приватну власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення усім бажаним, крім тих, хто воював проти Уряду США. У результаті більше 109 млн га земель було безоплатно передано у власність 1,6 млн ферм
2. Закон Сполучених Штатів Америки «Про національне управління земельними ресурсами» № 94-579 від 21.10.1976 р. - in eng. «National Resource Lands Management» Act № 94-579 of 21.10.1976 [23]	Метою Закону є регулювання відносин щодо землевпорядкування, купівлі - продажу землі, справляння зборів та платежів за землі, здійснення управління федеральними землями у такий спосіб, щоб вони використовувались у співвідношенні, яке б найкращим чином відповідало нинішнім і майбутнім потребам американського народу
3. Закон «Про розкриття інформації щодо іноземних інвестицій у сільське господарство» № 95-460 від 14.10.1978 р. - in eng. «Agricultural Foreign Investment Disclosure» Act № 95-460 of 14.10.1978 [11]	Метою Закону є встановлення загальнодержавного контролю за діяльністю іноземних громадян стосовно здійснення будь-яких трансакцій щодо земель сільськогосподарського призначення

Джерело: Побудовано автором за даними [20; 23; 11].

Пізніше, згадані нормативно-правові акти з поправками і доопрацюванням знайшли своє відображення у 7-му розділі Кодексу Сполучених Штатів Америки [29].

Концепція приватної власності на землю сільськогосподарського призначення в США ґрунтується на визнанні права приватної власності невід'ємним, природним правом людини [6, с. 31-32]. Виходячи з цього, обмеження права приватної власності тотожне обмеженню права людини на життя і свободу [14]. На такому принципі сформовані сучасні відносини прав власності в ринковому обігу земель сільськогосподарського призначення Сполучених Штатів Америки. Тобто ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США є лібералізованим та відкритим.

Проте навіть такий «вільний» ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення не залишається без уваги з боку держави, яка володіє певними правами щодо контролю за використанням земель сільськогосподарського призначення. До таких прав держави належать:

- оподаткування (застосування земельного податку, а саме різних умов оподаткування та визначення на цій основі розміру податку - потужний інструмент регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення);

- суспільні потреби (виходячи з невід'ємного права держави, пов'язаним із суверенітетом, яке передбачає виконання повноважень щодо державного управління. Державні органи мають право вилучати

приватну власність (в тому числі земельну власність), за умови необхідності її суспільного використання);

- право «поліцейської влади» (виникає при необхідності забезпечення захисту здоров'я та безпеки населення, його моралі та суспільного благополуччя, згідно з чим може обмежуватися право власників щодо використання землі за умови необхідності доступу поліції до території, що знаходиться у приватній власності. Порушення санітарних вимог, заподіяння власником незручностей і занепокоєння громадянам, захисту інтересів інших власників-сусідів);

- вилучення (в разі занедбання земельної ділянки, несплати податків та у випадку відсутності спадкоємців (відумерла спадщина), держава має право вилучити таку земельну ділянку і перевести її в державну власність).

Перед тим, як здійснити будь-яку трансакцію із земельною ділянкою, важливим завданням є визначення її вартості. Саме ціна землі виступає одним із головних критеріїв на ринку сільськогосподарських земель у США. Тому прийняття правильного рішення щодо розпорядження земельною ділянкою сільськогосподарського призначення повністю залежить від правильної її оцінки. Визначення вартості земельної ділянки базується на таких основних критеріях, як місцезнаходження та потенційний дохід.

Американська народна мудрість щодо оцінки нерухомості стверджує: «Трьома найбільш вагомими факторами при визна-

ченні вартості земельної ділянки є місцезнаходження, місцезнаходження та ще раз місцезнаходження» [15]. Розташування землі слугує чинником, який визначає не тільки її поточне використання, а й майбутнє. Так, земельна ділянка, що розташована поблизу міста, потенційно матиме більшу вартість, ніж аналогічна земельна ділянка, яка розташована в сільській місцевості.

Крім місцезнаходження земельної ділянки, важливим критерієм, від якого залежить її ціна, вважається потенційний дохід, що можливо отримати від використання такої земельної ділянки. Поточне використання землі є базою для визначення потенційного доходу, яке залежить від багатьох факторів. Тому важливо враховувати, що поточне використання не завжди найбільш ефективно та прибуткове. Звідси, для визначення потенційного доходу відправною точкою слугує поточне використання земельної ділянки. Визначення потенційного доходу землі сільськогосподарського призначення залежить від багатьох факторів, серед яких природна урожайність ґрунту, яка більшою або меншою мірою придатна для вирощування різних сільськогосподарських культур. Крім того, в США поширені різноманітні державні сільськогосподарські програми (American Farmland Trust, Ducks Unlimited, Nature Conservancy), які можуть значно вплинути на використання земельної ділянки та отримання потенційного доходу.

Фактором, від якого залежить потенційний дохід від землі сільськогосподарського призначення, є податкова політика (податки). Розмір податкового навантаження залежить від розміру земельної ділянки, виду діяльності, участі у державних сільськогосподарських програмах та індивідуальному статусі власника чи користувача тощо. Законне зведення до мінімуму податків, як на державному так і на рівні штату, дає змогу збільшити потенційний дохід і, як результат, ціну землі [15].

Складність і різноманітність факторів, що впливають на вартість земельної ділянки сільськогосподарського призначення, спонукає власників до користування послугами професійних оцінювачів, діяльність яких сертифікується відповідно до законодавства США. Оцінювачем у короткі строки та з урахуванням усіх факторів буде здійснена всебічна оцінка землі, підтверджена відповідним документом. Саме така оцінка земельної ділянки є її мінімальною початковою ціною при продажу.

У 2017 році вартість одного гектара ріллі в Сполучених Штатах, залежно від регіону, становила від 16481,9 до 4398,5 дол./га, а в середньому по країні - 10106,6 дол./га. Разом із тим, вартість оренди одного гектара ріллі знаходилася в межах від 93,9 до 647,4 дол./га, що відповідно дорівнює 2 та 4% вартості, а в середньому по країні 336,1 дол./га, або 3,3% від вартості (табл. 2).

Вартість пасовищ у 2017 році в США, залежно від регіону, складала від 9661,8 до 1544,4 дол./га, а в середньому по країні - 3335,9 дол./га. Крім того, вартість оренди пасовищ знаходилася в межах від 92,7 до 13,3 дол./га, що відповідно дорівнює 1,6 та 0,9% від їх вартості, а в середньому по країні 30,9 дол./га, або 0,9% від вартості.

При продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення основна кількість землевласників використовує для цього земельний аукціон. Причому інтереси власника земельної ділянки представляє ліцензований брокер, який здійснює свою діяльність з оплатою на комісійній основі.

Продаж землі за допомогою брокера цілком виправданий, адже він має доступ до інформації, яка недоступна землевласникам, та добре знає ринок і орієнтується в ньому. Земельну ділянку, як правило, брокер реалізує за ціною на 10-30% дорожче від її початкової вартості.

2. Середня вартість продажу та оренди земель сільськогосподарського призначення в США у 2017 році

Регіон	Вартість ріллі, дол./га	Вартість оренди ріллі, дол./га	Відношення вартості оренди і ціни ріллі, %	Вартість пасовищ, дол./га	Вартість оренди пасовищ, дол. га	Відношення вартості оренди і ціни пасовищ, %
Кукурудзяний пояс	16481,9	496,7	3	5881,1	92,7	1,6
Тихоокеанський	16234,8	647,4	4	4077,2	28,4	0,7
Північно-східний	13220,1	192,7	1,5	8451	89	1,1
Великоозерний	11935,2	378,1	3,2	5139,8	82,8	1,6

Південно-східний	9735,9	212,5	2,2	9661,8	49,4	0,5
Аппалачські гори	9612,4	244,6	2,5	8253,3	51,9	0,6
Дельта	6820,1	269,3	3,9	6128,2	44	0,7
Північно-рівнинний	6993,1	252	3,6	2569,9	53,1	2,1
Південно-рівнинний	4769,1	93,9	2	4003,1	19	0,5
Гірський	4398,5	222,4	5,1	1544,4	13,3	0,9
У середньому по США	10106,6	336,1	3,3	3335,9	30,9	0,9

Джерело: Побудовано автором за даними [21].

За видом розрахунку при купівлі/продажу землі сільськогосподарського призначення існує декілька варіантів оплати:

– повний готівковий розрахунок (така форма розрахунку найбільш прийнятна для продавця, проте вона зменшує коло потенційних покупців, оскільки більшість із них не має відповідних коштів, а за меншої кількості покупців і ціна буде меншою);

– розстрочення платежу, при якому покупцем здійснюється початковий платіж, а залишкова сума розбивається на рівні, періодичні платежі (перевага для покупця полягає в меншій кількості коштів, необхідної на купівлю землі та розстрочку загальної суми транзакції).

Розрахунок через розстрочення платежу вигідний не тільки для покупця, а й для продавця. Перевагою цього виду розрахунку є краща ціна на землю, адже за таких умов бажаних придбати угіддя буде значно більше. Проте основною вигодою для продавця при розстроченні платежу є можливість знижувати податкові зобов'язання (податкові пільги) [15].

Уряд Сполучених Штатів Америки здійснює серйозну та ґрунтовну політику щодо сприяння доступності земель для фермерів, які активно цим користуються.

У США розроблена низка програм, що спрямовані на допомогу як фермерам-початківцям, так і вже діючим у пільговому доступі до земельних ресурсів сільськогосподарського призначення.

На федеральному рівні діє потужна програма при підтримці Міністерства сільськогосподарства США («USDA» – U.S. Department of Agriculture) та Агентства фермерського сервісу («FSA» – Farm Service Agency), згідно з якою фермерам надаються пільгові кредити на купівлю земель сільськогосподарського призначення. Основною метою згаданої програми є підтримка та розвиток фермерства в країні через забезпечення доступу до землі

тих фермерів, які не мають власних коштів або не можуть отримати позики в інших фінансових установах для її купівлі [16].

До основних переваг програми з підтримки фермерства щодо купівлі землі належить: знижена відсоткова ставка по кредиту, менший початковий платіж та більший термін кредитування. При цьому для новостворених ферм додатково надається фінансова допомога. Також у деяких штатах існують спеціальні програми (Nebraska, California Farm Link, New England Farmland Finder та ін.) із надання податкових пільг для осіб, що продають землю фермеру. Тобто, якщо власник земельної ділянки сільськогосподарського призначення здійснює продаж прав власності на неї з розстроченням платежу фермеру, який є «молодим» (фермерське господарство є новоствореним), то такий продавець підпадає під дію державних та місцевих програм пільгового оподаткування [13].

Крім того, в Сполучених Штатах Америки діють програми, спрямовані на збереження земель сільськогосподарського призначення у сільськогосподарському обробітку. Як один із прикладів - програма «Land Trust Vermont» (Земельний фонд Вермонта), коли створений Земельний фонд має право втручатися в земельні транзакції щодо сільськогосподарських угідь та перерозподіляти земельні ресурси на користь фермера, який їх потребує [25]. Таке втручання відбувається у разі виявлення вірогідності купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення не для сільськогосподарського товаровиробництва або взагалі переведення площ в іншу категорію земель. У таких випадках Земельний фонд Вермонта має переважне право на купівлю земельної ділянки з метою її подальшого продажу (за меншою ціною) фермеру, якому необхідна земля, але він не має достатніх коштів на її купівлю.

Заслугує на увагу питання продажу земель державної власності, яке регулюється Законом Сполучених Штатів Америки «Про національне управління земельними ресурсами» № 94-579 від 21.10.1976 р.

Відповідно до статті 203 вищезгаданого нормативно-правового акта землі сільськогосподарського призначення державної власності можуть бути виставлені на продаж за умов, якщо:

- використання земельної ділянки утруднене або економічно не вигідне, через розташування чи властивості ґрунту, а також площа не придатна для використання іншими федеральними департаментами або установами;

- придбання земельної ділянки було здійснено для певних цілей, які були досягнуті, але подальша необхідність використання землі відсутня;

- реалізація певної ділянки спрямована на досягнення важливої державної мети, включаючи розширення громад і економічний розвиток, у тому числі організацію дозвілля та красу ландшафту [23].

Продаж земель сільськогосподарського призначення державної власності здійснюється за ціною, яка визначається Міністерством сільського господарства, але така ціна не може бути меншою за ринкову.

Реалізація права власності на земельну ділянку відбувається на конкурентних торгах у порядку, який визначає Міністерство сільського господарства з урахуванням таких факторів, як: територія (штат), де знаходиться земельна ділянка; хто є власниками суміжних земель; політика місцевих урядових органів штату.

Крім того, Міністерством встановлюються розміри земельних ділянок, що пропонуються до продажу. Згідно із законодавством, розмір такої ділянки не повинен перевищувати розмір сімейної ферми (в середньому 180 га).

Міністерство сільського господарства зобов'язане аргументовано, у письмовій формі, прийняти або відхилити будь-яку пропозицію, що надійшла на його запрошення на конкурентні торги, протягом тридцяти днів з дня отримання пропозиції.

Згідно зі статтею 207 Закону Сполучених Штатів Америки «Про національне управління земельними ресурсами» № 94-579 від 21.10.1976 р., набувати право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення мають виключно громадяни

країни. Іноземним громадянам, фізичним та юридичним особам нерезидентам США набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що продаються з державної власності, заборонено [23].

Стосовно іноземних громадян, які купують земельну ділянку не з державної власності, а у приватних осіб, то тут ніяких заборон не існує. Проте ситуація не така однозначна, як це може здаватися на перший погляд. Дійсно, земельні ділянки сільськогосподарського призначення може купувати будь-хто, навіть особи з громадянством інших країн, в тому числі юридичні особи, але такі трансакції є підконтрольними та регулюються державними органами.

Вільний доступ іноземного капіталу до земель сільськогосподарського призначення в США створив передумови до збільшення ціни на землю та загрозу для розвитку сімейного фермерства в країні. З цих причин 14 жовтня 1978 року був прийнятий Закон «Про розкриття інформації про іноземні інвестиції» № 3384, в якому передбачається, що будь-яка особа нерезидент Сполучених Штатів, яка набуває право власності на землі сільськогосподарського призначення шляхом їх купівлі, зобов'язана протягом 90 днів з дати придбання подати доповідь до органів Міністерства сільського господарства країни. Згадана доповідь повинна містити чітко прописані пункти, в яких має бути наведена така інформація:

- ім'я (для юридичних та фізичних осіб) та адреса власника-іноземця, що придбав земельну ділянку;

- громадянство власника-іноземця;

- якщо новим власником-нерезидентом є юридична особа, то інформація про її вид та основне місце здійснення діяльності;

- яка мета придбання земель сільськогосподарського призначення;

- скільки було куплено земель та де вони розташовані;

- ціна, за яку було придбано земельну ділянку;

- будь-яка інша інформація, необхідна Міністерству [18].

Крім того, така вимога застосовується і для осіб-громадян США, які є власниками земель сільськогосподарського призначення та втратили громадянство.

Основна задача цього нормативно-правового акта полягає в аналізі інформації

та на її основі здійснення контролю за поточною ситуацією щодо впливу таких транзакцій на діяльність ферм сімейного типу [19].

У разі не надання доповіді у визначений строк, відсутності необхідної інформації та її недостовірності до особи застосовується штраф, розмір якого визначається особисто, але загальна сума не може перевищувати 25% від вартості земельної ділянки (на дату накладання штрафу), відносно якої встановлено порушення. При цьому державні органи мають право вилучати земельну власність за необхідності її суспільного використання [18].

Зазначені вище вимоги до іноземців при купівлі земель сільськогосподарського призначення діють на всій території США у 50 штатах. Разом з тим існують додаткові обмеження для нерезидентів щодо купівлі земельної власності сільськогосподарського призначення на рівні окремих 17 штатів, в яких діє заборона на купівлю земель громадянами «недружніх країн», обов'язкова умова отримання громадянства Америки чи обмеження площ земель у власності іноземця, а в деяких штатах іноземці зобов'язані подавати періодичний звіт щодо прибутків від використання придбаних земель сільськогосподарського призначення та інвестицій, які були залучені для цього [17].

На початок 2016 року в США у власності іноземних громадян перебувало 10,8 млн га земель сільськогосподарського призначення, або 2,1% від усіх земель сільськогосподарського призначення, які перебувають у приватній власності та 1% від усього земельного фонду країни [17]. В основному іноземними власниками є громадяни країн Європи та Канади.

Загалом очевидно, що ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Сполучених Штатах Америки не є абсолютно вільним. В країні на державному та на рівні штатів існують ряд вимог, спрямованих на моніторинг і контроль поточної ситуації на ринку земель, а також виявлення загроз для розвитку сімейного фермерства (рис.).

Висновки. Хоча ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США функціонує без обмежень і є вільним, проведене дослідження дає підстави стверджувати про наявність певного регуляторного впливу.

1. Ціна на землю формується під впливом попиту і пропозиції, відсутні обмеження на площу земельних ділянок, яка може бути

придбана чи продана, дозволена купівля земель іноземцям.

2. Основними інструментами регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в США є адміністративний, ціновий та правовий (переважне право).

3. При купівлі земельної ділянки іноземцем, останній зобов'язаний подавати звітність до державних органів щодо інвестицій та прибутків від ведення сільськогосподарського виробництва, а якщо нерезидент є громадянином недружньої країни, то купівля землі заборонена взагалі. В будь-який момент держава може відібрати земельну ділянку мотивуючи це суспільною потребою. Крім того, кожна угода передачі прав власності з участю нерезидентів має бути узгоджена з Міністерством сільського господарства.

4. Продаж земель сільськогосподарського призначення з державної власності іноземним громадянам (фізичним та юридичним особам) заборонена.

5. При транзакції прав на земельну ділянку сільськогосподарського призначення своє переважне право на купівлю може використати місцевий земельний фонд.

6. Сукупна дія таких умов, вимог та заборон спрямована на розвиток і підтримку фермерства (сімейного фермерства), забезпечення його земельним ресурсом.

Отже, звідси, ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Сполучених Штатах Америки не є вільним, а навпаки - регульованим як на рівні держави, так і на місцевому рівні. Досвід США щодо ринкового обігу сільськогосподарських земель є унікальним, оскільки поєднує державне регулювання та «вільні» ринкові умови при ефективному функціонуванні моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Така практика може бути корисною для України, адже показує варіант моделі ринкового обігу земель, за якої відбувається ефективний розподіл земельних ресурсів, досягнення державних цілей і при цьому не відбувається утиску прав приватної власності.

Наукові та політичні дискусії щодо ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні досить численні. Існує безліч прихильників і опонентів так званого «вільного» ринку земель. Наявна інформація про те, як здійснюється регулювання ринку в інших країнах. На жаль, відсутні підтвердження та конкретні законодавчі норми, які б дозволили вирішити проблему. При цьому, за

результатами дослідження, навіть у такій ліберальній країні, як Сполучені Штати Амери-

ки, ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення є регульованим.

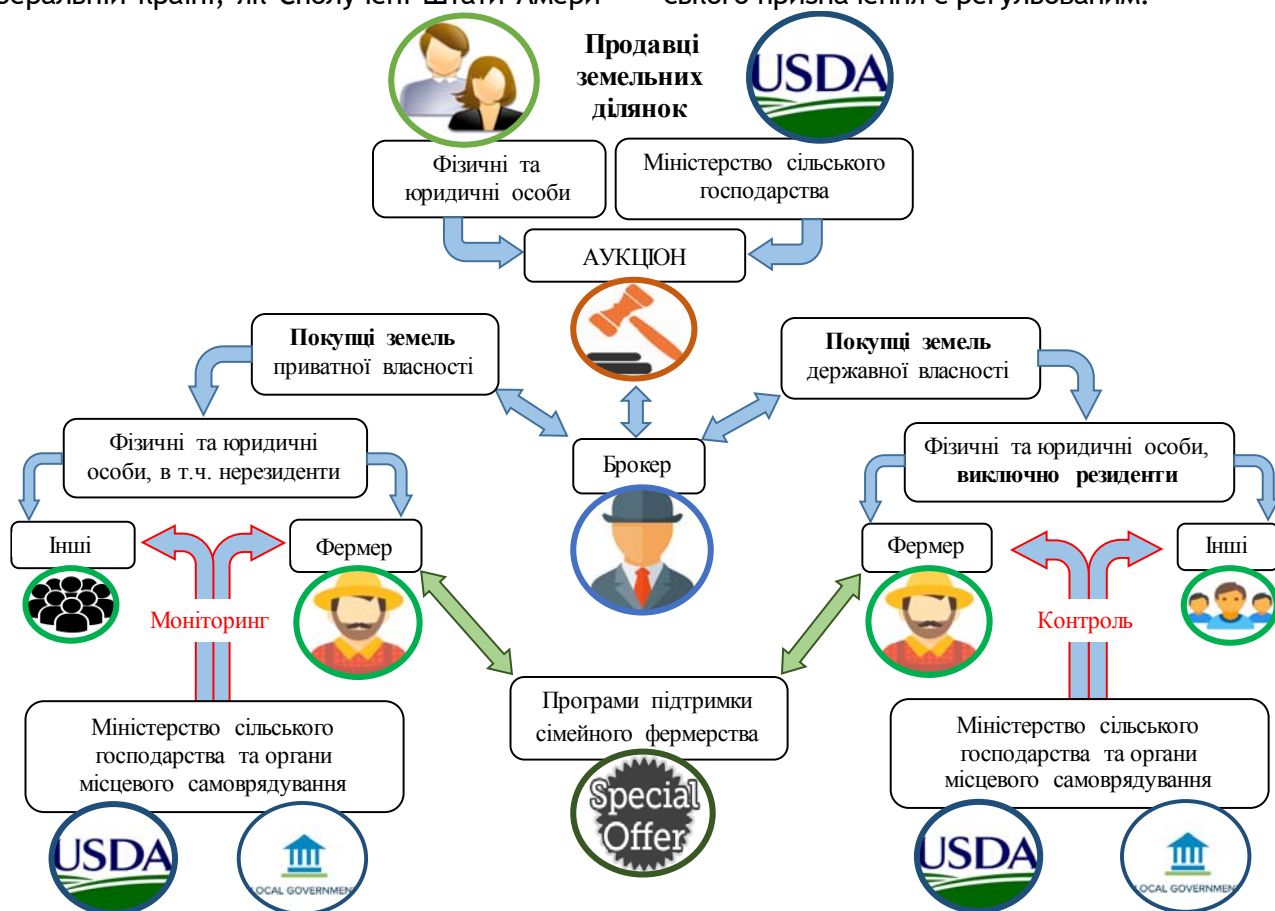

Рис. Модель регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення США

Джерело: Побудовано автором.

Список використаних джерел

1. Будзяк В. М., Будзяк О. С. Інституціональне забезпечення повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення. *Агросвіт*. 2017. № 10. С. 3-10.
2. Кушнір Н. Б., Гарнага О. М., Ігнатюк І. З. Перспективи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Бізнес Інформ*. 2017. № 3. С. 176-181.
3. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 5-15.
4. Мельник Л. Ю., Васильєв С. В., Речка К. М. Теоретичні і практичні засади ринку земель. *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 3-11.
5. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 22-29.
6. Попов Н. А., Попова Т. Н., Степанников В. А. Регулирование земельных отношений в сельском хозяйстве в России и за рубежом. *Вестник РУДН*. 2008. № 1. С. 28-37.
7. Правдюк Н. Л., Правдюк А. Л. Ринок земель сільськогосподарського призначення: реалії та перспективи економічного та правового середовища. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 21-35.
8. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. *Економіка АПК*. - 2009. № 3. С. 4-18.
9. Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 78-85.

References

1. Budziak, V.M. & Budziak, O.S. (2017). Instytutsionalne zabezpechennia povnotsinnnoho rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Institutional provision of a full-fledged land market for agricultural purposes]. *Ahrosvit*, 10, pp. 3-10 [In Ukrainian].
2. Kushnir, N.B., Harnaha, O.M., & Ihnatiuk, I.Z. (2017). Perspektyvy rozvytku rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Prospects for development of the agricultural land market in Ukraine]. *Biznes Inform*, 3, pp. 176-181 [In Ukrainian].
3. Lupenko Yu.O., & Khodakivska O.V. (2016). Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-15 [In Ukrainian].
4. Melnyk, L.Yu., Vasyliiev, S.V., & Rechka, K.M. (2017). Teoretychni i praktychni zasady rynku zemel [Theoretical and practical principles of the land market]. *Ahrosvit*, 8, pp. 3-11 [In Ukrainian].
5. Mesel-Veseliak V.Ya., & Fedorov M.M. (2016). Novi metodychni pidkhody shchodo udoskonalennia normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [New methodological approaches to improving the normative monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 22-29 [In Ukrainian].
6. Popov, N.A., Popova, T.N. & Stepannikov, V.A. (2008). Rehulyrovanye zemelnukh otnosheni v selskom khoziaistve v Rossy i za rubezhom [Regulation of land relations in agriculture in Russia and abroad]. *Vestnyk RUDN*, 1, pp. 28-37 [In Russian].

10. Черечон О. І. Актуальні проблеми запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК*. 2016. № 23(2). С. 79-84.
11. Agricultural Foreign Investment Disclosure Act N. 95-460. *United States Congress*, 1978. URL : <https://goo.gl/zCSFRF>.
12. Average farm size in the United States from 2000 to 2017. *The Statistics Portal - Statista*, 2018. URL : <https://goo.gl/Sk61P1>.
13. Bigelow D., Borchers A., Hubbs T. U.S. Farmland Ownership, Tenure, and Transfer. *United States Department of Agriculture*, 2016. URL : <https://goo.gl/1kDjZe>.
14. Declaration of Independence. *The Second Continental Congress*, 1776. URL : <https://goo.gl/LdHPoH>.
15. Duffy M. Getting Started in Farming: Inheriting a Farm. *Ag Decision Maker*, 2013. URL : <https://goo.gl/UUb6EX>.
16. Farm Service Agency. URL : <https://www.fsa.usda.gov/about-fsa/history-and-mission/index>.
17. Foreign Holdings of U.S. Agricultural Land through December 31, 2015. *Farm Service Agency, U.S. Department of Agriculture*, 2015. URL : <https://goo.gl/DmUR1T>.
18. Foreign Investment Disclosure Act of 1978. 7 us e 3501 note. 95th Congress, 1978. URL : <https://goo.gl/bbmuaH>.
19. Gerhard P., John T. Jimmy Carter: "Agricultural Foreign Investment Disclosure Act of 1978 Statement on Signing S. 3384 Into Law.," October 14, 1978. *The American Presidency Project*, 1978. URL : <https://goo.gl/RUHDGA>.
20. Homestead Act. *Federal government of the United States*, 1862. URL : <https://goo.gl/764GJW>.
21. Land Values 2017 Summary (August 2017). *USDA, National Agricultural Statistics Service*, 2017. URL : <https://goo.gl/px8TPY>.
22. Major Land Uses. *Economic Research Service of United States Department of Agriculture*, 2017. URL : <https://goo.gl/YTAJ4u>.
23. National Resource Lands Management Act N.94-579 of 10/21/1976. *Federal government of the United States*, 1976. URL : <https://goo.gl/rM6gow>.
24. Rural America At A Glance 2014 Edition [Електронний ресурс] // United States Department of Agriculture. - 2014. - Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/GWWuqF>.
25. The Vermont Land Trust. 1977. URL : <https://www.vlt.org/about/>.
26. Total area of land in United States farms from 2000 to 2017. *The Statistics Portal - Statista*, 2018. URL : <https://goo.gl/bXnLwf>.
27. Total number of farms in the United States from 2000 to 2017. *The Statistics Portal - Statista*, 2018. URL : <https://goo.gl/ya1xGi>.
28. Total U.S. cropland area from 2012 to 2017. *Statistics Portal - Statista*, 2018. URL : <https://goo.gl/hk4VcZ>.
29. United States Code. *Office of the Law Revision Counsel of the United States House of Representatives*. URL : <https://goo.gl/KCMqug>.
30. Visualizing U.S. Farmland Ownership, Tenure, and Transition. *Economic Research Service of United States Department of Agriculture*, 2016. URL : <https://goo.gl/3umjco>.
7. Pravdiuk, N.L. & Pravdiuk, A.L. (2017). Rynok zemel silskohospodarskoho pryznachennia: realii ta perspektyvy ekonomichnoho ta pravovoho seredovyshcha [Agricultural land market: realities and prospects of economic and legal environment]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, 3, pp. 21-35 [In Ukrainian].
8. Fedorov M.M. (2009). Transformatsiia zemelnykh vidnosy do rynkovykh umov [Transformation of land relations with market conditions]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 4-18 [In Ukrainian].
9. Khodakivska O.V., & Yurchenko I.V. (2017). Rehuliuвання ринкового обігу земел silskohospodarskoho pryznachennia: dosvid krain YeS [Regulation of market circulation of agricultural land: experience of EU countries]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 78-85 [In Ukrainian].
10. Cherechon, O.I. (2016). Aktualni problemy zaprovadzhennia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Actual problems of introduction of the market of agricultural lands]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika APK*, 23(2), pp. 79-84 [In Ukrainian].
11. Agricultural Foreign Investment Disclosure Act. (1978). *United States Congress*. Retrieved from: <https://goo.gl/zCSFRF> [In English].
12. Average farm size in the United States from 2000 to 2017. (2018). *The Statistics Portal - Statista*. Retrieved from: <https://goo.gl/Sk61P1> [In English].
13. Bigelow, D., Borchers, A., & Hubbs, T. (2016). *U.S. farmland ownership, tenure, and transfer*. Retrieved from: <https://goo.gl/1kDjZe> [In English].
14. Declaration of Independence. (1776). *The Second Continental Congress*. Retrieved from: <https://goo.gl/LdHPoH> [In English].
15. Duffy, M. (2013). *Getting started in farming: inheriting a farm*. Retrieved from: <https://goo.gl/UUb6EX> [In English].
16. Farm Service Agency. Retrieved from: <https://goo.gl/drixyY> [In English].
17. Foreign holdings of U.S. agricultural land. (2015). *Farm Service Agency, U.S. Department of Agriculture*. Retrieved from: <https://goo.gl/DmUR1T> [In English].
18. Foreign Investment Disclosure Act 7 us e 3501 note. (1978). 95th Congress. Retrieved from: <https://goo.gl/bbmuaH> [In English].
19. Peters, G. & Wolley, J.T. (1978). Jimmy Carter: "Agricultural Foreign Investment Disclosure Act of 1978 Statement on Signing S. 3384 into Law". *The American Presidency Project*. Retrieved from: <https://goo.gl/RUHDGA> [In English].
20. Federal government of the United States: Homestead Act. (1862). *National Archives*. Retrieved from: <https://goo.gl/764GJW> [In English].
21. Land values 2017 summary. (2017). *USDA, National Agricultural Statistics Service*. Retrieved from: <https://goo.gl/px8TPY> [In English].
22. Major land uses. (2017). *Economic Research Service of United States Department of Agriculture*. Retrieved from: <https://goo.gl/YTAJ4u> [In English].
23. National Resource Lands Management Act N.94-579. (1976). *Federal government of the United States*. Retrieved from: <https://goo.gl/rM6gow> [In English].
24. Rural America at a glance 2014 edition. (2014). *United States Department of Agriculture*. Retrieved from: <https://goo.gl/GWWuqF> [In English].
25. The Vermont Land Trust. Retrieved from: <https://www.vlt.org/about/> [In English].
26. Total area of land in United States farms from 2000 to 2017. (2018). *The Statistics Portal - Statista*. Retrieved from: <https://goo.gl/bXnLwf> [In English].
27. Total number of farms in the United States from 2000 to 2017. (2018). *The Statistics Portal - Statista*. Retrieved from: <https://goo.gl/ya1xGi> [In English].
28. Total U.S. cropland area from 2012 to 2017. (2018). *Statistics Portal - Statista*. Retrieved from: <https://goo.gl/hk4VcZ> [In English].
29. United States Code. (2018). *Office of the Law Revision Counsel of the United States House of Representatives*. Retrieved from: <https://goo.gl/KCMqug> [In English].
30. Visualizing U.S. farmland ownership, tenure, and transition. (2016). *Economic Research Service of United States Department of Agriculture*. Retrieved from: <https://goo.gl/3umjco> [In English].

The purpose of the article is to determine features of functioning of model of the market turnover of US agricultural land, to assess "liberal nature" of such turnover, and to identify instruments for its regulation, considering their further usage in Ukrainian practice.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: empirical method for complex assessment of the current state of the US agricultural land economic model; generalization and systematization for construction of a model of economic turnover of lands; abstract and logical for theoretical generalizations and formulation of conclusions.

Research results. According to the research results, it is established that in USA, the market turnover of agricultural land is not absolutely free, but regulated by state and local institutions, considering unique combination of regulatory functions of the state with market conditions, in which there is no infringement of private property rights. The main goal of regulating the market turnover of US agricultural land is to support and create favorable conditions for development of family farming. Main tools for regulating the market turnover of agricultural land in the US are the administrative, price and legal instruments (priority right).

Elements of scientific novelty. The article reveals experience of the United States of America regarding to functioning of the market turnover of agricultural land. Main objectives of regulating the market turnover of lands in agriculture have been covered. The regulatory and legal framework has been studied and a model for regulating the market turnover of US agricultural lands has been built. Provisions concerning the Ukrainian model of regulation of the market turnover of agricultural land with regard to US experience have been further developed.

Practical significance. Experience of USA has shown that a regulatory objective should be a basis for regulating of market turnover of agricultural land. According to a specific goal, taking into account the state structure and policy, an appropriate regulation tool should be identified. Despite the declared openness and freedom in all respects, the acquisition of land by foreigners in the US is fully controlled by the state. Application of US experience in regulating of the market turnover of agricultural land in Ukraine should help to build an effective model of the market turnover of agricultural land. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 30.

Keywords: market turnover of lands; agricultural land; priority right; state regulation; mechanisms; farming; model.

Yurchenko Ihor Volodymyrovych - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Юрченко И.В. Рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения в США

Цель статьи - определить особенности функционирования модели рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения США, дать оценку «либеральности» такого обращения, выделить инструменты его регулирования с целью использования их в украинской практике.

Методика исследования. В процессе исследования использованы эмпирический метод (комплексная оценка современного состояния модели экономического оборота земель сельскохозяйственного назначения США), обобщения и систематизации (построение модели экономического оборота земель), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. По результатам исследования установлено, что в США рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения не является абсолютно свободным, а регулируется государственными и местными институтами, благодаря уникальному сочетанию регуляторных функций государства с рыночными условиями хозяйствования, при котором не происходит ущемления прав частной собственности. Главная цель регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения США - поддержка и создание благоприятных условий для развития семейного фермерства. Основными инструментами регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в США является административный, ценовой и правовой (преимущественное право).

Элементы научной новизны. В статье раскрыт опыт Соединенных Штатов Америки относительно функционирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Освещены основные цели регулирования рыночного оборота земель в сельском хозяйстве. Исследована нормативно-правовая база и построена модель регулирования рыночного оборота сельскохозяйственных земель США. Получили дальнейшее развитие положения относительно Украинской модели регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения с учетом опыта США.

Практическая значимость. Опыт США показывает, что в основе регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения должна находиться цель регулирования. Согласно определенной цели, с учетом государственного устройства и политики, должен быть определен соответствующий инструментальный регулятор. Несмотря на декларируемую открытость и свободу во всех отношениях, приобретение земель иностранцами в США контролируется и находится под постоянным мониторингом государства. Применение опыта США по регулированию рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Украине должно способствовать построению эффективной модели рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 30.

Ключевые слова: рыночный оборот земель; земли сельскохозяйственного назначения; преимущественное право; государственное регулирование; механизмы; фермерство; модель.

Юрченко Игорь Владимирович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 03.10.2018 р.

Фахове рецензування: 11.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Юрченко І. В. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в США. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 96 – 105.

* * *

Д.К. СЕМЕНДА, кандидат економічних наук, професор

О.В. СЕМЕНДА, кандидат економічних наук

Т.Ю. ПЕТРУК, аспірант*

Економічні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств

Мета статті - обґрунтувати та висвітлити теоретичні засади і механізми вдосконалення системи ціноутворення, як основи стабільного розвитку аграрного сектору економіки, зокрема галузі тваринництва, з урахуванням світового досвіду та національних особливостей України.

Методика дослідження. За методологічну і теоретичну основу статті слугували сучасні праці вітчизняних і зарубіжних учених, а також результати власних досліджень. У процесі дослідження використано методи і прийоми: монографічний (аналіз наукових здобутків українських й іноземних учених щодо проблеми розвитку ціноутворення у сільському господарстві), емпіричний (стосовно комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження), порівняльного аналізу (визначення проблеми й цілі регулювання цін у державах-членах ЄС та в Україні), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення питань ціноутворення в сільському господарстві України та деяких європейських державах розкрито сучасний стан ціноутворення та проаналізовано його економічні аспекти. Виявлено, що дослідження багатьох учених-економістів щодо оцінювання ролі ціни та ціноутворення потребують удосконалення на сучасному етапі. Потрібно враховувати специфічні особливості функціонування сільськогосподарських підприємств, підвищення їхньої ролі у забезпеченні продовольчої безпеки країни, а також впливу зовнішнього середовища ціноутворення на сільськогосподарську продукцію українських товаровиробників.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо удосконалення системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Запропоновано методологічні підходи стосовно оцінювання сучасного стану впливу ціноутворення на забезпечення прибутковості виробництва сільськогосподарської продукції. Розкрито вплив диспаритету цін на фінансовий стан підприємств.

Практична значущість. Показано, що за існуючої системи ціноутворення на продукцію тваринництва, зокрема яловичини, свинини, виробництво буде збиткове, тому запропоновано напрями вдосконалення системи ціноутворення на сільськогосподарську продукцію на рівні підприємства. Табл.: 7. Рис.: 2. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: ціна; ціноутворення; диспаритет цін; державне регулювання; індекс розвитку.

Семенда Дмитро Костянтинович - кандидат економічних наук, професор, заслужений працівник сільського господарства України, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва (Черкаська обл., м. Умань, вул. Інститутська, 2)

E-mail: dksemenda@ukr.net

Семенда Ольга Володимирівна - кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу, Уманський національний університет садівництва (Черкаська обл., м. Умань, вул. Інститутська, 2)

E-mail: olga-semenda@ukr.net

Петрук Тетяна Юріївна - аспірант кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва (Черкаська обл., м. Умань, вул. Інститутська, 2)

E-mail: tatyana.petruk@icloud.com

Постановка проблеми. Ціна являє собою одну з найскладніших економічних категорій, оскільки перебуває під впливом не тільки закону вартості, а й усієї системи економічних законів. Тому ціни на сільськогосподарську продукцію відіграють винятково важливу роль в економіці держави, бо

впливають на всі основні економічні, політичні та соціальні проблеми.

Особливістю ціноутворення на сільськогосподарську продукцію є те, що ціна, яка склалася в точці перетину попиту і пропозиції, не завжди відшкодовує витрати товаровиробникові. Звідси на окремі види сільськогосподарської продукції вводиться державне регулювання ціни або державна підтримка у країнах з ринковою економікою.

Механізм формування цін - один із найважливіших складових ринкового меха-

* Науковий керівник – Д.К. Семенда, кандидат економічних наук, професор.

© Д.К. Семенда, О.В. Семенда, Т.Ю. Петрук, 2018

нізму господарюючих суб'єктів. Тому ціні відводиться особливе місце в ринковій системі.

Вивчення системи ціноутворення, механізму, напрямів та методів її удосконалення залишається досить актуальним. Крім того, актуальність теми визначається необхідністю дослідження ціни не відокремлено, а у взаємодії з іншими елементами ринкової діяльності сільськогосподарських підприємств як у цілому по Україні, так і на рівні регіонів.

За останні роки відбулися значні зміни в порядку формування цін на продукцію сільськогосподарства. Нова економічна ситуація, що стала реальністю в країні, вимагала іншого підходу до формування закупівельних, оптових і роздрібних цін. Перехід до вільного ціноутворення відіграв важливу роль у формуванні системи цін та ціноутворення, але разом із тим став однією з основних причин інфляції, кризи економіки, спаду виробництва, що у свою чергу призвело до диспаритету цін між сільськогосподарською та промисловою продукцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На різних етапах розвитку суспільства та в міру розвитку науки сутність ціни та системи ціноутворення змінювалася. Проте дослідження цієї проблеми завжди залишалося пріоритетним. Протягом останніх років спостерігається підвищення наукового інтересу до питань системи ціноутворення. Проблеми цін та ціноутворення досліджували такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені,

як М.М. Артус [2, 3], Ф. Котлер [10], І.В. Ліпсіц [11], Л.О. Шкварчук [20], Л.О. Чорна [19] та інші.

Мета статті - обґрунтувати та висвітлити теоретичні засади і механізми вдосконалення системи ціноутворення, як основи стабільного розвитку аграрного сектору економіки, зокрема галузі тваринництва, з урахуванням світового досвіду та національних особливостей України.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах ринкової економіки ціна має ключове значення для всіх господарюючих суб'єктів. Вона виступає основним джерелом інформації, необхідної для прийняття господарських рішень. Зважаючи на це, проблеми ринкового механізму формування цін, сутність останніх становлять великий практичний інтерес для всіх учасників ринку.

В Україні загальні положення щодо цін і ціноутворення у сфері господарської діяльності містяться у Господарському кодексі України [5].

Долучаючись до думки М.М. Артус, за якого «ціна є економічним барометром господарського життя, а механізм цін становить собою серцевину ринкового регулювання» [3], зазначаємо, що дослідження природи цін та її теоретичних основ - необхідна умова вдосконалення господарського механізму в ринкових умовах. Нижче наведено трактування поняття «ціна», законодавчо визнане низкою науковців (табл. 1).

1. Трактування поняття «ціна»

Джерело	Визначення
Господарський кодекс України [5, ст. 189]	Є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб'єкти господарювання
Маркс К. [14]	Є грошовою назвою уречевленої в товарі праці..., показником величини вартості товару
Герасименко В.В. [7, с. 6]	Сума всіх витрат покупця, прямо або побічно пов'язаних з придбанням продукту
Котлер Ф. [10]	Сума грошей, за яку відчужується товар в акті купівлі-продажу

Джерело: Сформовано авторами.

Відповідно до Господарського кодексу України, ціна є формою грошового визначення вартості продукції (робіт, послуг), яку реалізують суб'єкти господарювання [5, ст. 189].

Дослідження праць учених-економістів у галузі цін і ціноутворення дали змогу запропонувати наступне визначення: ціна - це по-

казник кон'юнктури ринку, що є чинником рівня, структури і співвідношення попиту й пропозиції та інструментом забезпечення прибутку і управління ефективністю господарюючого суб'єкта й показує рівень життя, впливаючи на ринок праці, обсяг і структуру споживання, рівень реальних доходів населення [15, с. 26].

Серед чинників, що впливають на рівень та динаміку ринкових цін, слід виокремити

такі (табл. 2).

2. Чинники, що впливають на рівень та динаміку ринкових цін

Чинники, які сприяють зниженню цін	Чинники, які зумовлюють зростання цін
Підвищення продуктивності праці на основі науково-технічного прогресу	Спад виробництва та монополізм
Зростання виробництва	Збільшення маси грошей в обігу
Зниження витрат виробництва	Зростання податків
Зниження податків	Збільшення заробітної плати
Конкуренція	Зростання прибутковості
Розвиток прямих економічних зв'язків	Ажіотажний попит
	Погіршення якості продукції
	Нестабільність економічної, соціальної та політичної ситуації

Джерело: Сформовано на основі [9, с. 31].

Ефективність продукції, яку виробляє підприємство, визначається ринком, ціною її реалізації. У кінцевому результаті ціна є основною ринковою категорією. Зміна ціни призводить до значних економічних, соціальних і політичних наслідків. Тому інформація про ціни на основі цінового моніторингу, аналізу закономірностей і тенденцій їх змін має важливе значення як для виробників, так і для споживачів та суспільства в цілому.

Як основне завдання розрахунку цін слід вказати врахування відповідних факторів, які зменшують чи розширюють можливий інтервал варіацій цін на продукцію.

У системі державного регулювання економіки важливу роль відіграє підтримка відповідного рівня цін і забезпечення цінової рівноваги в аграрному секторі.

Світовий досвід показує, що значна державна підтримка власних сільськогосподарських товаровиробників застосовується в багатьох розвинутих країнах. Зокрема, її питома вага у вартості сільськогосподарської продукції в Японії досягає 66%, Канаді - 45, країнах ЄС - 49 і США - 30%.

За роки перехідного періоду до ринкової економіки в Україні поглибився диспаритет цін не на користь сільського господарства. Законом України «Про ціни і ціноутворення» [17, ст. 190], з наступними змінами і доповненнями, закладено нові з ринковим спрямуванням принципи цінової політики, поставлена вимога дотримання об'єктивних співвідношень у цінах на промислову і сільськогосподарську продукцію, що забезпечує еквівалентність обміну. Також ця вимога забезпечення обміну еквівалентності міститься і в постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період

до 2020 року». Проте поки що не спостерігається суттєвих змін у ціноутворенні в сприятливий для сільськогосподарського товаровиробника бік [13].

Формування паритетності сільськогосподарських цін - необхідна передумова розвитку і відтворення сільськогосподарського товаровиробництва, на що вказується і в Законі України «Про державну підтримку сільськогосподарського виробництва». За 1991-2016 рр. склався більше ніж восьмиразовий диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, яка надходить селу. Це призвело до втрат сільським господарством за згаданий період понад трильйона гривень доходу [12].

Отже, необхідність державного регулювання цінових процесів у галузі аграрного виробництва пов'язана з особливостями функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах глобалізаційних тенденцій. До ключових напрямів державної політики в галузі ціноутворення слід віднести: власне цінові, антимонопольні, інтеграційні, інноваційні, моніторингові, законодавчі заходи. Лише комплексний підхід до вирішення проблеми міжгалузевого обміну надасть можливість нейтралізувати прояви цінового диспаритету, підвищити прибутковість та конкурентоспроможність аграрної галузі економіки України.

Наступним явищем, яке впливає на ціноутворення в галузі сільського господарства, є інтенсифікація сільськогосподарського виробництва. Адже її суть полягає в тому, що з підвищенням врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби і птиці знижуватиметься собівартість продукції, оскільки лише за таких умов найбільш ефективно використовуватимуться всі ресур-

си, залучені у виробничий процес. У практичній діяльності це знаходитиме прояв у збільшенні прибутку та підвищенні рівня рентабельності, що у свою чергу також впливає на ціноутворення [4, с. 18].

Як приклад наведено аналіз економічної ефективності інтенсифікації галузі рослинництва (табл. 3) та галузі тваринництва (табл. 4) в Новомиргородському районі Кіровоградської області.

За основними економічними показниками інтенсифікації в рослинництві можна зробити висновок, особливо стосовно зернових, що витрати на 1 га збільшилися у 2,2 раза, проте і прибуток на 1 ц за цей період зріс у 5 разів. Дотримання інтенсивної технології забезпечило якісні показники продукції і дало можливість підвищити ціну на продукцію зернових.

3. Економічна ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в Новомиргородському районі Кіровоградської області

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. до 2013 р.	
						грн	%
Зернові та зернобобові - всього							
Витрати на 1 га, грн	4577,77	4902,79	5395,42	8959,97	10253,37	5675,6	224,0
Урожайність, ц/га	48,6	58,1	55	55,9	71,5	22,9	147,1
Собівартість 1 ц, грн	113,44	103,81	92,57	199,33	226,32	112,87	199,5
Ціна реалізації 1 ц, грн	145,76	126,84	170,36	304,71	415,22	269,46	284,9
Прибуток на 1 ц, грн	32,32	23,03	77,79	105,38	188,91	156,59	584,5
Рівень рентабельності, %	28,49	22,19	84,04	52,86	83,47	-	54,98 в. п.
Соняшник							
Витрати на 1 га, грн	4359,36	5703,72	5345,23	8567,53	12754,09	8394,73	292,6
Урожайність, ц/га	32,5	28,35	25,9	26,4	28,1	-4,40	86,5
Собівартість 1 ц, грн	175,00	222,95	207,58	393,29	540,67	365,67	309,0
Ціна реалізації 1 ц, грн	372,83	306,56	381,74	829,86	844,46	471,62	226,5
Прибуток на 1 ц, грн	197,83	83,60	174,16	436,57	303,79	105,96	153,6
Рівень рентабельності, %	113,05	37,50	83,90	111,00	56,19	-	-56,86 в.п.
Соя							
Витрати на 1 га, грн	3691,97	5539,48	6124,27	8979,66	6756,49	3064,52	183,0
Урожайність, ц/га	20,9	20,5	17,8	17,1	12,7	-8,20	60,8
Собівартість 1 ц, грн	181,50	247,99	330,94	504,25	674,95	493,45	371,9
Ціна реалізації 1 ц, грн	344,59	376,70	468,24	884,17	868,90	524,31	252,2
Прибуток на 1 ц, грн	163,09	128,71	137,30	379,92	193,95	30,86	118,9
Рівень рентабельності, %	89,85	51,90	41,49	75,34	28,73	-	-61,12 в.п.
Ріпак озимий							
Витрати на 1 га, грн	3222,97	5346,64	5768,14	298,39	10687,29	7464,32	331,6
Урожайність, ц/га	23,7	22,7	20,4	18,1	26,1	2,40	110,1
Собівартість 1 ц, грн	300,55	254,63	321,07	445,31	435,03	134,48	144,7
Ціна реалізації 1 ц, грн	371,68	284,60	386,30	704,80	782,32	410,64	210,5
Прибуток на 1 ц, грн	71,14	29,96	65,23	259,49	347,29	276,15	488,2
Рівень рентабельності, %	23,67	11,77	20,32	58,27	79,83	-	56,16 в.п.
Цукрові буряки							
Витрати на 1 га, грн	10412,96	-	15184,95	24054,98	28602,36	18189,40	274,7
Урожайність, ц/га	550,3	-	454,9	449,5	543,9	-6,40	98,8
Собівартість 1 ц, грн	24,02	-	37,34	55,86	84,27	60,26	350,9
Ціна реалізації 1 ц, грн	45,83	-	48,33	83,75	121,26	75,43	264,6
Прибуток на 1 ц, грн	21,82	-	10,99	27,89	36,99	15,17	169,5
Рівень рентабельності, %	90,85	-	29,44	49,93	43,89	-	-46,96 в.п.

Джерело: Розраховано за наведеними річними бухгалтерськими звітами по Новомиргородському району за період 2013-2017 рр.

За складну та незадовільну з погляду прибутковості тут слід визнати ситуацію з

економічною ефективністю інтенсифікації галузі тваринництва.

4. Економічна ефективність виробництва продукції тваринництва в Новомиргородському районі Кіровоградської області

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення (+,-) 2017 р. до 2013 р., грн
Велика рогата худоба						
Повна собівартість 1 ц, грн	1361,88	1490,62	1921,35	2198,23	1360,00	-1,88
Витрати на одну голову, грн	1870,14	2538,07	2603,00	3910,74	3849,45	1979,31
Ціна 1 ц, грн	1147,33	1035,87	1288,75	2161,92	1410,75	263,42
Прибуток (збиток) на одну голову, грн	-347,76	-1028,71	-1505,46	-55,98	134,71	482,47
Прибуток (збиток) на 1 ц, грн	-214,55	-454,75	-632,61	-36,31	50,75	265,30
Рівень рентабельності (збитковості), %	-15,75	-30,51	-32,93	-1,65	3,73	19,49 в. п.
Свині						
Повна собівартість 1 ц, грн	1425,21	2270,70	2017,79	2416,59	3102,75	1677,54
Витрати на одну голову, грн	991,01	1236,09	1593,84	2561,75	319,47	-671,54
Ціна 1 ц, грн	1443,51	1339,22	1619,32	2250,23	2041,45	597,94
Прибуток (збиток) на одну голову, грн	13,50	-682,92	-341,23	-191,81	-939,76	-953,26
Прибуток (збиток) на 1 ц, грн	18,67	-931,48	-398,47	-166,36	-1061,29	-1079,97
Рівень рентабельності (збитковості), %	1,31	-41,02	-19,75	-6,88	-34,20	-35,52 в. п.
Молоко						
Повна собівартість 1 ц, грн	260,81	343,47	400,34	451,35	654,76	393,95
Витрати на одну голову, грн	10680,97	11362,85	16705,67	21628,98	3192,47	-7488,50
Ціна 1 ц, грн	205,37	277,32	329,19	391,17	565,82	360,45
Прибуток (збиток) на одну голову, грн	-2270,77	-2395,24	-3189,87	-3035,34	-8824,56	-6553,79
Прибуток (збиток) на 1 ц, грн	-55,45	-66,15	-71,15	-60,18	-88,94	-33,49
Рівень рентабельності (збитковості), %	-21,26	-19,26	-17,77	-13,33	-13,58	7,68 в. п.

Джерело: Розраховано за зведеними річними бухгалтерськими звітами по Новомиргородському району за період 2013–2017 рр.

Наведені дані підтверджують, що на сьогодні виробництво тваринницької продукції в районі збиткове, невисокою є прибутковість і в інших регіонах України. Серед чинників, що на це впливають, слід виокремити насамперед рівень продуктивності та невисокі заготівельні ціни, особливо на м'ясо великої рогатої худоби і свиней. Зважаючи, що відсутність прибутку не стимулює розвиток тваринництва в Україні, у державному бюджеті на 2018 р. для підтримки галузі тваринництва передбачено 4 млрд гривень.

Отже, незважаючи на всі негативні явища і процеси, що відбуваються в сучасних умовах в аграрному секторі економіки, можна стверджувати, що інтенсифікація була і за-

лишиться на перспективу найвагомішим фактором впливу на розвиток аграрної сфери. Оскільки природні ресурси, в тому числі можливості розширення земельних угідь для нарощування обсягів виробництва обмежені, тому задоволення зростаючих потреб суспільства в продукції сільського господарства можна забезпечити лише завдяки інтенсифікації.

За допомогою показника ціни реалізації 1 ц основних видів сільськогосподарської продукції проаналізовано зазначену тенденцію в аграрному секторі району дослідження: галузі рослинництва (рис. 1) та галузі тваринництва (рис. 2).

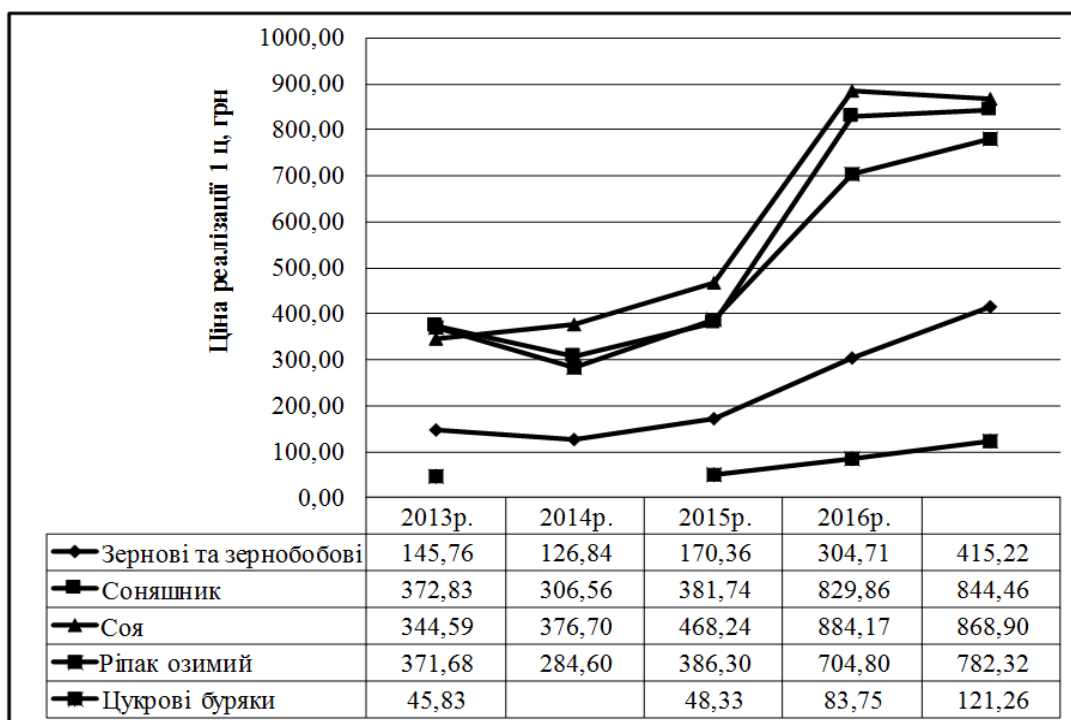

Рис. 1. Ціна реалізації 1 ц основних видів сільськогосподарських культур у Новомиргородському районі Кіровоградської області

Джерело: Побудовано на основі даних табл. 3.

І якщо ситуація з цінами на основні види сільськогосподарських культур у галузі рослинництва досить прогнозована, то щодо продукції галузі тваринництва спостерігається цінова нестабільність. З кожним роком показник ціни зростає, що відбувається насамперед за рахунок збільшення ціни на сільськогосподарські культури. Адже галузь

рослинництва безпосередньо впливає на виробництво продукції тваринництва.

Вагомим економічним параметром ринкового середовища діяльності підприємств з виробництва продукції тваринництва є ціна, що важливо для споживачів товарів, бо тим самим координуються відносини між підприємствами і товарними ринками [18].

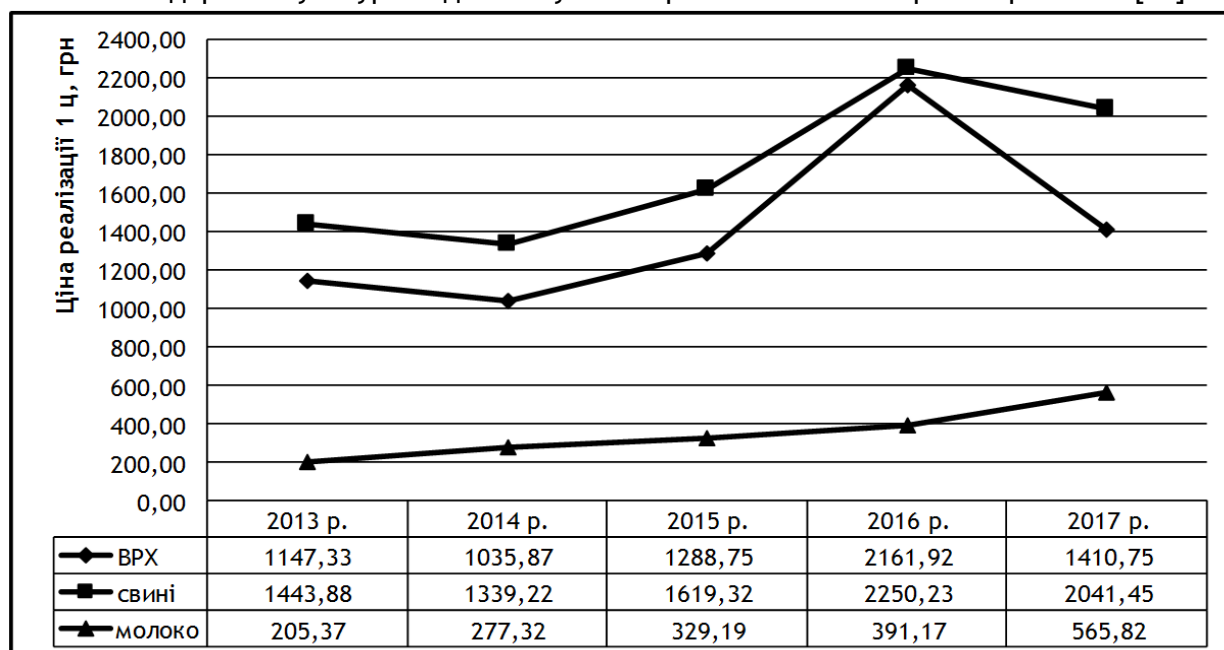

Рис. 2. Ціна реалізації 1 ц основних видів продукції тваринництва у Новомиргородському районі Кіровоградської області

Джерело: рисунок побудований на основі розрахункових даних табл. 4.

Не викликає сумніву, що ціна справляє прямий вплив на основні результати діяльності підприємства - прибуток та рівень рентабельності (табл. 5). Причому часто вплив ціни на прибуток значно більший, ніж інших

чинників (обсягів продажу, рівня витрат тощо). Зміна рівня середньореалізаційних цін і величина прибутку перебувають у прямопропорційній залежності: при збільшенні рівня цін сума прибутку зростає, і навпаки [8].

5. Динаміка та структура рівня рентабельності сільськогосподарської продукції в підприємствах Новомиргородського району, %

Культури	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення (+,-) 2017 р. до 2013 р., в.п.
Загалом по району, в т.ч:	103,94	39,0	86,3	119,2	58,5	-45,48
1. У галузі рослинництва:	79,66	28,8	65,6	70,1	66,1	-13,53
Зернові і зернобобові, з них	28,49	22,2	84,0	52,9	83,5	54,98
пшениця озима	36,84	11,3	34,7	48,2	26,4	-10,47
пшениця яра	-	28,4	-	-	-	-
жито	0,00	-50,0	-40,0	-100,0	20,0	20,00
гречка	9,85	-19,7	48,8	-99,5	100,0	90,19
кукурудза на зерно	21,39	29,7	114,1	58,2	108,0	86,61
ячмінь озимий	39,52	14,5	38,9	948,4	32,6	-6,94
ячмінь ярий	9,02	25,5	21,6	-	45,2	36,15
овес	-11,95	-22,1	174,8	-	-	-
просо	-4,12	-	392,8	-	-	-
інші зернові та зернобобові	20,00	47,4	-17,6	-25,4	-	-
Соняшник	113,05	37,5	83,9	111,0	56,2	-56,86
Соя	89,85	51,9	41,5	75,3	28,7	-61,12
Ріпак озимий	23,67	11,8	20,3	58,3	79,8	56,16
Цукрові буряки	90,85	-	29,4	49,9	43,9	-46,96
Картопля	-	37,7	31,9	78,7	4,0	-
2. У галузі тваринництва:	-19,34	-27,2	-22,6	-1,7	-16,7	2,62
велика рогата худоба	-15,75	-30,5	-32,9	-1,7	3,7	19,49
свині	1,31	-41,0	-19,7	-6,9	-34,2	-35,52
вівці	-	-46,2	-73,7	-	-	-
молоко	-21,26	-19,3	-17,8	-13,3	-13,6	7,68
мед	1,05	0,0	-14,6	-38,1	-39,5	-40,59

Джерело: Розраховано за зведеними річними бухгалтерськими звітами по Новомиргородському району за період 2013-2017 рр.

Отже, зважаючи на наведені дані, підприємства в районі мають здійснювати свою господарську діяльність використовуючи всі можливі шляхи збільшення рентабельності і

прибутковості виробництва. Для цього існує багато методів, щоб перетворити виробництво на значно ефективніше (табл. 6).

6. Шляхи збільшення прибутку і рентабельності продукції

Шляхи збільшення	
Прибуток	Рентабельність
1. Нарощування випуску продукції	1. Зниження собівартості продукції
2. Підвищення якості продукції	2. Підвищення продуктивності праці
3. Продаж зайвого устаткування та іншого майна або надання його в оренду	3. Скорочення невиробничих витрат
4. Зниження собівартості продукції за рахунок більш раціонального використання матеріальних ресурсів, виробничих потужностей і площ, робочої сили та робочого часу	4. Скорочення адміністративно-управлінського персоналу
5. Диверсифікація виробництва	5. Зниження втрат від браку та ін.
6. Розширення ринку продажу та ін.	

Джерело: Складено на основі [6].

Тобто підприємства району повинні задіяти всі можливі засоби нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, аналізувати конкурентоспроможність і шляхи її підвищення, активно досліджувати по-

літику ціноутворення на ту чи іншу продукцію, що у свою чергу повинно сприяти підвищенню прибутку та рентабельності цих підприємств (табл. 7).

7. Динаміка середніх цін реалізації сільськогосподарської продукції Новомиргородського району, грн/т

Культури	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення (+,-) 2017 р. до 2013 р.
У галузі рослинництва						
Зернові і зернобобові, з них:	1457,59	1268,40	1703,58	3047,07	4152,23	2694,64
пшениця озима	1497,60	1358,00	1877,82	3305,26	3701,03	2203,42
жито	-	1000,00	1500,00	-	2857,14	-
гречка	4160,45	2503,62	2580,65	9508,05	12721,45	8561,00
кукурудза на зерно	1392,32	1219,15	1663,61	2967,27	3732,91	2340,58
ячмінь озимий	1655,96	1311,58	1647,79	2657,08	3022,71	1366,75
ячмінь ярий	1370,23	1384,67	1593,35	2670,84	2848,81	1478,58
Соняшник	3728,35	3065,58	3817,39	8298,64	8444,59	4716,24
Соя	3445,88	3766,99	4682,37	8841,67	8688,98	5243,10
Ріпак озимий	3716,85	2845,95	3863,03	7048,03	7823,22	4106,37
Цукрові буряки	458,33	-	483,34	837,50	1212,60	754,27
Картопля	-	1073,53	1252,10	2405,94	2000,00	-
У галузі тваринництва						
велика рогата худоба	11473,30	10358,72	12887,49	21619,23	14107,46	2634,17
свині	14438,84	13392,17	16193,17	22502,33	20414,53	5975,68
молоко	2053,68	2773,20	3291,93	3911,73	5658,21	3604,53
мед	184,97	176,78	203,83	212,77	207,83	22,86

Джерело: Розраховано за зведеними річними бухгалтерськими звітами по Новомиргородському району за період 2013–2017 рр.

Як свідчать наведені дані, середні ціни реалізації продукції по галузях сільського господарства упродовж п'яти останніх років у районі стрімко зростають, але не завжди відшкодовують витрати, які понесено на виробництво продукції. Адже при цьому не завжди враховуються ціни, які склалися на світовому ринку.

Існування диспаритету цін не на користь сільського господарства зумовлює здійснення відповідної державної регуляторної політики. Об'єктом її є й інші економічні важелі, за допомогою яких держава здійснює економічну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, що має протекціоністський характер.

Світовим банком розроблена Методика визначення протекціоністських критеріїв, прийнята Уругвайським раундом Генеральної угоди по тарифах. Ця методика дає можливість провести аналіз цін у сільському господарстві і визначити рівень протекціоністської (економічної) підтримки державного аграрного сектору.

Для оцінки регуляторних заходів держави вказаною методикою передбачається визначення трьох показників: номінальний протекціоністський показник, (реальний) протекціоністський показник і еквівалент дотації виробництва.

Номінальний протекціоністський показник характеризує рівень номінальної підтримки цін з боку держави через реалізацію її цінової політики щодо конкретного виду сільськогосподарської продукції. Його розраховують за формулою:

$$\text{НПП} = \frac{C_B - (C_K \cdot E_0) - MB}{(C_K \cdot E_0) - MB} = \left(\frac{C_B}{(C_K \cdot E_0) - MB} - 1 \right) \cdot 100,$$

де C_B - внутрішня ціна на певний вид сільськогосподарської продукції, що отримує виробник на вітчизняному ринку;

C_K - ціна на кордоні у конвертованій валюті;

MB - маркетингові витрати, пов'язані з переміщенням сільськогосподарської продукції від виробника до кордону.

Різниця між C_K і MB дає внутрішню світову експортну ціну для вітчизняного товаро-

виробника, на основі якої й буде визначатися ефективність виробництва певного виду продукції;

E_0 - офіційний обмінний курс національної валюти до вільноконвертованої - американського долара або євро.

Показник НПП є свідченням того, як у державі будується і практично реалізовується цінова політика в контексті світової цінової кон'юнктури. Він може набувати додатного, від'ємного і нульового значення [1].

Висновки. Починаючи з 2013 року ціни на продукцію галузі рослинництва і тваринництва зростають як в Україні, так і в Кіровоградській області. Нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію обмежує відтворювальний потенціал сільськогосподарських підприємств та вносить дестабілізуючий вплив у процеси відтворення. Така ситуація

не дозволяє товаровиробникам сформувати достатні для відтворення обсяги нагромаджень, їхні доходи нестабільні, а зростання собівартості потребує зростання доходів для відшкодування понесених витрат.

Для виправлення ситуації необхідно дотримуватися таких принципів: ціни на продукцію сільського господарства мають бути економічно обґрунтованими. Рівень закупівельних цін за нормальних умов виробництва повинен покривати витрати сільськогосподарських підприємств і забезпечувати одержання відповідного прибутку; для досягнення паритетності сільського господарства з галузями промисловості мають діяти підтримуючі ціни на сільськогосподарську продукцію. Вони встановлюються державою; необхідно демонополізовувати ринок і ринкові відносини.

Список бібліографічних посилань

1. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу : підручник. Київ : КНЕУ, 2013. 547 с.
2. Артус М. М. Державна політика та фінансовий механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 01.02.03. Київ, 2011. 38 с.
3. Артус М. М. Формування механізму ціноутворення в умовах ринкової економіки : монографія. Київ : Тернопіль: Економічна думка, 2012. 354 с.
4. Березівський П. С., Особа П. Н. Напрями інтенсифікації розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2014. № 6. С. 18-25.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (Редакція станом на 03.03.2015). Відомості Верховної Ради України. Київ, 2003. № 18-22.
6. Гавалешко С. В. Рентабельність підприємства та шляхи його підвищення. *Економікс*. 2014. № 10. URL : www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/10_106158.doc.htm.
7. Герасименко В. В. Ценообразование: учеб. пособие. Москва : ИНФРА, 2005. 422 с.
8. Іщенко Н. А. Факторний аналіз формування прибутку підприємства. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Сер. Економічні науки*, 2010. URL : http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/33.pdf.
9. Колесников О. Ціноутворення. Київ : Центр навч. літ-ри, 2009. 144 с.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга ; пер. с англ. Киев : Бизнес-книга; ИМА-Кросс. Плюс, 2005. 702 с.
11. Липсиц И. В. Ценообразование : учебно-практическое пособие. Киев : Юрайт, 2011.
12. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 34.
13. Макаренко Ю. П. Шляхи вирішення диспаритету цін і нееквівалентного обміну товарних аграрних малих господарств. URL : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/prpdaa/5.3/185.pdf>.
14. Маркс К. Сочинения. 2-е изд. Москва : ИПЛ. Т. 23. С. 111-112.
15. Пархомець М. К. Ціноутворення у підприємствах агропромислового виробництва: організація та методика : монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2012. 228 с.
16. Писаренко В. В. Маркетинг овощной продукции (методические и практические аспекты): Ценообразование на плодовоовощную продукцию Agromage, 1999-2017. URL : http://www.agromage.com/stat_id.php?id=394.

References

1. Andriichuk, V.H. (2013). *Ekonomika pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu : pidruchnyk [Economics of enterprises of the agro-industrial complex: textbook]*. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
2. Artus, M.M. (2011). *Derzhavna polityka ta finansovyi mekhanizm tsinoutvorennia na silskohospodarsku produktsiiu [State policy and financial mechanism of pricing for agricultural products]. Extended abstract of doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
3. Artus, M.M. (2012). *Formuvannia mekhanizmu tsinoutvorennia v umovakh rynkovoї ekonomiky . monohrafiia [Formation of mechanism of pricing in the market economy. monograph]*. Kyiv: Ternopil: Ekonomichna dumka [In Ukrainian].
4. Berezivskiy, P.S. & Osoba, P.N. (2014). *Napriamy intensyfikatsii rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv [Types of intensification of agricultural enterprises development]. Ekonomika APK, 6, pp. 18-25 [In Ukrainian]*.
5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV [Commercial Code of Ukraine from 16.01.2003, No. 436-IV]. (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 18-22, p. 144 [In Ukrainian]*.
6. Havaleshko, S.V. (2014). *Rentabelnist pidpriemstva ta shliakhy yoho pidvyshchennia [Profitability of enterprise and ways of its increase]. Ekonomiks, 10*. Retrieved from: www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/10_106158.doc.htm [In Ukrainian].
7. Herasymenko, V.V. (2005). *Cenoobrazovanie [Pricing]*. Kyiv: INNFRM-M [In Russian].
8. Ishchenko, N.A. (2010). *Faktorny analiz formuvannia prybutku pidpriemstva [Factor analysis of enterprise profits formation]. Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky*. Retrieved from: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/33.pdf [In Ukrainian].
9. Kolesnykov, O. (2009). *Tsinoutvorennia [Pricing]*. Kyiv: Tsentr navch. lit-ry [In Ukrainian].
10. Kotler, F. (2005). *Osnovy marketinga ; per. s angl. [Basics of marketing; trans from English]*. Kyiv: Biznes-kniga; IMA-Kross. Pljus [In Russian].
11. Lypsyts, Y.V. (2011). *Cenoobrazovanie : uchebno-prakticheskoe posobie [Pricing: educational and practical manual]*. Kyiv: Jurajt [In Russian].
12. Lupenko, Yu.O. (2016). *Rezultaty i problemy reformuvannia silskoho hospodarstva v Ukraini [Results and problems of reforming agriculture in Ukraine]. Ekonomika APK, 7, p. 34 [In Ukrainian]*.

17. Про ціни і ціноутворення : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013. № 19-20.

18. Русак О. П. Діагностика цін в умовах формування ринку продукції. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2 (53). URL : irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

19. Чорна Л. О. Управління ціноутворенням в каналах реалізації продукції підприємств харчової промисловості : монографія. Київ : НУХТ, 2006. 239 с.

20. Шкварчук Л. О. Ціни і ціноутворення : навч. посіб. Київ : Кондор, 2013. 214 с.

13. Makarenko, Yu.P. (n.d.). Shliakhy vyrishennia dysparitetu tsin i neekvivalentnoho obminu tovarnykh ahrarykh malykh hospodarstv [Ways of solving price disparity and non-equivalent exchange of commodity agrarian small farms]. Retrieved from: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/5.3/185.pdf> [In Ukrainian].

14. Marks, K. (n.d.). *Sochineniia*. 2-e izd. [Compositions. 2nd ed.]. Moscow: IPL [In Russian].

15. Parkhomets, M.K. (2012). *Tsinoutvorennia u pidpriemstvakh ahropromyslovoho vyrobnytstva: orhanizatsiia ta metodyka : monohrafiia* [Pricing in agricultural production enterprises: organization and methodology: monograph]. Ternopil: Ekonomichna dumka [In Ukrainian].

16. Pysarenko, V.V. (n.d.). Marketing ovoshhnoj produkci (metodicheskie i prakticheskie aspekty): Cenoobrazovanie na plodoovoshhnuju produkciju Agromage, 1999-2017 [Marketing of vegetable products (methodological and practical aspects): Pricing for fruit and vegetable products of Agromage, 1999-2017]. Retrieved from: http://www.agromage.com/stat_id.php?id=394 [In Russian].

17. Pro tsiny i tsinoutvorennia: Zakon Ukrainy vid 21.06.2012 № 5007-VI [On prices and pricing: Law of Ukraine from 21.06.2012, No. 5007-VI]. (2013). *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, 19-20, p. 190 [In Ukrainian].

18. Rusak, O.P. (2014). *Diahnostyka tsin v umovakh formuvannia rynku produktsii* [Diagnostics of prices in conditions of formation of the market of products]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 2 (53). Retrieved from: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe [In Ukrainian].

19. Chorna, L.O. (2006). *Upravlinnia tsinoutvorenniam v kanalah realizatsii produktsii pidpriemstv kharchovoi promyslovosti : monohrafiia* [Management of pricing in food production distribution channels: monograph]. Kyiv: NUKhT [In Ukrainian].

20. Shkvarchuk, L.O. (2013). *Tsiny i tsinoutvorennia : navch. posib* [Prices and pricing: tutorial]. Kyiv: Kondor [In Ukrainian].

Semenda D.K., Semenda O.V., Petruk T.Yu. Economical aspects of agricultural enterprises' functioning

The purpose of the article is to substantiate and highlight theoretical foundations and mechanisms for improving the pricing system as a basis for stable development of the agrarian sector of the economy, in particular the livestock sector, taking into account world experience and national peculiarities of Ukraine.

Research methods. The methodological and theoretical basis of the article is the modern works of domestic and foreign scientists, as well as the results of their own research. In the research process have been used the following methods and techniques: monographic for analysis of scientific achievements of Ukrainian and foreign scholars on the problem of development of pricing in agriculture; empirical for comprehensive assessment of the current state of the research object; comparative analysis for defining problems and objectives of price regulation in the EU members and in Ukraine); abstract and logical for theoretical generalizations and formation of conclusions.

Research results. In the research process on pricing issues in agriculture in Ukraine and some European countries, the current state of pricing has been disclosed and its economic aspects have been analyzed. It has been discovered that the research of many economists in assessing the role of prices and pricing needs an improvement at the present stage. It is necessary to take into account the specific features of agricultural enterprises' functioning, increase their role in ensuring food security of the country, as well as an influence of the external environment on pricing of the agricultural products of Ukrainian producers.

Elements of scientific novelty. Further development of the theoretical positions regarding an improvement of the pricing system for agricultural products has been developed, taking into account a fact that the price formed at intersection of demand and supply does not always compensate the costs for its production. Therefore, the methodological approaches to assessing the current state of influence of pricing on ensuring the profitability of agricultural production have been proposed. The influence of price disparity on enterprises' financial condition has been disclosed.

Practical significance. It has been shown that under the existing system of pricing for livestock products, in particular beef and pork, production will be unprofitable. Therefore, it has been proposed to improve the pricing system for agricultural products at enterprise level, and suggestions on the use of pricing methods by agricultural enterprises have been substantiated. Tabl.: 7. Figs.: 2. Refs.: 20.

Keywords: price; pricing; price disparity; state regulation; development index.

Semenda Dmytro Kostiantynovych - candidate of economic sciences, professor, professor of the department of entrepreneurship, trade, and exchange activities, Uman National University of Horticulture (2, Institutska st., Uman, Cherkasy reg.)

E-mail: dksemenda@ukr.net

Semenda Olha Volodymyrivna - candidate of economic sciences, senior lecturer of the marketing department, Uman National University of Horticulture (2, Institutska st., Uman, Cherkasy reg.)

E-mail: olga-semenda@ukr.net

Petruk Tetiana Yuriivna - post-graduate student of the department of entrepreneurship, trade, and exchange activities, Uman National University of Horticulture (2, Institutska st., Uman, Cherkasy reg.)

E-mail: tatyana.petruk@icloud.com

Семенда Д.К., Семенда О.В., Петрук Т.Ю. Економічні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств

Цель статьи - обосновать и осветить теоретические основы и механизмы совершенствования системы ценообразования, как основы стабильного развития аграрного сектора экономики, в частности отрасли животноводства, с учётом мирового опыта и национальных особенностей Украины.

Методика исследования. Методологической и теоретической основой статьи послужили современные труды отечественных и зарубежных учёных, а также результаты собственных исследований. В процессе исследования использованы методы и приёмы: монографический (анализ научных достижений украинских и зарубежных учёных по проблеме развития ценообразования в сельском хозяйстве), эмпирический (по комплексной оценке современного состояния объекта исследования), сравнительного анализа (определение проблемы и цели регулирования цен в государствах-членах ЕС и в Украине), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения вопросов ценообразования в сельском хозяйстве Украины и некоторых европейских государствах раскрыто современное состояние ценообразования и проанализированы его экономические аспекты. Выявлено, что исследования многих ученых-экономистов по оценке роли цены и ценообразования требуют совершенствования на современном этапе. Нужно учитывать специфические особенности функционирования сельскохозяйственных предприятий, повышение их роли в обеспечении продовольственной безопасности страны, а также влияния внешней среды ценообразования на сельскохозяйственную продукцию украинских товаропроизводителей.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по совершенствованию системы ценообразования на сельскохозяйственную продукцию. Предложены методологические подходы к оценке современного состояния влияния ценообразования на обеспечение прибыльности производства сельскохозяйственной продукции. Раскрыто влияние диспаритета цен на финансовое состояние предприятий.

Практическая значимость. Показано, что при существующей системе ценообразования на продукцию животноводства, в частности говядины, свинины, производство будет убыточно, поэтому предложены направления совершенствования системы ценообразования на сельскохозяйственную продукцию на уровне предприятия. Табл.: 7. Илл.: 2. Библиогр.: 20.

Ключевые слова: цена; ценообразование; диспаритет цен; государственное регулирование; индекс развития.

Семенда Дмитрий Константинович - кандидат экономических наук, профессор, заслуженный работник сельского хозяйства Украины, профессор кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Уманский национальный университет садоводства (Черкасская обл., г. Умань, ул. Институтская, 2)

E-mail: dksemenda@ukr.net

Семенда Ольга Владимировна - кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры маркетинга, Уманский национальный университет садоводства (Черкасская обл., г. Умань, ул. Институтская, 2)

E-mail: olga-semenda@ukr.net

Петрук Татьяна Юрьевна - аспирант кафедры предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Уманский национальный университет садоводства (Черкасская обл., г. Умань, ул. Институтская, 2)

E-mail: tatyana.petruk@icloud.com

Стаття надійшла до редакції 28.08.2018 р.

Фахове рецензування: 17.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Семенда Д. К., Семенда О. В., Петрук Т. Ю. Економічні аспекти функціонування сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 106 – 116.

Новини АПК

Інститут аграрної економіки зміцнює співробітництво з зарубіжними колегами

11-12 жовтня 2018 року на запрошення Інституту системних досліджень в АПК НАН Білорусі директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», академік НААН Юрій Лупенко взяв участь у XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сталого розвитку агропромислового комплексу», де виступив на пленарному засіданні з доповіддю «Євроінтеграційні напрями розвитку аграрного сектора економіки України».

Доповіді учасників заходу були присвячені висвітленню проблем і перспектив розвитку аграрної галузі, механізмів реалізації аграрної політики, оцінки й шляхів забезпечення пріоритетів розвитку сільськогосподарства та сільських територій, використання експортного потенціалу тощо.

Під час конференції Юрій Лупенко мав робочі зустрічі з Головою Президії Національної академії аграрних наук Білорусі В.Г. Гусаковим, директором Інституту системних досліджень в АПК НАН Білорусі О.П. Шпаком, його заступником А.С. Сайгановим, заступником директора ТОВ «Казахський науководослідний інститут економіки АПК і розвитку сільських територій» Г.У. Акимбековою, представниками наукових і освітніх установ Польщі та інших, на яких були обговорені актуальні питання подальшого співробітництва, зокрема проведення спільних досліджень та наукових заходів.

Матеріали основних виступів на конференції та результати дискусій передбачається використати в дослідженнях Інституту аграрної економіки.

У заході взяли участь близько 100 учасників. Серед них, зокрема, провідні вчені економісти-аграрники Білорусі, Казахстану, Польщі та України, представники НАН Білорусі, а також практики.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Тенденції в рослинництві та сталий розвиток сільського господарства в Україні - можливості для гармонізації

Мета статті - дати оцінку сучасній практиці виробництва продукції рослинництва у корпоративному секторі з огляду на встановлені нормативи оптимального розміщення сільськогосподарських культур у сівозміні та запропонувати підходи до покращення господарської практики у контексті сталості.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: економіко-статистичний (для характеристики сучасних тенденцій у виробництві сільськогосподарської продукції, зокрема продукції рослинництва), порівняльного аналізу (визначено невідповідність дотримання оптимального співвідношення культур у сівозміні корпоративного сектору до законодавчо встановлених нормативів), просторового аналізу (щодо здійснення розподілу діючих сільськогосподарських підприємств за характером виробництва продукції рослинництва та за структурою посівних площ).

Результати дослідження. Виявлено, що у вітчизняному сільському господарстві вирощування сільськогосподарських культур у корпоративному секторі здійснюється із численними порушенням засад сільськогосподарської диверсифікації та оптимального співвідношення культур у сівозмінах, рекомендованого законодавчими актами. Запропоновано скоригувати господарську практику корпоративного сектору в напрямі сталого сільськогосподарського виробництва на основі посилення диверсифікації сільськогосподарських культур.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо регулювання господарської діяльності корпоративного сектору в сільському господарстві, зокрема у галузі рослинництва, з огляду на необхідність дотримання сталого сільськогосподарського виробництва.

Практична значущість. Оцінка дотримання вимог виробництва продукції рослинництва у корпоративному секторі відповідно до досягнення цілей сталого розвитку слугуватиме додатковим чинником в обґрунтуванні необхідності переходу до сталого сільськогосподарського виробництва в Україні та формування дієвих регуляторних механізмів на рівні держави. Табл.: 5. Рис.: 2. Бібліогр.: 21.

Ключові слова: сталий розвиток сільського господарства; корпоративний сектор; диверсифікація сільськогосподарських культур; рослинництво; монокультуризація; сівозміни.

Фраєр Олексій Володимирович - молодший науковий співробітник відділу економіки і політики аграрних перетворень, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: oleksiyyvf@gmail.com

Постановка проблеми. Сучасна ситуація з дотриманням засад сталого господарювання у вітчизняному сільському господарстві зумовлена незбалансованим в економічному, соціальному, екологічному контекстах виробництвом внаслідок непослідовності аграрної політики, незадовільним інституційним забезпеченням аграрних і сільських трансформацій. Особливо ці тенденції характерні для рослинницької галузі. Індивідуальний сектор, який вирощує трудомістку сільськогосподарською продукцію, переважно за рахунок ручної праці, протиставлений корпоративному сектору, зосередженому на вирощуванні комерційно привабливих сільськогосподарських культур та їх пода-

льшому експорту. Внаслідок незбалансованої експортної політики споживання в країні таких важливих культур, як жито, гречка, горох, просо тощо, більшою мірою забезпечується за рахунок їх імпорту. Гострою проблемою є дотримання вимог раціонального землекористування корпоративним сектором, зокрема диверсифікації та розміщення сільськогосподарських культур у сівозміні, оскільки саме ця категорія товаровиробників використовує значну частку сільськогосподарських угідь і чинить вагомий вплив на сталий розвиток сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням сталого аграрного та сільського розвитку присвячені численні наукові праці відомих вчених, зокрема О.М. Бородіної [1, 2], Ю.Е. Губені [3], Ю.М. Лопатинсь-

кого [5, 6], М.Й. Маліка [7], О.Л. Попової [10], Т.М. Прядки [12], В.П. Славова [13], С.І. Тодорюка [6], М.А. Хвеси́ка [7, 15] та ін. У більшості робіт окремі аспекти процесів сільськогосподарської діяльності товаровиробників та розвитку сільських громад розглядаються з акцентуванням уваги на необхідності і механізмах вирішення проблем сталого розвитку. У цьому контексті оцінка дотримання вимог виробництва продукції рослинництва у корпоративному секторі відповідно до досягнення цілей сталого розвитку слугуватиме додатковим чинником в обґрунтуванні необхідності переходу до сталого сільськогосподарського виробництва в Україні та формування дієвих регуляторних механізмів на рівні держави.

Мета статті - дати оцінку сучасній практиці виробництва продукції рослинництва у корпоративному секторі з огляду на встановлені нормативи оптимального розміщення сільськогосподарських культур у сівозміні та запропонувати підходи до покращення господарської практики у контексті сталості.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство є однією зі сфер матеріального виробництва, яка значним чином впливає на добробут населення, темпи розвитку національної економіки та екологічну безпеку в країні. За часів радянської влади в основу ведення сільського господарства була закладена командно-адміністративна система, із дотриманням суворої централізації в розподілі ресурсів та результатів виробництва. Господарська діяльність більшості сільгосппідприємств базувалася на засадах колективної власності, якою фактично розпоряджалися державні органи. Для товаровиробників визначалися строки, площі і структура посівів та обсяги збору врожаю сільськогосподарських культур. Розроблялися спеціальні технологічні карти щодо диверсифікованого виробництва і доводилися на рівень господарства. Була впроваджена система суворого контролю за виконанням планових завдань. Шляхом концентрації ресурсів на централізованому регулюванні виробничої діяльності держава забезпечувала досягнення поставлених цілей. Внутрішній попит на сільськогосподарську продукцію у країні задовольнявся насамперед за рахунок власного виробництва.

У перехідний період, коли аграрний сектор зазнав серйозного занепаду, зокрема внаслідок руйнування налагоджених

зв'язків, і обсяги виробництва агропродовольчої продукції значно знизилися, питання диверсифікації і спеціалізації сільськогосподарського виробництва стали другорядними. Наразі у результаті аграрних трансформацій в Україні сформувалася дуальна структура аграрного господарювання, де особливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільського господарства відіграє індивідуальний сектор. На відміну від корпоративного сектору, виробництво сільськогосподарської продукції тут зумовлено першочерговою потребою самозабезпечення продовольством селянських фермерських господарств. У корпоративному ж секторі прагнення максимізувати прибуток призвело до виникнення диспропорцій у структурі виробництва продукції сільського господарства, зокрема продукції рослинництва, що у свою чергу суперечить засадам сталого розвитку сільського господарства.

Спеціалізація на вирощуванні обмеженої кількості культур вплинула на виникнення такого явища, як монокультуризація. Так, зміни у вирощуванні сільськогосподарських культур за останні 10 років засвідчують зосередження товаровиробників на вирощуванні комерціалізованих (товарних) культур (табл. 1). Йдеться насамперед про суттєве нарощування посівних площ під технічними культурами: від 2,5 до 5,8 млн га, тобто у 2,3 раза. Таке зростання зумовлено головним чином розширенням посівів під соняшником (1665 тис. га, або 1,3 раза) і соєю (1332 тис. га, або 4,4 раза). При цьому під деякими технічними культурами площі посіву скоротилися. Серед таких цукрові буряки, скорочення площ посівів під якими в абсолютному вимірі хоча й незначне (191 тис. га), проте у відносному теж суттєве - практично удвічі.

У секторі зернового й зернобобового виробництва також сталися істотні зміни, головні з яких: масштабне зростання площ посіву під кукурудзою (2104 тис. га, або 2,7 раза); розширення площ під пшеницею; загальне скорочення площ під іншими зерновими культурами.

Зміни абсолютних значень посівних площ вплинули й на їх структуру (табл. 2). Так, зросла частка технічних культур у 1,6 раза, але при цьому скоротилася зернових і зернобобових (на 20%).

Зазначені тенденції змін посівних площ у корпоративному секторі спричинені насам-

перед визначеними комерційними цілями, що спрямовані на отримання стабільних і високих прибутків. В умовах низької платоспроможності населення та малої місткості внутрішнього агропродовольчого ринку України справедливо, що більшість корпора-

тивних структур орієнтується у своїй господарській діяльності на зовнішній ринок, який диктує стабільно зростаючий попит на ключові зернові (як продовольчі, так і фуражні) та олійні культури.

1. Посівні площі сільськогосподарських культур у корпоративному секторі, 2005–2015 рр., тис. га

Культура	Роки							Абсолютне відхилення 2015 р. до 2005 р.
	2005	2007	2009	2011	2013	2014	2015	
Зернові та зернобобові	7709	7743	9575	9569	9840	9026	9011	1302
Із них:								
пшениця	3729	3704	4514	4465	4308	3884	4513	784
кукурудза	729	1164	1295	2482	3430	3250	2833	2104
ячмінь	1997	1961	2673	1714	1437	1357	1174	-823
інші	1253	914	1092	908	665	535	492	-762
Технічні	2511	3315	4316	5290	5557	6115	5798	3287
Із них:								
соняшник	1769	1855	2708	3258	3414	3663	3434	1665
соя	250	408	505	880	1061	1400	1582	1332
ріпак	100	632	842	718	874	766	581	481
цукрові буряки	392	419	261	434	208	285	202	-191
Картопля і овоче-баштанні	30	43	55	66	51	55	43	13
Кормові	23	12	8	7	4	3	5	-18
Усього	10272	11113	13953	14932	15451	15200	14856	4584

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

2. Структура посівних площ сільськогосподарських культур, 2005-2015 рр., %

Культура	Роки							Відносне відхилення 2015 р. до 2005 р.
	2005	2007	2009	2011	2013	2014	2015	
Зернові та зернобобові	75.0	69.7	68.6	64.1	63.7	59.4	60.7	0.8
Із них:								
пшениця	36.3	33.3	32.4	29.9	27.9	25.6	30.4	0.8
кукурудза	7.1	10.5	9.3	16.6	22.2	21.4	19.1	2.7
ячмінь	19.4	17.6	19.2	11.5	9.3	8.9	7.9	0.4
інші	12.2	8.2	7.8	6.1	4.3	3.5	3.3	0.3
Технічні	24.4	29.8	30.9	35.4	36.0	40.2	39.0	1.6
Із них:								
соняшник	17.2	16.7	19.4	21.8	22.1	24.1	23.1	1.3
соя	2.4	3.7	3.6	5.9	6.9	9.2	10.6	4.4
ріпак	1.0	5.7	6.0	4.8	5.7	5.0	3.9	4.0
цукрові буряки	3.8	3.8	1.9	2.9	1.3	1.9	1.4	0.4
Картопля і овоче-баштанні	0.3	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4	0.3	1.0
Кормові	0.2	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

Зосередження підприємств корпоративного сектору на вирощуванні комерційно привабливих культур суперечить нормати-

вам співвідношення культур у сівозміні, визначених постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 11 лютого 2010 року «Про

затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» [11]. У цій постанові наведено нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах. Якщо стосовно зернових і зернобобових культур обмеження їх максимальної частки у сівозміні в різних природно-сільськогосподарських регіонах не надто суворі (від 60% у Передкарпатському до 95% у Лісостеповому регіоні), то відносно загальної частки технічних культур і окремих видів останніх – досить жорсткі: наприклад, максимальна частка ріпаку в сівозміні може становити 10%, соняшнику – 15%. При цьому для різних регіонів ці значення ще нижчі.

У процесі обчислення відхилень розміру посівних площ від встановлених нормативів за природно-сільськогосподарськими регіонами, дані щодо виробничої діяльності та географічної належності сільськогосподарських підприємств до відповідного рівня адміністративно-територіальної одиниці другого рівня (району) було узгоджено з картою природно-сільськогосподарського районування та довідником районування України [4, 14]. Такий методичний підхід дозволяє отримати максимально точні дані, оперуючи наявними даними статистичних спостере-

жень, хоча й не позбавлений певних недоліків через відсутність у базах даних інформації про частки площ сільськогосподарських угідь, які підприємство обробляє та які належать до різних районів і, відповідно, до різних природно-сільськогосподарських регіонів. Проте, враховуючи незначні відмінності у граничних нормах, головним чином технічних культур між різними природно-сільськогосподарськими регіонами, похибка у розрахунках не впливає суттєвим чином на загальний результат та не піддає сумніву отримані результати.

Регіональний аналіз структури посівних площ за групами сільськогосподарських культур дозволяє зробити висновок, за яким для всіх регіонів України характерне порушення граничних норм частки технічних культур, визначених постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 11 лютого 2010 року (рис. 1).

Очевидно, що існуючі посівні площі під технічними культурами суперечать законодавчо встановленим нормам. Частка посівних площ під зерновими і зернобобовими культурами по природно-сільськогосподарських регіонах загалом перебуває в межах встановлених нормативів. Проте площі вирощування технічних культур, зокрема соняшнику, в рази перевищують норматив у кожній природно-сільськогосподарській зоні (табл. 3).

*Графічну карту розподілу областей України за природно-сільськогосподарськими зонами взято з [8].

Рис. 1. Структура посівних площ основних груп сільськогосподарських культур у корпоративному секторі в регіональному розрізі, 2015 р.

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

Найбільше порушень щодо дотримання засад сільськогосподарської диверсифікації та сівозмін стосується виробників, які спеціалізуються на вирощуванні насіння соняшнику. За проведеними розрахунками, кіль-

кість підприємств, які порушують ці вимоги, перевершує 5,5 тис., що становить 69,1% від загальної кількості досліджуваних (7966 підприємств, 2015 р.).

3. Порівняльна структура посівних площ у корпоративному секторі відповідно до нормативів, 2015 р., %

Природно-сільськогосподарський регіон	Зернові та зернобобові культури		Технічні культури			
			ріпак		соняшник	
	частка у посівній площі, фактично	норматив	частка у посівній площі, фактично	норматив	частка у посівній площі, фактично	норматив
Поліський	61.7	35-80	6.5	0.5-4	11.2	0.5
Лісостеповий	60.8	25-95	4.0	3-5	17.7	5-9
Степовий	60.3	45-80	2.9	5-10	33.9	10-15
Передкарпатський	56.5	25-60	15.3	5-7	6.1	-

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

При цьому загальна площа посівів соняшнику у підприємствах, які порушили граничні норми, перевищує 2,1 млн га. Це становить майже 62% від загальної посівної площі культури у досліджуваних корпоративних підприємствах. Значна частина підприємств порушують сівозміну по двох-трьох культу-

рах. Проведений аналіз засвідчує, що понад 3,3 млн га земель у досліджуваних корпоративних підприємствах, або більше 22% від загальної посівної площі, засівається з порушенням граничних норм дотримання сівозміни (табл. 4).

4. Відхилення у посівних площах окремих сільськогосподарських культур від законодавчо встановлених нормативів, 2015 р.

Культура	Загальна посівна площа, га	Кількість підприємств, які порушили сівозміну	Відхилення від нормативу, га	Питома вага у загальній площі, %
Зернові і зернобобові	9011029	1136	103207.7	0.7
Технічні	5798183	6882	3217568	21.7
У тому числі:				
соняшник	3433800	5509	2110625	14.2
ріпак	580942	1460	318354	2.1
Усього	14856479	7801	3320775	22.4

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

Найбільші відхилення від нормативів у посівній площі сільськогосподарських культур спостерігаються у лісостеповій і степовій природно-сільськогосподарській зонах (рис. 2). Відповідно, сільськогосподарські угіддя відкритих територій центрального, східного і південного регіонів (без наявності природних обмежень) використовуються корпоративним сектором найбільш інтенсивно з порушенням структури посіву культур та сівозміни.

Отже, простежується постійне звуження виробничої спеціалізації з порушенням законодавчо встановлених нормативів щодо розміщення культур у сівозміні в усіх регіонах виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому показники господарської діяльності товаровиробників, що дотри-

муються монокультурного типу виробництва, свідчать про їх вищу прибутковість (табл. 5). Тут наведені основні показники за групами підприємств, включених у статистичні спостереження за формою 50-с.г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств», розподілені за рівнем диверсифікації 16-ти сільськогосподарських культур^а.

^а Оцінювання рівня диверсифікації сільськогосподарських культур здійснювалося з використанням показника коефіцієнта диверсифікації (коефіцієнт Сімпсона). Основуючись на пропозиціях, викладених у дослідженні [19], було запропоновано наступну шкалу для ранжування та оцінки суб'єктів господарювання за рівнем диверсифікації: низький (до 0,5), середній (0,5–0,7), помірний (0,7–0,8), високий (понад 0,8).

Рис. 2. Площі сільськогосподарських культур, на яких порушуються встановлені нормативи, по адміністративних районах, тис. га

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

5. Основні показники господарської діяльності сільськогосподарських підприємств з різним рівнем диверсифікації культур, 2015 р.

Показник	Групи підприємств за коефіцієнтом Сімпсона				У середньому
	I – до 0,5	II – від 0,5 до 0,7	III – від 0,7 до 0,8	IV – понад 0,8	
Кількість підприємств	1560	3151	2513	379	-
Розмір землекористування на одне підприємство, га	1361.5	2603.7	2531.5	2471.2	2242
Чистий дохід (виручка) від реалізації на 1 га, грн	16168.5	12042.9	13853	13088.4	13788.2
Виробничі витрати на 1 га, грн, у т.ч.:					
оплата праці	324.6	382.4	508.6	601.7	454.3
насіння та садивний матеріал	1211.1	896	1117.5	1087.3	1078
мінеральні добрива	1554.9	1385.7	1909.2	2084.5	1733.6
пальне і мастильні матеріали	905.3	901	1192.7	1303	1075.5
амортизація	265.6	357.9	514.6	542.1	420
орендна плата за земельні частки (паї)	1089.9	905.3	1157.0	1116.6	1067.2
Прибуток (різниця між чистим доходом і виробничими витратами) на 1 га, грн	6472.4	4525.9	4239.8	2831.3	4517.4
Середньооблікова кількість працівників на 100 га, осіб	1.9	1.7	2.5	2.9	2.3

Джерело: Розраховано на основі даних [9].

Так, за результатами оцінки виявлено, що найбільший дохід від реалізації продукції отримують підприємства з найнижчим рівнем диверсифікації (16 тис. га). Натомість рівень доходу інших трьох груп підприємств від реалізації в середньому становить близько 13 тис. грн на 1 га. При цьому рівень виробничих витрат із розрахунку на 1 га по групах підприємств практично однаковий, за винятком другої групи, для якої також характерний і найнижчий рівень до-

ходу від реалізації. Разом із тим рівень диверсифікації накладає певні особливості на абсолютні значення та структуру виробничих витрат підприємств. Так, для підприємств із низьким рівнем диверсифікації найвагомішими статтями виробничих витрат є закупівля насіння і садивного матеріалу та мінеральних добрив. Для підприємств із високим рівнем диверсифікації найбільші суми витрат становлять придбання мінеральних добрив і пально-мастильних матеріалів.

Ці відмінності пояснюються специфікою виробництва, адже підприємства з високим рівнем диверсифікації вирощують значно ширше різноманіття сільськогосподарських культур, що потребує виконання більшої кількості агротехнічних операцій. Натомість підприємства з низьким рівнем диверсифікації намагаються максимізувати дохід, забезпечуючи його необхідний рівень за рахунок досягнення високої врожайності.

Завдяки мінімізації сільськогосподарських культур у структурі посівів і числа агротехнічних операцій підприємствам з низьким рівнем диверсифікації вдається мінімізувати залучення працівників та, відповідно, скоротити витрати на оплату. Так, простежується прямолінійна залежність витрат на оплату праці від рівня диверсифікації культур у підприємствах: різниця між IV і I групами підприємств становить 1,9 раза.

Звідси, низькодиверсифікований тип агровиробництва забезпечує найвищий рівень прибутку (виручка від реалізації за мінусом виробничих витрат). Зокрема, співвідношення прибутку в крайніх групах підприємств становить 2,3 раза на користь низькодиверсифікованого типу виробництва. Тобто, більшою мірою диверсифіковане виробництво порівняно з монокультурним менш прибуткове. Проте такий тип господарювання повніше й успішніше виконує соціальну та екологічну функції у дотриманні засад сталого сільськогосподарського виробництва, наприклад, через залучення більшої кількості працівників на умовах вищої оплати праці, використання ширшого диверсифікованого складу сільськогосподарських культур.

При визначенні проблем і перешкод для сталого розвитку, які виникають з порушенням сівозмін та монокультуризацією сільського господарства, варто виокремити основні з них, а саме: економічні (неможливість розвивати інші галузі, у тому числі переробні, залежність вітчизняного сільського господарства від кон'юктури світового ринку, залежність внутрішнього споживання від вузькоспеціалізованого продовольчого виробництва та імпорту іноземних товарів); соціальні (скорочення зайнятості в аграрно-

Список бібліографічних посилань

1. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Теорія, політика і практика сільського розвитку. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2010. 376 с.
2. Бородіна О. М., Шубравська О. В. Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки : наукова доповідь. Київ : ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2018. 152 с.
3. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. *Економіка України*. 2007. №. 4. С. 62-70.

му секторі, зменшення рівня оплати праці, трудова міграція сільського населення, зростання бідності на селі), екологічні (інтенсивне виснаження природних ресурсів та їх деградація, втрата біорізноманіття, порушення екологічного балансу).

Висновки. У вітчизняному сільському господарстві вирощування сільськогосподарських культур у корпоративному секторі здійснюється з численними порушеннями засад сільськогосподарської диверсифікації та оптимального співвідношення культур у сівозмінах, рекомендованого законодавчими актами.

За останні десять років посівні площі чотирьох ключових комерційно привабливих культур (кукурудза, соняшник, соя, ріпак) показали значне зростання, тоді як питома вага інших культур у структурі посівних площ корпоративного сектору стрімко зменшується. Порушення нормативів у сівозмінах, що використовуються корпоративними підприємствами, стосується, наразі, понад чверті орних земель.

Гармонізація тенденцій у рослинництві із засадами сталого розвитку можлива на основі посилення сільськогосподарської диверсифікації, тобто шляхом формування збалансованого портфеля сівозмін і додаванням до нього різних сільськогосподарських культур. Це може суттєво поліпшити ситуацію у вітчизняному сільському господарстві та забезпечити переорієнтацію господарювання у корпоративному секторі в напрямі його сталості без значних фінансових вкладень.

Диверсифікація сільськогосподарських культур сприяє підсиленню природної ефективності господарювання, підвищує продуктивність рослин, їх здатність протистояти захворюванням, шкідникам та сучасним екологічним викликам, забезпечує уникнення залежності від монокультури, розширює зайнятість за рахунок впровадження трудомістких культур.

Переваги диверсифікації ґрунтуються на основних засадах сталості, оскільки забезпечують досягнення економічних, соціальних та екологічних цілей сільськогосподарського виробництва у визначених масштабах.

References

1. Borodina, O.M. & Prokopa, I.V. (2010). *Teoriia, polityka i praktyka silskoho rozvytku [The theory, policy, and practice of rural development]*. Kyiv: DU "In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy" [In Ukrainian].
2. Borodina, O.M. & Shubravskaya, O.V. (2018). *Ahrarnyi i silskiy rozvytok dlia zrostantia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky: naukova dopovid [Agricultural and rural development towards growth and renovation of Ukrainian economy: scientific report]*. Kyiv: DU "In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy" [In Ukrainian].

4. Довідник та Схема (карта) природно-сільськогосподарського районування України (для використання в роботі територіальними органами). URL : <http://portal.land.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/Довідник-районування-на-сайт.doc>.
5. Лопатинський Ю. М. Сталий розвиток аграрного сектора національної економіки у контексті євроінтеграції. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 730-731. С. 17-20.
6. Лопатинський Ю. М., Тодорук С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.
7. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3-12.
8. Мартин А. Г., Осипчук С. О., Чумаченко О. М. Природно-сільськогосподарське районування України. Київ : ЦП «Компринт», 2015. С. 328.
9. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за період 2005-2015 рр. Статистичні спостереження за формою 50-с.г. Державна служба статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua>
10. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери: політика і механізми. Київ: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. 352 с.
11. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 № 164. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Прядка Т. М., Корбут Т. С. Основи планування сталого землекористування. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2012. № 3-4. С. 24-27.
13. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 8. С. 68-71.
14. Схема природно-сільськогосподарського районування земель України. URL : <http://khmelnytska.land.gov.ua/dovidnyk-ta-skHEMA-karta-pryrodo-silskohospodarskoho-raionuvannya-ukrainy-dlia-vykorystannia-v-roboti-terytorialnymy-orhanamy/>.
15. Хвесик М. А. Сталий розвиток в умовах глобальних викликів і загроз. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2012. С. 5-21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/epod_2012_2012_4
16. Amekawa Y. Towards sustainable agriculture in the developing world: Theoretical perspectives and empirical insights. Iowa: Iowa State University. 2010. 239 p.
17. Crop diversification for sustainable diets and nutrition. The role of FAO's Plant Production and Protection Division. 2012. URL : <http://www.fao.org/ag/agp/greenercities/pdf/CDSND.pdf>.
18. Kremen C., Bacon C. Diversified Farming Systems: An Agroecological, Systems-based Alternative to Modern Industrial Agriculture. *Ecology and Society*. 2012. Vol. 17. No. 4. <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05103-170444>.
19. Mithiya D., Mandal K., Datta L. Trend, pattern and determinants of crop diversification of small holders in West Bengal: A district-wise panel data analysis. *Journal of Development and Agricultural Economics*. 2018. Vol. 10. No. 4. P. 110-119.
20. Pretty J. Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*. 2008. Vol. 363. P. 447-465.
21. Roest K., Ferrari P., Knickel K. Specialisation and economies of scale or diversification and economies of scope? Assessing different agricultural development pathways. *Journal of Rural Studies*. 2018. Vol. 59. P. 222-231.
3. Hubeni, Yu. (2007). Rozvytok silskykh terytorii: deaki aspekty yevropeiskoi teorii i praktyky [The development of rural areas: some aspects of European theory and practice]. *Ekonomika Ukrainy*, 4, pp. 62-70 [In Ukrainian].
4. Dovidnyk ta Skhema (karta) pryrodno-silskohospodarskoho raionuvannya Ukrainy (dlia vykorystannia v roboti terytorialnymy orhanamy) [Directory and scheme (map) of Ukraine's natural and agricultural zoning (for use by territorial bodies)]. Retrieved from: <http://portal.land.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/Довідник-районування-на-сайт.doc> [In Ukrainian].
5. Lopatynskiy, Yu.M. (2015). Stalyi rozvytok ahrarnoho sektora natsionalnoi ekonomiky u konteksti yevrointehratsii [Sustainable development of the agrarian sector of the national economy in the context of Eurointegration]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats*, 730-731, pp. 17-20 [In Ukrainian].
6. Lopatynskiy, Yu.M. & Todoruk, S.I. (2015) *Determinanty staloho rozvytku ahrarnykh pidpriemstv [Determinants of sustainable development of agrarian enterprises]*. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t [In Ukrainian].
7. Malik, M.I. & Khvesyk, M.A. (2010). Stalyi rozvytok silskykh terytorii na zasadaakh rehionalnoho pryrodokorystuvannya ta ekolohobezpechnoho ahpromyslovoho vyrobnytstva [Sustainable development of rural areas on the basis of regional nature management and ecologically safe agro-industrial production]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 3-12 [In Ukrainian].
8. Martyn, A.H., Osypchuk, S.O., & Chumachenko, O.M. (2015). *Pryrodno-silskohospodarske raionuvannya Ukrainy [Natural-agricultural regionalization of Ukraine]*. Kyiv: TsP "Kompriint" [In Ukrainian].
9. Osnovni ekonomichni pokaznyky roboty silskohospodarskykh pidpriemstv za period 2005 - 2015 rr.: Satystychni sposterezhennia za formiu 50 - s.h. [Basic economic indicators of agricultural enterprises for 2005-2015: the statistical observation for the 50-s.g. form]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua>
10. Popova, O.L. (2009). *Stalyi rozvytok aghrosfery: polityka i mekhanizmy [Sustainable development of agrosphere: policy and mechanisms]*. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuvannya NAN Ukrainy [In Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia normatyviv optymalnoho spivvidnoshennia kultur u sivozmynakh v riznykh pryrodno-silskohospodarskykh rehionakh: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 11.02.2010 # 164 [On approval of norms for optimal crop ratio in crop rotations in various natural-agricultural regions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 11.02.2010, No. 164] [In Ukrainian]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Priadka, T.M. & Korbut, T.S. (2012). Osnovy planuvannya staloho zemlekorystuvannya [The fundamentals of sustainable land use planning]. *Zemleustrii, kadastr i monitorynh zemel*, 3-4, pp. 24-27 [In Ukrainian].
13. Slavov, V.P. & Kovalenko, O.V. (2007). Ekonomiko-enerhetychna systema staloho rozvytku silskykh terytorii [Economic-energy system of sustainable development of rural territories]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 8, pp. 68-71 [In Ukrainian].
14. Skhema pryrodno-silskohospodarskoho raionuvannya zemel Ukrainy [Scheme of natural-agricultural zoning of lands of Ukraine]. Retrieved from: <http://khmelnytska.land.gov.ua/dovidnyk-ta-skHEMA-karta-pryrodo-silskohospodarskoho-raionuvannya-ukrainy-dlia-vykorystannia-v-roboti-terytorialnymy-orhanamy/> [In Ukrainian].
15. Khvesyk, M.A. (2012). Stalyi rozvytok v umovakh hlobalnykh vyklykiv i zahroz [Sustainable development under the global challenges and threats]. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i okhrony dovkillia*, pp. 5-21 [In Ukrainian]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/USRN/epod_2012_2012_4
16. Amekawa, Y. (2010). *Towards sustainable agriculture in the developing world: Theoretical perspectives and empirical insights*. Iowa: Iowa State University [In English].
17. Crop diversification for sustainable diets and nutrition. The role of FAO's Plant Production and Protection Division. (2012). Retrieved from: <http://www.fao.org/ag/agp/greenercities/pdf/CDSND.pdf> [In English].
18. Kremen, C. & Bacon, C. (2012). Diversified farming systems: an agroecological, systems-based alternative to modern industrial agriculture. *Ecology and Society*, 17 (4). Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05103-170444> [In English].

19. Mithiya, D., Mandal, K., & Datta, L. (2018). Trend, pattern and determinants of crop diversification of small holders in West Bengal: a district-wise panel data analysis. *Journal of Development and Agricultural Economics*, 10 (4), pp. 110-119 [In English].
20. Pretty, J. (2008). Agricultural sustainability: concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 363, pp. 447-465 [In English].
21. Roest, K., Ferrari, P., & Knickel, K. (2018). Specialisation and economies of scale or diversification and economies of scope? Assessing different agricultural development pathways. *Journal of Rural Studies*, 59, pp. 222-231 [In English].

Fraier O.V. Tendencies in crop production and sustainable agricultural development in Ukraine - opportunities for harmonization

The purpose of the article is to assess the current practice of crop production in the corporate sector regarding established norms of optimal distribution of agricultural crops in rotation and to propose approaches for improvement of economic practices in context of sustainability.

Research methods. In the research process have been used the following scientific methods: economic and statistical for characterization of the current trends in the agricultural production, in particular crop production; comparative analysis for defining of discrepancy between compliance of the optimal crop ratio in crop rotation of the corporate sector to the legal norms; spatial analysis for distribution of existing agricultural enterprises by nature of crop production and structure of cultivated area.

Research results. In the course of the research it has been discovered that cultivation of agricultural crops in the corporate sector of domestic agriculture is maintained with numerous violations of agricultural diversification principles and optimal balance of crops in crop rotation recommended by legislative acts. It is proposed to direct an economic practice of the corporate sector towards sustainable agricultural production on basis of improving diversification of agricultural crops.

Elements of scientific novelty. The theoretical positions concerning regulation of the corporate sector's economic activity in agriculture, in particular, in the field of crop production have been further developed taking into account the need to maintain sustainable agricultural production.

Practical significance. The assessment of compliance with crop production requirements in the corporate sector in accordance with the goals of sustainable development will serve as an additional factor in substantiating the need for a transition to sustainable agricultural production in Ukraine and creation of effective regulatory mechanisms at the state level. Tabl.: 5. Figs.: 2. Refs.: 21.

Keywords: sustainable agricultural development; corporate sector; agricultural crops diversification; crop production; monoculture; crop rotation.

Fraier Oleksii Volodymyrovych - junior research fellow of the department of economy and policy of agrarian transformations, State Organization "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine" (26, Panasas Myrnoho st., Kyiv)
E-mail: oleksiyyvf@gmail.com

Фраер А.В. Тенденции в растениеводстве и устойчивое развитие сельского хозяйства в Украине - возможности для гармонизации

Цель статьи - дать оценку современной практике производства продукции растениеводства в корпоративном секторе учитывая установленные нормативы оптимального размещения сельскохозяйственных культур в севообороте и предложить подходы к улучшению хозяйственной практики в контексте устойчивости.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: экономико-статистический (для характеристики современных тенденций в производстве сельскохозяйственной продукции, в частности продукции растениеводства), сравнительного анализа (определено несоответствие соблюдения оптимального соотношения культур в севообороте корпоративного сектора относительно законодательно установленных нормативов), пространственного анализа (относительно распределения действующих сельскохозяйственных предприятий по характеру производства продукции растениеводства и по структуре посевных площадей).

Результаты исследования. Выявлено, что в отечественном сельском хозяйстве выращивание сельскохозяйственных культур корпоративным сектором осуществляется с многочисленными нарушениями основ сельскохозяйственной диверсификации и оптимального соотношения культур в севооборотах, рекомендованного законодательными актами. Предложено скорректировать хозяйственную практику корпоративного сектора в направлении устойчивого сельскохозяйственного производства на основе усиления диверсификации сельскохозяйственных культур.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения по регулированию хозяйственной деятельности корпоративного сектора в сельском хозяйстве, в частности в области растениеводства, с учетом необходимости соблюдения устойчивого сельскохозяйственного производства.

Практическая значимость. Оценка соблюдения требований производства продукции растениеводства в корпоративном секторе в соответствии с достижением целей устойчивого развития будет служить дополнительным фактором в обосновании необходимости перехода к устойчивому сельскохозяйственному производству в Украине и формированию действенных регуляторных механизмов на уровне государства. Табл.: 5. Илл.: 2. Библиогр.: 21.

Ключевые слова: устойчивое развитие сельского хозяйства; корпоративный сектор; диверсификация сельскохозяйственных культур; растениеводство; монокультуризация; севооборот.

Фраер Алексей Владимирович - младший научный сотрудник отдела экономики и политики аграрных преобразований, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (г. Киев, ул. Панаса Мирного, 26)
E-mail: oleksiyyvf@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.

Фахове рецензування: 12.10.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Фраер О. В. Тенденції в рослинництві та сталій розвиток сільського господарства в Україні - можливості для гармонізації. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 117 – 125.

* * *